

Arboga Krönika

av

Gustaf Bergström 1892

Medeltiden

1. Tiden före 1280 s. 2
2. 1280 -1350 s. 4
3. Från digerdödens tid s. 7
4. Från 1300-talets slut s. 11
5. Unionstiden t.o.m 1450 s. 13
6. Unionstiden from 1451 s. 21
7. Kapitel VII – XIV s. 34

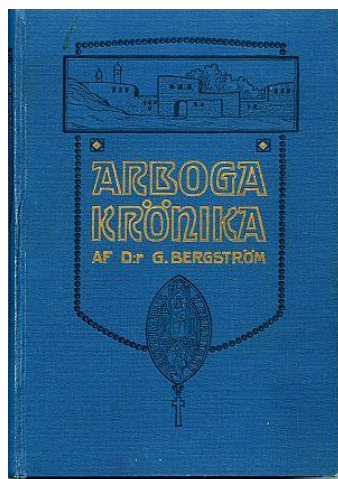
Nyare tiden

1. Gustav Vasa s. 37
2. Erik XIV s. 44
3. Johan III s. 46
4. Cecilia s. 50
5. Sigismund s. 52
6. Karl IX s. 54
7. Gustaf II Adolf s. 58
8. Drottning Kristina s. 62
9. Karlarna X – XII s. 67
10. Frihetstiden s. 78

G. Bergström

Regementspastor Gustaf Bergström 1848 - 1904.

Sammanställt och redigerat av Mikael Hermansson 2023

I. Tiden före 1280

Nejdens äldsta utseende. Om läsaren ville försätta sig omkring tusen år tillbaka i tiden och från en af de högsta klackarna å Brattberget, söder om staden, taga en öfverblick af den plats, där Arboga nu ligger, skulle han hafva svårt att finna sig tillrätta. Där nu Arbogaån glider stilla fram inom sin hämmande fåra, med bördiga ängar och åkrar å ömse sidor om sig, där såg man då stora vattufalak, liknande fjärdar, hvarur här och där en långsträckt ås, en klipphäll eller en mindre holme sköto fram. Själfva trädvegetationen var olik den nuvarande. På Brattberget trängdes resliga furor, blandade med ekar kring skogssjöarnas stränder och nedåt bergens vågiga sidor, medan närmast ån täta aldungar utvisade de sänken, där vattendragen från södra bergen eller norra utmarken letade sin väg nedåt stranden. Här och där höjde sig på norra sidan en sandås, bevuxen med furu.

De sankna ängarna efter Arbogaåns nedre lopp kallas ännu i dag »skären». Ortnamnen på -*holm*, -*näs*, -*garn*, äro uråldriga intyg, som icke kunna jäfvas. Namnet *garn*, (plats, där fiskegarn varit upphängda) är vanligen fästadt vid mindre, långsträckta uddar eller holmar och återfinnes å äldre kartor, å ömse sidor om ån. *Ravaldsborg* i Herrängen, med sina diktade minnen, har fordom hetat *Refvegarn*. Ett ännu påtagligare bevis gifva gräfningarna inom och utom staden. Å södra skogsmarken träffas ännu i dag i mossarna tredubbla lager af furustubbar, de understa med spår af brand. Liknande fynd af al- och furustubbar hafva gjorts å ömse sidor af ån. Jordmånen å norra sidan af ån är öfvervägande sandmo i parallella åsar från norr till söder, med blålera i sänkena däremellan, medan å södra åstranden blåleran är öfvervägande.

Ännu längre tillbaka i tiden steg vattnet så högt, att vi förgäfvades spana efter något landfäste, om ej å de högsta bergklintarna. Från denna urtid härstamma de rullstensvallar med sina af hafsvattnet afrundade stenar, som träffas å Brattberget strax öster om Motgången, och som röja en slående likhet med strandstenarna i Östersjöns skärgård, samt från en något senare tid de Östersjösnäckor, som i mäktiga lager, ofta på 100 fots höjd, anträffas häromkring (Fattiggården).

Fornfynd och fornminnen. Hvad vi om denna tid veta, inskränker sig till fornlämningar och fynd. Af det senare slaget anteckna vi exempelvis *båtvrak*, funna å *Bredmossen*, mellan *Hjälmarens* och *Tjurlången*, å *Uknö* ägor i Björskog, samt i *Lockmora* äng, s. om Kungsör. Dessa fynd tala om forna, nu igenvallade segelleder. Andra fynd äro *stenyxor*, eller s. k. *torsviggas*, funna både norr och söder om ån, men rikligast i södra skogens obygd, särskildt kring sjöarna.

Graffält hafva fordom funnits söder om staden, i närheten af den s. k. offerlunden, hvaraf spår ännu synas, fastän hälft utplånade, å ömse sidor om den s. k. *Ekbacken*. Mellan Ekholmen och Höjen hafva, efter åns strand, fordom flera grafhögar funnits. Urnor med aska och ben hafva för ett eller annat hundratal år sedan ur dessa högar blifvit upptagna. Öster om staden har vid Näsby funnits ett mycket stort graffält, bestående af större och mindre högar, nu till största delen förstördt. I dessa högar hafva vid gräfning funnits ekstycken af plank, hufvudskallar, slagsvärd, en kruka med ben och aska, silfverspänne, bilor m. m. Vid Magnäs, ö. om Arboga, å södra sidan om ån, finnas 2 högar med stensättning kring foten. Söder om staden emot Hjälmarens finnas flera stensättningar kring forna grafhögar, de märkligaste vid Lunger i Götlunda och vid Fredshammar.

Af borgar hafva flere funnits kring Tjurlången, hvaraf *Halvardsborg*, vid sjöns norra ända, med 2 ingångar, återstår, hvilken borg, enl. Lohman, skall hafva trappsteg inbrända i berget.

Inom denna borg skall, enl. samma sagesman, finnas en Trojenborg eller cirkelrund irrgång, lagd med små stenar, liknande den, som finnes vid Kungsör och kallas drottning Kristinas labyrint. Å motsatta sidan af Tjurlången skall en dylik borg fordom hafva funnits. Järnringar i bergen omtalas hafva varit sedda kring Tjurlångens stränder. Troligen har denna Halvardsborg, liksom andra af samma slag, tjänat såsom tillflyktsort vid öfverfall af främmande vikingar, i tider, då segelfarten varit friare genom de större vattendragens förbindelse med hvarandra. Vid Halvardsborg äro kulor af tackjärn funna, likaledes spjutspetsar af järn och mynt från unionstiden. Folksägner förmäler, att det dånar i berget och att det lyser nattetid, ett tecken till att skatter där ligga gömda. En liknande sägen om den s. k. Ragvaldsbacke, strax invid afvägen till Sätterbo från Kungsörsvägen, torde hafva sin grund i att backen någon gång blifvit använd i strid. Denna Ragvaldsbacke är dock icke uppförd af människohand, utan utgör en naturlig hopgyttring af vilda stenblock. Utom de nu nämnda fornminnena finnas s. k. *elfkvarnar*, som fordom begagnats såsom offerhällar, rundtorn i nejden. *Jättegrytor* i bergen med större eller mindre fördjupningar, höra äfven hit. *Fotspår af människor eller djur*, inhuggna i bergen, äro äfven mycket vanliga, ehuru ingen nu förstår deras mening. Af *runstenar* finnas i hela trakten blott 2, den ena inmurad i *Medåkers* kyrka, ursprungligen rest öfver en Ulf i Hagby, den andra vid *Urvalla* jämte Ramstigen, »rest af Ulf och Anund efter sin fader ... Kunas man». Helt nära stenen finnes en stensättning i båtform. Flere andra dylika finnas utefter Ramstigen.

Om *jättestenar*, slungade mot kyrkor, *heliga källor* och andra minnen från hednatiden torde vi få tillfälle att tala längre fram.

Arboga. Namnet Arboga betyder åkrök. Ån bildar också en krökning just vid den plats, där man anser, att den äldsta staden legat. Innan någon stad blef bygd, hade säkert i urgamla tider härstädes uppstått ett fiskläge, där vikingarna funno en lämplig vinterhamn. I närheten af den gamla hedniska offerlunden, där stensatta ättehögar ännu i senare tid varit synliga, samlades innevånarna från angränsande socknar för att idka byteshandel och anställa offer. Då platsen var belägen just på gränsen mellan de tre landskapen Södermanland, Nerike och Västmanland, torde blodiga strider, så vanliga i gränstrakter, icke ha uteblifvit. Minne af sådana strider med Götlundaborna, som segerrikt tyckas ha vidgat sitt område ända till stadens utkant, fortlefde ännu helt nyss i de vanliga marknadsfejdena. Osäkerheten ökades ännu mer genom de främmande vikingaflottor, som tid efter annan hemsökte mälarstränderna och äfven torde ha letat sin väg hit upp.

Under hela denna tid kan väl Arboga hafva funnits, men icke ännu såsom stad, åtminstone i den mening, hvori vi nu fatta ordet. Såsom by, eller hednisk handelsort, lydde platsen under lagmannen, hvarvid rättvisan mången gång säkert blifvit kringgången genom vädjan från det ena landskapstinget till det andra.

Först med *Birger Jarl*, Örebro och Köpings grundläggare, börja ljusare tider randas. Genom Stockholms anläggning fingo de 7 köpstäderna vid Mälaren lugn och ro, efter rimkrönikans utsago, när en bom därigenom sattes för vidare härjningar från Esternas sida. Vidare ingick han handelsförbund med Lybeckarne, inbjöd tyska köpmän att såsom svenska medborgare nedsätta sig i svenska köpstäder och afslöt med hansestaterna ett förbund till ömsesidigt skydd och värn emot kringstrykande sjöröfvarflottor. Nu voro förutsättningarna gifna för handels uppblomstring under ett ordnad och tryggadt skick. Såsom köpstad i nyare mening kan Arboga räkna sina anor från denna tiden

||. 1280 - 1350

Klostrets anläggning. Med år 1285, då franciskanerklostret i Arboga grundlades af konung Magnus Ladulås, träder Arboga in i historiens ljus. Att stadens namn första gången med historisk visshet möter oss i samband med klostrets anläggning, ser ut som en tanke. Arboga storhetstid börjar med franciskanerklostret och slutar med dess indragning. Icke så, som skulle ej staden hafva funnits förut. Då franciskanerna alltid bosatte sig i städerna, få vi redan däraf sluta till att Arboga redan före deras ankomst existerat som stad, och att den varit lockande till klosteranläggning, kunna vi antaga på grund däraf, att munkarna alltid visade sig ha god blick i valet af sina klosterlägen.

Vi kunna vara förvissade om att Arboga haft äfven sin kristna historia före franciskanernas hitkomst. I offerlunden hade under 10- eller 11-hundratalen den första missionärens röst blifvit hörd, den första martyrens blod flutit. På Arbogaåns stränder hade en gång i 1000-talets början, efter en gammal sägen, Norges konung, Olof den helige, landstigit, predikat Kristus och byggt en kyrka, som blifvit uppkallad efter S:t Olof. Omöjligt är det ej heller, att Västmanlands apostel, som en tid varit bosatt i Torpa, hittat vägen hit. Likaså få vi väl antaga, att munkar eller nunnor en eller annan gång förirrat sig hit från Juleta eller Riseberga, med båtar roende öfver Hjälmaren.

Vi lämna nu dessa antaganden för att öfvergå till historiens säkra uppgifter.

Franciskanerorden, som 1285 fick fast plats här genom konung Magnus Ladulås' gifmildhet, hade 1209 blifvit stiftad af en rik köpmansson från Assisi i Italien, Franciscus.

Efter en yrande ungdomstid hade denne i en drömsyn blifvit väckt till besinning. Gripnen af Jesu ord till den rike ynglingen: »Sälj allt det du äger», samt af Mattei 10 kap. 9 vers, beslöt han att försaka allt och gå ut bland de fattiga och elända för att predika fridens evangelium. I denna afsikt stiftade han en förening af likasinnade, som stadfästades af påfven Innocentius III. Två och två gingo de ut. Deras hälsning var de latinska orden *Pax tecum* (frid med dig). Deras ordensregel förbjöd dem att begära skydd för sig, att emotstå det onda, att återtaga det, som fråntagits dem. De skulle däremot bistå hvar och en, som bad dem om hjälp, men akta sig för den onda blicken och för anblick af kvinnor. Ordens valspråk var: fly, tig, var stilla. Franciscus själf gick som en himmelsk främpling öfver den själfviska jorden. Med skogens fåglar och markens djur umgicks han i barnslig enfald såsom med bröder och systrar. Franciskanernas dräkt bestod af en grå kåpa, med rep om lifvet i stället för gördel, samt en kapuchon. Deras sjukbesök, deras uppoffrande verksamhet i kärlekens tjänst, deras folkliga botpredikningar och sköna, innerliga hymner vunno folkets hjärtan för dem, hvarthelst de kommo. De räknade under medeltiden många af kristenhetens lärdate teologer bland sina anhängare och stodo i allmänhet väl hos påfvarna, hvilkas trogna försvarare de voro, och af hvilka flere utgått från deras eget led. Med insamlingarna för korstågen hade de blifvit betrodda och ha i följd däraf samt för sina hänförande korstågspredikningar fått äretiteln »den heliga grafvens väktare». Om de reformatoriska rörelserna inom orden under en senare tid få vi tillfälle tala längre fram.

Franciskanerorden var ett barn af den hänförelse, som framkallats af korstågen. När de första bröderna hunnit till Arboga, var korstågens tid i det närmaste ute, men samma hänförelse, som glödde under dem, har i franciskanernas ordenslif sökt sig en ny form.

Till en början voro franciskanerna i verkligheten, hvad de gáfvo sig ut för att vara, efterföljare af Kristi fattiga lif. De fingo ingenting äga, icke mottaga några penningar, icke hafva andra bostäder än usla brädsckjul eller hybblen. Möjligt är, att de i sådant armod redan länge vistats här, då Magnus Ladulås' donation öppnade för dem utsikten till bättre dagar i betydelsen af mera världsligt lif. Franciscus hade en gång sagt: om jag lefde till världens ända, skulle jag icke behöfva någon annan läxa, än Jesu lif och lidande. Hans lärjungar behöfde ej gå till världens ända för att glömma den.

Hvar de här i Arboga i början slagit sig ned, är nu omöjligt att säga. Måhända bevarar S:t Karin minnet af deras första kapell.

Magnus Ladulås var icke den ende, som ihågkom dem med gåfvor. Tidsandan var sådan, att andliga stiftelser ihågkommas. Flera riksråd nämna Arboga kloster i sina testamenten. Karl Estridson 1286, Magnus Johanson 1292, samme mans änka 1304. Vi kunna möjligen häraf sluta oss till, att konungen i rådets följe ofta vistats i Arboga. Birger Thomasson af Hagaby nämner klostret i sitt testamente 1308, samma år som *stadskyrkan* uppgifves vara byggd. En sägen är, att denna kyrka i början tillhört ett nunnekloster, och att franciskanermunkarna tagit henne i besittning först längre fram. Denna sägen kan möjligen hafva sin grund däri, att stadskyrkan blifvit uppbyggd af franciskanerna, men för att rymma äfven ett nunnekonvent däri.

Franciscus hade nämligen stiftat äfven en kvinnlig franciskanerorden, de s. k. klarissinerna. Innan kyrkomötena började förbjuda s. k. dubbelkloster, där munkar och nunnor bodde samman, sökte munkarne gärna att få med sina kloster förenadt ett nunnekonvent. En tredje gren af franciskanerna voro de s. k. terciarierna, d. v. s. en ordensklass af lekmanabröder och -systrar, som lefde i sin kallelse ute i världen, men voro klädda i grått, hade gemensamma gudstjänster i klostret, och som aflagt löfte att lefva ett lif i Gud. Genom denna klass öfvade orden måhända sitt största inflytande.

Klosterkyrkan, eller den n. v. stadskyrkan, uppförd af tegel, var ursprungligen byggd i enkel kapellform, utan torn och sidoskepp, med enkel korvägg och ett mindre torn, s. k. takryttare, å taket. Hvalfven byggdes säkert först i senare tid.

Franciskanerklostrens föreståndare kallades gardian, ett ord af italienskt ursprung, som betyder väktare, och som af vårt folk förvrängdes till gårdjäkne. Arboga gårdjäknes sigill af 1291 finnes kvar. Det har spetsig ovalform och visar i midten jungfru Maria med barnet, omgifven af gafvelarkitektur, därunder 2 klöfverblad och nederst gardianen i bedjande ställning. Omskriften, på latin, lyder: S(IGILLUM) GARDIANI ARBUGHENSIS.

De första namn på Arbogaborgare äro *Gelbricht* (1293) och *Henechinus* (1304). Detta visar, att Birger Jarls tanke blifvit förverkligad, och att de första köpmännen, som bosatte sig i våra köpstäder, varit tyskar. Möjligt är det, att lybeckarne bidragit till stadskyrkans uppbyggande. Gafveln bakom tornet visar nedertysk stil med smärta blindnicher. Örebro kyrka anses ock vara byggd af lybeckare.

Kyrkomöten. Med 1297 börjar den långa raden af Arboga kyrkomöten. På detta första möte utfärdades *aflatsbref för S:t Olofs kyrka* af biskoparne *Brynolf* i Skara (sedermera helgon) och *Ysar* i Strängnäs. Kyrkan, som anses hafva legat å udden på den nuvarande kyrkogården, (som redan för 500 år sedan kallades gamla kyrkogården), var invigd åt S:t Olof samt Petrus och Paulus. Ett vittnesbörd om en mission från Norge torde vi äga i det norska helgonnamnet Halvard, Olof den heliges samtida, som ofta förekommer här under medeltiden. S:t Olofs namn måste dock snart hafva mistat sin helgongloria, medan Petrus och Paulus, ovisst om i en ny kyrka, blefvo Arbogas skyddspatroner. Persmässan, på Petri och Pauli dag, firad ända in i vårt århundrade, vittnar därom, liksom S:t Persgatans namn och omnämmandet af Petri-Paulikyrkan 1396. I nyssnämnda bref för S:t Olof utlofvas 40 dagars aflat för dem, som med vördnad och heder besöka S:t Olofs kyrka på dess helgons dagar eller dess invigningsdag. Underliga tankar väcker det, att aflatsbrefvets pergament finnes kvar, medan S:t Olof och så många andra Arboga kyrkor skattat åt förgängelsen.

När klostret genom reformationen indragits, blef franciskanernas gamla kyrka skänkt till stadskyrka och 1651 efter undergången reparation invigd åt den heliga trefaldighet, hvilket

namn den ännu i dag bär. På kyrkomötet 1297 infördes den *Heliga Trefaldighets Högtid* inom den svenska kyrkan. Då man på 1600-talet knappast vetat af detta, blir den gamla klosterkyrkans, sedermera stadskyrkans, namngifning ett så mycket märkligare sammanträffande. Bland öfriga beslut, fattade på detta möte, märkes påbudet om själamässor för Magnus Ladulås. Jämte klostret i Arboga räknade dess stadskyrka, nu landskyrkan, honom som stiftare, enligt sägen 1280. Hans sista önskan, att minnet af honom ej måtte dö med klockringningen öfver hans graf, blef således genom detta påbud i en yttre mening uppfyllt. Ordförande på detta möte var ärkebiskopen i Uppsala, Nils Alleson. Samme man har samma år, förmodligen också från Arboga, utfärdat påbud för prästerna att *predika på svenska* samt att lära barnen före 7 års ålder *Fader vår, Tron och Ave Maria*.

Testamentsgåfvor till klostret. *Birger Persson till Finsta*, upplandslagmannen, S:t Brigittas fader, gifver 1314 en donation till klostret. 1318 ihågakommes klostret af de olyckliga hertigarne *Erik* och *Waldemar* i det testamente, som uppsattes i Nyköpings torn kort före deras död. De hade ofta vistats här (1307 och 1310) och Ermegard, änka efter Erik Valdemarson, har i Arboga utfärdat köpebref till drottning Margareta 1402. *Magnus Erikson*, den milde, människovänlige konungen, har 1346 i sitt testamente begåfvat Arboga kloster och hospital. Detta hospital var utan tvifvel anlagdt i samband med klostret, på samma plats, som ännu i dag bär dess namn. Magnus Erikson har genom stadslagens utgifvande stadgat städernas lagbundna skick. Ett handskrifvet exemplar af denna stadslag, sådan den gällde för Arboga, förvarades förut i Arboga arkiv, men flyttades för några år sedan till Stockholm. Denna medeltidskodex har blifvit beskrifven af C. J. Schröder.

III. Från digerdödens tid

Många sägner i Arboga omnejd bevara minnet af digerdödens hemska tid. Ännu för 150 år sedan brukade folket göra korstecken, då någon oväntadt föll i nysning, emedan digerdöden börjat med detta symptom. En by i Medåker, Östberga, säges förr hafva hetat Ödesberga, hvilket namn den fått under digerdödens tid, då allt folket i byn dött ut, så att den blifvit öde. Samma sak berättas om Torfvesta i Fellingsbro. Flera odlingsrör ligga uppkastade i skogarna och på ställen, som nu icke varit odlade på lång tid. Härom lyder sägnen. Kort före digerdöden rådde en svår tid i vårt land. Då beslöts, att alla öfver 60 år i landet skulle aflifvas. En bonddotter reste då till konungen, i samma skick som fordom Kraka, hvarken klädd eller oklädd, hvarken vid ny eller nedan, hvarken gående eller ridande. Hon rådde kungen, att de rika skulle dela med sig af sin jord och alla stenbackar skulle upptagas och odlas. Därpå uppkommo hackhemmanen, hvilka blefvo öde vid digerdöden. Hacktorp bevarar ännu namnet af denna tid. ¹ Strax före pestens utbrott hade en gosse och en flicka varit synliga, som sopade och rakade, där digerdöden sedan gick fram.

Magnus Erikson, som ofta vistats i Arboga, säkert mången gång följd af sitt glänsande hof, kanske också af sin varnande ängel, S:t Brigitta, var äfven här samma år digerdöden rasade, 1350. Kanske ansågs Arboga redan då som en hälsosam ort, dit hofvet tog sin tillflykt, såsom fallet varit i senare tider. Magnus har enligt sägnen å sitt slott Åkersborg i Arbogaåsen utskrifvit en skatt och uttalat sin sorg öfver att nödgas betunga sitt folk med orden: Jag tager Gud och alla heliga till vittne, att jag icke detta gör af någon girighet eller egennyttia, utan af nöd för rikets tarf och med den sorg, som följt mig för medellöshet allt ifrån den dag, jag kom till konungsdömet.

Ännu i dag heter ett ställe å bergsträckan norr om Arboga Åkersberg. Namnet är af senare datum, men torde leda oss till det forna slottets läge. Senare svenska konungar hafva innehaft gårdar å samma bergås, det fordom s. k. Kakuberget. Andra ortnamn, äfven norr om ån, såsom Västanborg, Tunaborg, Rundelsborg, torde icke vara utan betydelse. Namnet Åkersborg tyder på en fri höjd, omgifven af åkrar. Enligt bibliotekarien m. m. D:r C. G. Styffe skall Akersborg, som omtalas i medeltidshandlingar, vara Akershus i Norge, där konung Magnus Erikson utfärdat flera bref.

Ett Åkersborg, beläget invid Arboga, namnes af Palmschöld, Rhyzelius, Hadorph, Lohman. En äldre källa för dessa uppgifter måste hafva funnits. I ett arbete, *Sainte Birgitta de Suède*, Paris, J. Leady et C:nie 1892, af Comtesse Flavigny, som idkat arkivforskningar i Sverige, säges pag. 66 om Brigitta: *Fidèle à ses fonctions, elle suivit donc la cour à Åkersborg, la demeure favorite du roi, qui s'élevait à l'ouest de Stockholm, au milieu des montagnes d'Arboga. Bevis af urkunder saknas dock äfven här.*

Giftblandare. Medeltiden var full af syner och drömmar. Genom korstågen ökades i en otrolig grad benägenheten att öfverallt se ingripande af den osynliga världen. Samma år som digerdöden inbryter, fick Arboga en ytterligare anledning att frukta för djäfvulens makt. I Visby dömdes detta år tvenne giftblandare till bålet, som före sin död bekände, att de förgiftat brunnarna i flera städer, däribland Arboga. Själfva giftet hade den ene burit på sig, då han anträffades. Samme förbrytare, som gaf sig ut för att vara »organista», bekände, att han tillagat ett pulver af så dödande kraft, att icke en enda gottlånding skulle ha blifvit vid lif, om han fått lefva ett år. Han tillade, att han tillhörde ett hemligt förbund, hvars medlemmar voro utbredda i hela världen, och uppträdde som rika köpmän och andra ansedda personer. De bete sig, säger rapporten från Visby, såsom sinnesrubbade och äro tecknade med grekiska eller hebreiska tecken. Hela kristenheten - så slutade han - är förgiftad af judarna och af oss, skurkar. Den andre sade då han fördes på bålet: Hela kristenheten är förlorad, om icke Gud hjälper. Akten er därföre för alla präster och munkar!

Man kan tänka sig förskräckelsen, som underrättelsen härom måste ha väckt i Arboga med dess rika källflöden från södra skogen, dess brunnar och stående träsk. Folket måste ha skydd mot de onda makter, som genom dylika trollkarlar drefvo sitt spel. Munkarna fingo här en tacksam uppgift.

Crucifix, som svettas. Två år senare, 1352, berättas det, att ett crucifix i Arbogafranciskanernas klosterkyrka svettats blod. Munkarna vunno mycket på denna affär. Folket, som därigenom såg ett bevis på Kristi synbara deltagande för sin kyrka, vallfärdade från när och fjärran för att skåda undret, som naturligtvis upprepades. Naturligtvis inflöto rika gåfvor och penningesummor till klostret mot utdelad aflat. Crucifixet, framställande den korsfäste i denna jämmerliga, smärteförvridna gestalt, som för oss är ohygglig att se, men för franciskanerna, som införde den, och för folket, som däri såg frälsaren från sin nöd, var naturlig, fanns i landskyrkans norra sidoskepp ännu i början af detta århundrade. Sedan är det spårlöst försvunnet.

Lohman skrifver därom, att det »nu hänger i S:t Nikolai kyrka för norra gången, utan att svettas. Mästaren till arbetet har illa lärt teckna, och skulle kunna vara farligt, effter korsbilden hänger just emot norra qvinnoraden, vanskapeligt för anskådarens imagination».

Franciskanermöte. Länge dröjde det ej, innan franciskanerklostren började affalla från stiftarens regel, fattigdom i Kristi efterföljd. Munkarna fingo ej mottaga penningar, endast allmosor till sitt uppehälle och för att själfva gifva åt de fattiga. Snart började man finna sig väl af det lugna lifvet i klostret, och när bröderna voro ute på sina omgångar genom socknarna för att insamla allmosor, vankades ofta nog ett traktamente, som gjorde dem missnöjda med den enkla kosten af ärter och grönsaker i klostret. Faran blef större i en rik köpmansstad som Arboga. Det världsligt sinnade partiet bland gråmunkarne sökte komma ifrån ordensregeln genom den förklaringen, att den enskilde munken var i sig fattig, men klostrets rikedomar ägde han rätt att njuta eller bruka. Flera försök gjordes hela medeltiden igenom att återföra ordensregeln till dess ursprungliga mening. Öfver ett visst antal kloster sattes en *kustos* till uppsyningsman, öfver en ordensprovins (Sverige, Norge och Danmark bildar en sådan) en *provincial*, öfver hela orden en *minister*. De öfverordnade myndigheterna ägde att vaka öfver tillståndet inom hvar sitt område. För att underlätta denna inspektion och rådslå om gemensamma angelägenheter sammanträdde *hvert tredje år ett kapitel* eller möte med ombud från de enskilda klostren. Ett sådant möte var 1331 samladt i Skara och talrikt besökt. Där synes det allvarligare partiet haft öfverhand, emedan beslut fattades om ordens reformation. Vid digerdödens tid är det visst, att munkarne hade mycket arbete med sjuka och själavård. Att de andliga i vårt land vid denna tid visat en makalös själfuppoffring, synes däraf, att präster och munkar, under sitt kärleksverks utöfning, själfva mångenstädes föllo offer för pesten. Missämjan mellan munkar och präster, i mycket erinrande om strider mellan vår tids frikyrkliga och prästerskapet, saknades väl icke heller här, men torde under digerdöden, såsom alltid i tider af stor fara, hafva försonats.

Munkarnas verk. Munkens arbete i själavård slog rötter hos folket, som icke äro uppryckta ännu. Åkrarna kring vår stad fingo delvis sin första fåra plöjd af munken. Offerlundens ekar föllo för munkyxans hugg. Gångstigarna kring staden upptrampades af hans fot, de första vägarna byggdes af honom. De första fisknäten knötos af munkens hand. Apostlarna hade ju ock varit fiskare. Den första kvarnen anlades från klostret, tanken på den första kalkugnen, den första malmbrytningen föddes inom cellen. Folket berättade underliga ting om munken. Han gick vapenlös i skogen, utan att väja för stigman, björn eller ulf, som icke gjorde honom någon skada. Han kände alla skogens hemligheter, alla markens örter. När han mumlade sin bön öfver den sjuka, eller korsade öfver det gapande såret, gick sjukdomen bort och såret läktes. Folket läser hans böner ännu i dag. Hvar källa, som munken signat, blef en under-

görande hälsobrunn. Ännu klädes trefaldighetsaftonen mången källa i blommor och grönt, fast folket har glömt, hvem som först lärde dem den seden. Och i klosterkyrkans kor, med de många glänsande ljusen, när sången höjdes där, då var det som osynliga andar i hvalfvet. Folket berättade, att bröderna ofta hörde den döde munkens röst sväfvande, silfverklar som förr, och blanda sin röst med de andras. Det fanns tro på de heligas samfund, som nu är borta. Klosterklockans milda ton ljöd så stilla, ödmjukt bland de öfriga stora kyrkklockornas. Hon var en vasall åt dem. Klostrets gudstjänsttider fingo ej sammanfalla med de öfriga kyrkornas, lika litet som hennes klocka fick öfverrösta de andra. Hennes klang vigde dagens början och slut och lyste frid öfver dess flyende stunder. Den hördes ännu i natten, när munken vid själaaltaret sjöng mässan för de döda och bad för deras eviga frid. En och annan af bröderna hade särskildt sinne för bokliga konster och studier. Franciskanernas skolor ersatte vår tids teologiska fakulteter. Luther gick som barn i skola hos franciskaner. Äfven här möta vi senare en franciskanerskola, där unga prästämmen fingo sin utbildning. Orden satte själf vetenskapen högt och räknade dess utöfning såsom sin krona.

Offerlunden. Detta intresse för studier ha vi att tacka för två af de äldsta bevarade minnena af vår stad från digerdödens dagar. Det ena är en beskrifning på den gamla offerlunden, s. v. om staden, afskrifven i Lohmans A. S. k. I den form, hvori skriften nu finnes, är den senare. Den uppgifves emellertid vara nedskrifven af broder Clemet Gilgiusson, vicarius (d. v. s. ordensprovincialens ställföreträdare) i Arbugis 1348. Hufvudinnehållet däraf är följande. Fordom låg söderut tätt intill berget öster om Krakaklacken, där förr Kraka Viniborgs gård låg (tillägg: Krakaklacken är gråberget väster om krakadiket vid Grimberga gata), en gudalund, kallad *Blodisvollur*. Där voro ekar, som sades vara planterade af *Folke* och *Öd*. På hvar ända om lunden voro två kullar (koller). Öster ut låg *Frejas kulle*, väster därifrån renlifvesmannen *Helge Svens källa*. Väster ut låg en kulle, som de kallade *Mangrips kulle*, och därofvän den vackra lunden, som kallades *Glasäter*. Både Mangrips kulle och Glasäter sammanhängde med lunden genom träna. Midt i lunden var *en stor sten*. I öster och väster voro många små mindre stenar, som de sutto på. Dessa stenar blefvo, *Gudi till heders, jungfru Maria* och *helga Sven*, borttagna. Söderut funnos inga stenar. I norr framför källan var den stora... (eken ?), från hvars rot källan framkväller både vid och djup, med så ymnigt vatten, att en stor del af Asaängen där nedanom uppdyas.

Det öfriga är svårfattligt. Man ser, att folket druckit ur tre källor, att de gjort löften till lunden och de heliga källorna, att de tysta gått till Gladsäter och där skriat ett stort glädjeskall, sedan återvänt söder om offerlunden och tillbedt. De, som druckit af källorna och varit i själfva lunden, gingo barhufvade öfver *Krakas bro* till *Sonabäcken*, där *vördig fader Ulffer* bor och kommo hem öster om stora bron, hvarpå de gjorde Freja ett löfte.

Lohmans förklaringar göra texten ännu dunklare. Han säger, att Krakaborgs slott låg på Mangrips kulle, d. v. s. nu varande Lärkbacken, samt att Sonabäck är den strömfåra, som går mellan Strömsholmen och n. v. kyrkogården. Såsom ofta glömmes han dock att angifva det väsentligaste, d. v. s. hvar själfva offerlunden legat. Platsens omgifningar hafva mycket förändrats sedan den gamla tiden, dels genom bortgräfning af kullar, dels genom trädfällning och odling. Vestén säger, att offerlunden i hans tid var omgifven af tall- och granskog. Lohman A. K. säger, att ättehögarna och grafvarna i hans tid voro öfvervuxna af skog och därför omöjliga att taga reda på. Gustaf Thomé har i kalendern Svea 1864 tecknat Arboga minnen och talar där om kvarlevor af en offerlund vid Vinbäcken. Vi vilja angifva de skäl, som synas oss tala för detta läge. Jämför pag. IX och kap. XIII (Fornminnen). Å en karta från 1773 af Josef Pilstrand kallas ängen mellan Ekbacken och Vinbäcken för *Lekplatsen*. Här har stadens ungdom, släkte efter släkte, roat sig med lek och dans i gröna lunden, tills den ena eken efter den andra föll för yxans hugg och plogen började skära sina fåror. Hvarje offerlund ägde sin lekplats. Ekbacken, som af gammalt folk ännu kallas *Lekbacken*, torde ha varit Frejas kulle. En sägen är, att munkar och nunnor gått dit och lekt. Vinbäckens hälsokälla har af ålder varit en offerkälla. Förrän kapten Strömberger omgräfd Vinbäckens sötvattenskälla, säges denna med väldigt då, som af en basun, ha forsat fram i dagen. En rök, liksom ur en sjudande kittel, sväfvade då jämnt öfver henne. Denna källa har förr i folktron haft sin egen rå.

Midt i Vinbäckens lund står en stor sten, nu kallad predikstolen, som sannolikt fått tjäna till predikstol äfven för den första munkens predikan och som synes vara den sten midt i offerlund, hvarom munkbrevet talar. Väster ut från Vinbäcken ligger strax s. om *Lustigslätt* i en dälld den s. k. *Glädjeslätten*, namnet erinrar allt för tydligt om *Gladsäter*. Af källorna, som förr kvällde i mängd därstädes, kallas en ännu i dag Glädjekällan. Säggen berättar, att munkarna druckit ur dessa källor. Vid norra kanten af denna s. k. Glädjeslätten, hvaraf namnet Lustigslätt tyckes vara ett eko, visa ännu i dag de gamla en trekantig åkerfläck, där en man, som hette Lustig blifvit stenad i gamla tider. Ett dunkelt minne från hednatid röjer sig otvifvelaktigt häri. Man kommer att tänka på helge Svens martyrdöd genom stening. Folket säger, att ur den sista bloddroppen, som sipprade fram ur hans kropp, hade helge Svens källa framsprungit. Så mycket är dock visst, att just denna trakt har rättmätiga anspråk på att räkna minnen från hedendomens och den första kristendomens tid. Folket tror ännu i dag, att leda och stygga syner visa sig vid Vinbäcken, och icke långt därifrån har ända till våra dagar folkets öfvertro haft mycket att göra med den s. k. offertallen i Galgbacken.

Munkritning af Arboga. Men därmed upphör icke vår tacksamhet mot munkarna. En annan munk har i cellen tillbragt en stund med att rita af en bit af det Arboga, där han fått hem och frid i klostret. Vi känna ej igen det 19:e århundradets Arboga, men ån flyter i ritningens förgrund, som i dag. Å andra stranden, den norra, synas murar, som likna Jerusalems, så främmande äro de för oss. Skottgluggar och utsprång, en sjöport ner till ån, några mursträckor högre, andra lägre, bakom muren skymtande löftrån och 2 torn med konisk afslutning — se där allt. Assessor Stjernman har lämnat Lohman denna teckning, och det är med tillit till hans auktoritet, som vi anfört den.

Stadens sigill. Att Arboga vid denna tid redan fått ordnadt och lagstadgadt skick, framgår af stadssigillet, som möter oss 1330. Detta sigill bär en romansk örn som stadens vapen. En sägen, anförd af Palmesköld, berättar, att en örn blifvit skjuten i det alkärr, där första stocken högs till stadens uppbyggande, hvaraf sigillet skulle ha fått sin bild. De hanseatiska mynten bära dock redan vid denna tid örnens bild såsom vapen. Troligt är det ock, att detta första sigill utgifvits af tyska borgare i Arboga. Då det tyska »aar» betyder örn, låg för dem nära till hands att tyda första delen af ordet Arboga på sitt vis. Däraf vapenbilden.

Ett annat, något yngre medeltidssigill bär omskriften *Secretum Arhogarboga, mánne áhögarnas by?* Bogi betyder i västmanlandslagen by.

Stadens område var vid denna tid mycket vidsträckt. Åkergården, hagar och vretar samt i senare tider kålgårdar intogo vida rum mellan gårdstomterna. Genom tomtdelningar samt täta eldsvådor föranleddes nybyggnader, hvarvid gårdarna trängde sig närmare tillsammans, tills de i slutet af 1500-talet blefvo tätt hopade på ömse sidor af ån.

Den äldsta staden bildades genom utbrytning af byar. Norra sidan om ån var tidigast odlad och bebyggd. Där sträckte sig *Öster- och Västerby Langa*, som nu kallas *Ladubacksgårderna*, som fordom innehades af Sveriges konungar. Å höjderna af Kakubergen (namnet betyder de platta, låga bergen) lågo flera tomter med sina åkrar nedanför berget. Ända mot skogen i norr sträckte sig hustomterna. »På höjden, som våra fäder brukade mest till hustomter», säger Lohman, »är en trakt, som kallas ännu tomtåkrarna».

Södra sidan om ån höll vid denna tid på att odlas. Dess lergrund lämnade ett rikt bete, och hagarna söder om ån nämnas ofta. Troligen var det dock först genom munkarna, som dessa ängsmarker blefvo uttorkade och förvandlade till gifvande jord. Götlunda ägor gränsade här inpå staden.

IV. Från 1300-talets slut

Märkligt nog synes frikostigheten mot klostret i Arboga hafva aftagit efter 1350. Måhända var detta en följd af folkmängdens minskning, måhända ock af klostrets ödeläggelse efter pesten. *Juleta kloster* erhåller däremot doneringar i stadens närhet. 1340 får det 13 örtugland jord i *Jäder*, 1359 kvarnen därstädes, 1377 får det *Ulff Jonsons ägor i Jäder* i pant. Å äldre kartor finnes namnet "*Kyrkberget*", norr om Jäders gård. Detta namn gömmer helt visst minnet af en kyrka, byggd af Juletamunkar.

Aflatsbref utfärdades af biskoparna för att upprätthålla kyrkor eller skaffa dem inkomster. 1358 får Arboga kyrka aflatsbref af *biskop Magnus i Västerås*, troligen för att hjälpas ur lägervall efter pesten.

Arbogapräster nämnas under 1300-talet, *herr Bengt* och *herr Arvid* samt vördig fader *Ulff* vid Sonabäcken. Att Arboga vid denna tid haft blott en kyrka, förmodligen S:t Olofs, synes af 1358 års aflatsbref.

Magnus Erikson tyckes ha älskat Arboga och troligen haft många anhängare här. Kakelholmen vid Näsby säljes 1350 af honom till biskop Ödgisle i Västerås. Sonen Erik uppbudar, som en annan Absalon, sina trupper mot fadern till Arboga 1357. Tre år därefter har Erik dött, då är Magnus åter i Arboga. Fem år senare, 1365, är Albrekt af Meklenburg i färd med att rycka kronan af Magnus. Då hvilade Magnus sista gången i Arboga under sin marsch mot Enköping, där hans öde skall fullbordas. I Arboga synes han dock hafva haft medhåll äfven efter sitt fall. Hans trupper stanna där en tid efter nederlaget vid Enköping. Så är Magnus, den hjärtegode, men svage konungen, borta ur sagan.

Om osäkerheten i landet varit stor under Magnus Eriksons tid, hade han dock sökt råda bot för det onda. Värre blef det under **Albrekt af Meklenburg**. Nu började stormännen uppföra borgar, fästen och slott öfver hela landet. Plundringståg, våldgästningar och öfverfall hörde till ordningen för dagen. Både Albrekt och den egentlige maktinnehafvaren i Sverige under hans regering, Bo Jonson, som har Arboga i län, finna vi vid denna tid på besök i Arboga. 1375 och 1381 är Albrekt här. År 1376 har Bo Jonson i Arboga utfärdat domsbref med Albrekts sigill, hvilket är betecknande för hans ställning. Året därefter gjuter han blod i franciskanerkyrkan i Stockholm. Öfverfall i kyrkor och kloster äro denna tid vanliga. Ärkebiskopen i Uppsala öfverföll 1338 franciskanerna i Uppsala i deras eget kloster. Kyrkor och kloster förvandlas till fästen, när de ej brännas och sköflas. I Uppsala stift hade ett rövvarband för sina våldsgärningar föreburet, att andliga inrättningar vore gemensam egendom.

Vitalianerna, som under föregifvande att undsätta Albrekt, brände och plundrade både i Östersjön och kring Mälärstränderna, hade tillfångatagit Strängnäs-biskopen Thord, som måste klaga hos påfven. En Sven Sture beklagar sig 1398, att han ej kan betala en skuld, förrän han »fått en ända på detta fästet, som fienderna hafva här förr byggt». Under denna oroliga tid hålles ett **kyrkomöte** i Arboga 1396 i *Petri* och *Pauli stadskyrka* (oppidi Arbogis). Var det den gamla S:t Olofs kyrka, eller någon ny, måhända klosterkyrkan? År 1400 nämnes »gamla kyrkogården». Ligger historien om S:t Olofs öde gömd häri? Mötet förklarar, att det för sin del vill söka hämma tidens tygellösa själfsvåld. Utom ärkebiskopen äro bland andra biskopar Thord i Strängnäs och Nikolaus i Västerås närvarande. Här uttalas *bannlysning* öfver sjöröfvare, rånare, mordbrännare, stråtröfvare och våldsmän, våldgästare i fattiga städer, plundrare af kyrkor och kyrkogårdar, och andra, som kränka kyrkans frihet och rätt. Alla dessa få ej begravas i vigd jord utan biskoplig licens, så vida de ej gjort restitution.

Det är en målande tidsbild, detta mötesbeslut. Färgerna äro säkert ej öfverdrifna, sannolikt hämtade från Arboga egen historia under denna tid. I Raven v. Barnekows räkenskaper öfver konungens kosthåll under hans resor finnes äfven upptaget, hvad som åtgick vid besöken i Arboga. Detta utkräfdes med våld, där det ej lämnades godvilligt.

Äfven inom kyrkan var tillståndet mörkt. Mötet omnämner *kringresande löspräster*, som kommo med falska betyg, men ofta äro mördare, affällingar eller på annat sätt brännmärkta, och förbjuder deras admitterande till tjänstgöring. Varning för förklädda munkar har redan tidigare utgått. Sist förklarades Brigitta för helgon och beslöts, att **S:t Brigittas fest** skulle firas öfver hela landet den 7 Oktober. Brigittas far hade visat välvilja mot franciskanerna härstädes. *Själf ägde Brigitta gård i Arboga*, förmodligen inköpt under någon vistelse här i följe med Magnus Eriksons hof. *Landskyrkans altartafla* bevarar hennes porträtt, och folket fröjdar sig än åt Brittmess-sommarns bleknande sol. I hennes syner och drömmar blandas sanning och hugskott om hvartannat. När hon straffar påfven och uppmanar sin biktfar att öfversätta den heliga skrift, då är hon en föregångare till Luther. Det största hos Brigitta är hennes syndabekännelse i döden till de sina: Jag är den största syndaren af er alla. Altartaflan »i landet» (landskyrkan) framställer henne med den vanliga typen, igensvullna ögon, böjd näsa, tunna, hårdt slutna läppar, som antyda härsklustnad. Brigittas samband med Arboga slutar ej härmed.

Munkar och präster. För att bilägga de vanliga tvisterna mellan dessa, hade påfven *Bonifacius IX* 1393 sökt att begränsa hvarderas tjänsteområde. Gråmunkarne, eller franciskanerna, hade förut fått rätt att predika, afhöra bikt, ålägga botgöring, meddela aflösning och förrätta begrafningar i klosterkyrkorna. Däraf uppstodo konflikter med prästerna. Bonifacius utstakar nu gränserna noggrannare än förut. I Visby hade spänningen mellan gråmunkar och präster nått sin höjd. Där hade en präst i S:t Olofs kyrka, herr Heyno, samma år utlåtit sig, att sedan predikare, dominikaner och gråmunkar i vårt land fått rätt att höra bikt och meddela aflösning, hade ingen sann herde funnits i Guds församling. Bland andra påståenden, han i sin predikan gjort, var äfven den gamla donatistiska satsen, att sakramenten förlora sin verkan, om de utdelas af en präst, fallen i dödssynd. Munkarna kallades af honom folkets förförare. Heyno blef instämd för domkapitlet i Linköping. Att Bonifacii IX:s bulla om begränsning af tiggarmunkarnas verksamhetsfält ej varit tillfyllestgörande, synes däraf, att en ny bulla af samme påfve 1402 utfärdades. Däri förbjudas munkar att vara präster i sockenkyrkor. Kyrkor och kloster beröfvas sin rätt att utse biktfäder och meddela aflat, emedan dylika privilegier missbrukats, särskildt af tiggarmunkarna. Den dispens, som först meddelats åt dessa sistnämnda, att bekläda det sekulära prästerskapets sysslor, äfvensom att predika, återkallas. Flere socknar få ej vidare ha gemensam präst, utan skola skiljas.

Arboga kloster fick under dessa oroliga tider säkert ofta tjänstgöra som tillflyktsort eller fäste under öfverfall och plundringar. Vi ha för denna tid endast att anteckna ett testamente till klostret af riddar Ulf Jonson 1391, samme man, som pantsatt sina ägor i Jäder till Juleta.

V. Unionstiden t. o. m. 1450

Med drottning **Margareta** återkom lugn och ordning i riket. De uppförda borgarna nedrefvos, de afsöndrade eller pantsatta kronogodsen indrogos. År 1403 återlämnar *Karl Ulf son af Tofta* till konung Erik och Margareta *Laglösa Köpings* slott och fäste och *Arboga* by, som han haft i förläning. Om det varit vid denna tid, som borgen å den s. k. *Slottsholmen* nedanför Svarthäll i Arbogaån nedrifvits, är ovisst. Sägner ställer den i samband med Margaretas tid. Tanken på dess uppförande till skydd mot vitalianernas härjning i Mälaren, hvarunder Västerås brändes, ligger nära, särskildt som dess läge vid stridaste stället af Arbogaån synes vara valdt med afsikt att mota fartyg, som ämnat sig upp till Arboga. Riddarne *Filip Karlson* och *Bengt Stenson* nämnas vid denna tid såsom gårdsägare i Arboga (1401, 1412, 1417). En sägen berättar, att Margareta år 1400 haft en *stor fest* här i Arboga med rik förklädnad och dans. Inbjudna voro, utom andra, de bergsmän, som kommit hit för att göra räkenkap för grufvorna, som Margareta hade till underhåll. De danska damer, som deltog i festen, demaskerade sig peu à peu, tills de befunno sig i paradisdräkt. Svenska kvinnorna voro sedigare, men måste på nådig befallning följa danskornas exempel. Männerna likaså.

Margaretas råhet gick sist så långt, att gästerna, som de voro, i mörka natten flydde till sina hem. En borgmästardotter, jungfru Brigitta Nannulfsdotter, hade under den skandalösa scenen råkat i spasmodiskt skratt, som slutade med slag. Ett porträtt af denna Brigitta skall ha bevarats i Arboga, till dess drottning Kristina fick höra historien och tog porträttet med sig till Stockholm. Lika själar finna hvarandra. Sägner besannar, hvad historien vet berätta om Margaretas lättsinne.² Medeltiden får dock icke dömas efter vår tids måttstock. Där fanns mer råhet på ytan, men en fallen kvinna var något oerhördt. Margareta själf drogs från lättsinne till religion, från världen till klostret (hon skref in sig som nunna i Vadstena), tills hennes yrande lif slocknade i mörkret af den stora pesten 1412. För rikets yttre styrelse förenade hon statsmannens ljusa, redande blick med den starka härskarhanden.

På det *kyrkliga området* erbjuder Arboga, som vanligt, ett lifligt skådespel. År 1404 är biskop Petrus från Västerås här. År 1406 hålles *biskopsmöte* i Arboga under ordförandeskap af ärkebiskop *Henrik* i Uppsala. Kollekt påbjudes för *Brigittinerhuset i Rom*, som för herbergerande af pilgrimer från Brigittas hemland blifvit stiftadt af en romersk adelsdam Francisca, sedan förklarad såsom helgon. I *Vadstena klostres diarium* läsa vi, att samma år afled i klostret därstädes broder Laurentius Boetii, f. d. *kyrkoherde och prost i Köping*. Om honom säges, att han varit en sträng ifrare för klostertukt och framstående predikant. Hans lif hade uppgått i gudliga verk, hvartill räknas studier, skrifning och förrättande af bikt till själarnas frälsning. Till bördan var han västgöte. Dagboken nämner samma år, att en *biskop Robertus* från Rom kommit till klostret och vandrat barfota från Skeninge. På Östersjön hade han under en storm åkallat S:t Brigitta och i en syn sett henne i änkedräkt, med svart mantel och grå tunika samt hvitt dok om hufvudet. Sedermera blef S:t Brigitta i konsten framställd så, hvaraf vi hafva ett exempel i landskyrkans altartafla. Ingenting nämnes om den skandal, som samtidigt timat i klostret. Abbedissan Ingegerd hade brutit sig in i klostrets kassakista och lefvat på förtrolig fot med en del af bröderna, ja, med själfva biskop Knut i Linköping, klostrets öfveruppsyningsman.

Munkklockan. År 1408 göts en klocka, som ännu finnes kvar i stadskyrkan och nu gör tjänst med att slå timmarna åt tornuret. Denna klocka har fordom tillhört landskyrkan, men blef under Gustaf Vasas tid röfvad af stadsborna, som uppsatte henne i egen stapel, tills hon efter stadskyrkokotornets uppförande fick sin nuvarande plats. Hon kallas vanligen *munkklockan* och bär å öfre randen följande munkinskrift: *Hjelp, Jesus, Maria, Anna, Sankte Martin*. Nedanför

denna rand finnas bilder af Mariorna, knäböjande kring korset, och en biskop med mitra, till höger om honom ett sköldemärke, krönt af biskopsmitra, samt å skölden en tregrenad ollonkvist. Två kvinnliga helgon, det ena med krans om håret och halster i hand (*S:t Agnes*), det andra med lykta i handen (*S:t Gudula*), fylla det öfriga rummet. Möjligen kunna de många kvinnliga bilderna tyda på något nunnekonvent, förenadt med landskyrkan. Klockan är det dyrbaraste arvet från Arboga medeltid. Hon har varit med i både helg och socken, har ringt larm vid fiendtliga öfverfall och kallat menigheten tillsammans vid Engelbrekts och Sturarnas val. Liksom alla kyrkklockor under medeltiden har hon blifvit döpt, förmodligen med Annas eller Maria Magdalenas namn. Munkklockan har säkert haft sina sägner, och folket har nog om henne vetat berätta underliga ting, fast minnet däraf nu är slocknadt.

I andra fall fortlefver *vidskepelsen* och *vantron* från hednisk och katolsk tid, äfven i nejderna närmast kring staden. Vi få längre fram tala mer därom. Vissa dagar anses mer heliga än andra, försök göras ännu i dag att tyda kommande ting genom att smälta bly, att stämma blod genom kors och signerier, att bota sjukdomar genom kyrkogårdsmull m. m. **Ett kyrkomöte i Arboga 1412** under den illa kände ärkebiskopen Jöns Gerekeson, sökte redan för nära 500 år sedan hämma detta oskick. Där fördömdes alla *besvärjelser*, *spådomar*, *drömtydningär*, *hemliga tecken* eller bokstäfver, som ej finnas i den heliga skrift, men som folket trodde hjälpa mot eld, vatten, svärd och faror af sjukdom eller död, vidare all skrift i bly, oblater, eller på väggar, mot tandvärk, febrar eller andra sjukdomar hos människor eller djur, alla försök att utrannsaka hemliga stölder, iakttagelser af s. k. *egyptiska dagar* {== Tyko Brahedagar). Straffen för dylik vidskepelse räknas såsom för svår dödssynd. Tiggarmunkarna voro kanske de, som mest hindrade genomförandet af detta beslut, då det för dem var en rik vinst att offra på folkets okunnighet. Å nämnda möte förklarades såsom *kättare* alla de, som neka att lyda påfven. *Strängnäs domkyrkas* återuppbyggande beslutes, *Beguinerkvinnor*, ett slags lösa nunnor vid Vadstena kloster, som föra ett osedligt lif, bannlysas, emedan de lefva utan någon ordensregel och väcka förargelse. *Skoldjäknarnas dryckesgillen* förbjudas. Denna bestämmelse återtogs dock å ett följande möte i Arboga. Om det *osäkra tillståndet i vårt land* på denna tid får man en klar föreställning genom mötets varning för våld mot kyrkan.

Furstarne borde, heter det där, med lif och blod försvara kyrkan och ställa sig som en mur till hennes skydd. I stället kan man nu snart vänta hela kristendomens undergång i vårt land och kyrkans tillintetgörelse samt de kyrkliga privilegiernas förlust. All borgerlig rättvisa är försvunnen, rån, stöld och andra brott höra till ordningen för dagen, oskyldiga dömas, skyldiga frigifvas, de mäktiges tjänare intränga i kyrkor och kloster och taga ut dem, som flytt dit, kyrkogårdarna ohelgas, kyrkornas sädesbodar och magasiner uppbrytas och sköflas, mord, hor, stöld, hädelse mot Gud och nästan, rån, rofferi, helgorån; landsvägarna rifvas, våldgästning i prästgårdar, i kyrkor och kloster, jungfrur och hustrur våldtagas, präster tvingas att viga röfvade jungfrur mot deras vilja. Prästerna tvingas att betala skatt, som de andra, folket lider hunger och äter barkbröd, halm, hö, skidor, liksom vilda djur. Då en hofman kommer, flyr man och lämnar gods och gård till plundring. Vid hofvet härskar otro och gudsförakt, man skyr att höra predikan, anammar sakramentet på ett ovärdigt sätt. Klagomål straffas med gissel och andra straff. Hvar är frid och endräkt? Vi böra såsom goda herdar resa oss och stå såsom en mur och söka omvända människornas sinnen, att ej Guds straff må komma öfver oss. Vi kunna och få ej längre tiga. — Varning utfärdas tre resor. Om ej bättring följer, utfärdas bannlysning, efter 12 veckor exkommunikation, efter 12 interdikt. Jöns Gerekeson, ärkebiskopen, har detta år, 1412, utfärdat många bref i Arboga. Det egentliga mötet hölls i september. Ärkebiskopen träffas i Arboga ännu i december.

Att under det ofvan skildrade osäkerhetstillståndet äfven handeln skulle lida afbräck, säger sig själf. I ett salubref af 1412 mellan *Niklas Knutson*, kyrkopräst i Arboga, säljare, och riddar *Bengt Stenson*, köpare, talas om *gull, järn, hermelin och koppar* såsom bytesvaror. Järn och koppar exporterades från Bergslagen, där *Lindesberg* omtalas i ett konungsbref redan 1354. *Gull* och *hermelin* kommo från Hansestäderna och Ryssland öfver Visby.

Efter denna korta notis om handeln återvända vi till de kyrkliga förhållandena, för hvilka källorna flyta rikligare. Å en *synod i Arboga* 1414 förbjudas *Johanniterna i Eskilstuna* att gå omkring och samla allmosor, troligen därför, att de inkräktade på tiggarmunkarnas socknar.

Franciskanerreformation. Tillståndet inom kyrkan, redan i sig betänkligt - Jöns Gerekeson, ärkebiskopen, gör blodigt öfvervåld på dominikanerna i Stockholm 1417 - blef vid denna tid så mycket värre, som tvenne påfvar hvar för sig gjorde anspråk på att vara och erkännas för Kristi ståthållare. Följderna häraf visade sig äfven i den aflägsna nordn. Under den allmänna villrådigheten om hvem man hade att lyda, uppstod en allmän oordning. Biskopskandidater, som täflade med hvarandra, sökte hos hvar sin påfve konfirmation å det begärda stiftet. För att häfva denna schism, afdöma det hussitiska kätteriet och reformera kyrkan, sammanträdde nu på kejsar Sigismunds bud och önskan kyrkomötet i Kostnitz. Detta kyrkomöte, som i sig utträttade föga, om man frånräknar den fläck, det satte på sig genom domen öfver Johan Huss, sträckte sin reformatoriska verksamhet äfven till franciskanerorden. Mötet beslöt nämligen, att inom hvar ordensprovins borde väljas en broder af sträng observans, d. v. s. hvad vi ungefär skulle kalla af pietistiskt allvar. Denne presenterades för ministern och förordnades af honom till vikarius att styra och ställa med ordensprovinsens angelägenheter på hans uppdrag och se till, att alla ministerns bud fullgjordes i klostren, så att inga, som kallade sig »provinciales» eller »custodes», fingo lägga sig i någonting. Om ministern själf inspekterar, träder vikarien tillbaka. Eljest utöfvar vikarius hela hans myndighet. Öfver provincialvikarien stod generalvikarien. Generalvikarien skulle tillse, att alla öfverflödiga inventarier och mobilier skulle säljas eller förvandlas till hjälp åt de fattiga. Vikarierna fingo ej smädas såsom »sektister», och de båda riktningarna inom orden, den mera världsliga och den allvarligare (de s. k. observanterna), uppmanas att med hvarandra lefva i frid. Den förste generalministern i Sverige hette Magnus Holmgeirson och dog, nyss utnämnd, 1416.

Detta möte i Kostnitz sysslade för öfrigt med den för oss bekante Skarabiskopen Brynolfs kanonisation (se [pag. 8](#)). Följande år, 1417, är ett *kyrkomöte* åter samladt i *Arboga*. En munk i Alvastra stod anklagad att i ett bref ha kallat konungen för kejsar Nero, och det på ärkebiskopens inrådan. Med gråtande ögon bekände han sig detta hafva gjort »oförtenkt, ingom till ondo», hvarken konung eller ärkebiskop. Tiden för *S:t Annas fest* bestämmes, sträng uppsikt påbjudes öfver kringstrykande präster, straff kräfves enligt lag af dem, som i gillen förfördela eller öfverfalla präster, något som förut synes fått passera opåtaladt.

Herr *Bengt Stenson*, fader till Engelbrekts mördare, köper vid denna tid, 1417, gård i Arboga sunnan ån. *Flera andliga donationer* nämnas samtidigt. *Arboga kloster* får gåfvobref å jord i *Telgesta* i Köpings socken, med villkor att bröderna för gifvaren Matts Jonson i Hagby och hans hustru hålla den »begängelse och själarykt», de utlofvat. Testamenten till *själakoret i Västerås* gifvas af 2 Arbogaborgare 1417 och 1431. För *själamässor* i *Torpa kyrka* gifves en donation af Anders Ruska 1430. Under dylik tillströmning af rikedomar till kyrkor och kloster funnos dock själar, som allvarligt sökte att freda sin själ i klostrets stillhet. En munk har vid denna tid, 1417, skrivit ett bref till en, som ämnar sig in i Vadstena kloster. Han ville icke afråda honom, men varnar för frestelserna, som komma, i bilder, hämtade från Israels ökenvandring. Irrfärderna äro tviflen om hvad man bör välja, vattenbristen är ångerns ljumhet,

vämjelsen vid mannat är andaktens torrhet, fiendernas anfall världen, köttet och djäflarna, ormarnas bett människorna, som afråda från att lämna världslifvet. Brevet slutar, efter en uppmaning att manligen strida, med orden: Den högste bevarer alltid ert broderlighet i hälsa och lycka, oskadd och säll. Att vid sidan här af inom klosterlifvet mycket orent mänt sig in, liksom i cellens syner tedde sig både änglar och djäflar, få vi framdeles se.

Å ett *nytt kyrkomöte i Arboga* 1423 utsågos ombud till kyrkomötet i Pavia. Förbud mot *ocker*, redan utfärdadt af Magnus Erikson, förnyas. Beslut fattas äfven om *mässor*, särskildt till hymnen *Maria stella maris*. (Tvenne andra hymner, *O salutaris hostia* och *Sacerdos novæ gratiæ*, voro redan förut i Arboga, 1412 och 1417, antagna till kyrkligt bruk.) Samma möte beslöt att afsända bud till konungen för att bedja honom uppdraga åt några personer, äfven sådana som kyrkan utsåg, att förbättra den del af lagboken, som kallas kyrkobalken, på det att därigenom tvister mellan klerus och lekmännen måtte förekommas. *Nunnor förbjödös gå utom sina kloster*. Skäl till förbudet fanns, enligt folksägen, äfven här.

År 1433 hålles *biskopsvisitation i Götlunda*. Protokollet finnes kvar. Biskop Magnus i Strängnäs intygar, att vid räkenskapernas granskning allt befunnits i vederbörligt skick, hvadan decharge beviljas åt pastorn och kyrkovärdarna.

Engelbrekt. Vi inträda nu i den tid, då frihetskrigen begynna, och Sverige första gången vaknar till nationellt medvetande. När Engelbrekt slutat sitt segertåg i södra Sverige, där de främmande fogdarnas borgar och slott blifvit nedbrutna, stannade han i oktober 1434 i Arboga, där hans bondhär upplöste sig för att draga åter till sina hem.

Trettondag Jul 1435 samlades här rikets herrar, riddare och odalmän från alla orter, hvar och en med sina tjänare i rustning och härbonad. Dit kom ock Engelbrekt, omgifven af sina vänner och en myckenhet utaf bönder från Nerike, Västmanland och Dalarne. Detta är det *första riksmöte* i Sverige, om hvilket man med visshet kan antaga, att det bevistades äfven af *köpstadsmän* och *menig allmoge*. Här blef **Engelbrekt vald till höfvidsman**, emedan han syntes folket vara »manlig och vis».

Redan i *Jan. 1436* hade på en *ny riksdag i Arboga* svenskarne *uppsagt konung Erik tro och lydnad*. De beslöt där att icke hörsamma honom längre, än han hörsammade Sveriges lag. Då bref samtidigt ankom från stockholmarna, hvilka berättade om borgerskapets farhåga för ett lika öde, som i konung Albrekts tid öfvergick deras fäder, uppmanade Engelbrekt de församlade herrar och män att med honom draga till Stockholm, att där förnimma, hvad svenskarne af konungen hade att förvänta. Herr marsk, I skolen ock rida med, sade Engelbrekt till Karl Knutson. Alla voro redo att sitta upp, och från Arboga styrdes färden till Stockholm. Sedan de med våld måst bana sig väg in i staden, började de belägringen af slottet. Men riket var utan öfverhufvud, då konungen blifvit förklarad krig. Så beslöt man välja rikshöfvidsman. Allmogen deltog ej i detta val. Då Engelbrekt såsom en folkets man ej med blida ögon sågs af herrarna, erhöll han blott 3 röster, Karl Knutson 20. För att nedtysta borgerskapets och allmogens knot öfver valets utgång, delades makten mellan Karl Knutson och Engelbrekt. Karl Knutson skulle belägra Stockholms slott, Engelbrekt fortsätta slottens eröfring i landsorten.

Engelbrekts död. Med sin vanliga snabbhet hade *Engelbrekt* ilat från fäste till fäste, då han vid Axevall mottog budskap om, att hans närvaro i Stockholm behöfdes. Hans krafter voro nu öfveransträngda. Fastän sjuk och matt gaf han sig i väg. Det var under denna färd han på *Göksholmen* i Hjälmarens blef mördad af *Måns Bengtson*, son till den redan nämnde *Bengt Stenson* Natt och Dag. Både far och son förekomma i Arboga historia. De innehafva gårdar där, och åtminstone mördaren ligger begravnen i stadskyrkan, den forna klosterkyrkan.³ Före sin död sökte han försona sin skuld genom testamente till Juleta kloster. Ännu i dag tror sig

folket i mörka natten höra jämrande ljud från platsen, där Göksholms slott stod. Det är den mörke riddaren Måns Bengtsons samvete, som klagar.

Bönder och borgare voro genom Engelbrekts frihetskrig väckta till ett deltagande i landets öden, hvarur väl oro närmast följde, men efter oron frid. Svallvågorna af stormen, som Engelbrekt väckte, röra sig i hundra år.

Erik Puke. Efter Engelbrekts mord begick Karl Knutson den tanklösheten att utfärda legdebref för Måns Bengtson. Detta väckte ondt blod hos Engelbrekts forne anhängare, särskildt hos *Erik Puke*. Det fanns hos Puke en fosterlandskärlek, som trodde alla medel vara tillåtna emot fiender. I striden mot Karl begagnar han lögn och försåt, medan Karl är ädel och öppen. Redan förut afundsjuk på Karl Knutsons makt, reste Puke omkring för att uppvigla Engelbrekts forna anhängare mot honom.

Erik Puke i Arboga. Vi träffa honom bland annat i Arboga år 1438. Där skrifver han ett öppet fejdebref till Karl. »Det må dig vara kunnigt, Carl, att vill du eller någon annan dandeman mig något, så finner han mig i Arboga. Och förbarme sig Gud däröfver, att jag icke må blifva i ro på min gård, i thy jag aldrig vet, när jag varder stekter, styfder eller liflös. Dock må du veta, att till den dag det varder bättre oss emellan, hvar jag dig finner eller någon den dig tillhör, då vill jag göra där så vider, som mig bör göra mot min rätta fiende. Det vet Guds helga blod väl, att jag har otänkt görat. Det skall du ock veta, att den dag, (frid) som sagd vardt mellan Bengt Stenson och mig, honom säger jag upp, ty jag vill icke hålla mina fiender så lätta, som jag förr hafver gjort».

Vid den tid, då Puke skref detta bref i Arboga, var Karl Knutson i Köping. Därifrån har han sändt *Hans Kögemester* till Arboga att göra anordningar för sitt mottagande följande natt. Men i Arboga var allt i förvirring. Där hade Erik Puke gjort öfvervåld på själfva *klostret*, som eljes brukade vara fridlyst, hvaraf man kan sluta till hans framfärd för öfrigt. Då han fick höra, att Hans Kögemester kommit från Köping, sände han ut beväpnade skaror i alla riktningar, lyckades gripa honom och satte honom i förvar, trots hans protester.

Stadens 2 borgmästare afsändes nu af Puke till Köping med det ofvannämnda brefvet. Karl, som befann sig på väg till Arboga, säges vid brefvets mottagande hafva utropat: »Gud döme mellan Puke och mig», hvarefter han tillade: »nu viljom vi vår mandom röna». Så stiger han af hästen och gör bön, ändrar sitt beslut att draga till Arboga och rider i stället till Västerås för att sätta denna stad i försvarsskick.

När bud kom till Puke om Karls återtåg från Köping, samlade han allmogen, nerkingar och rekarlar, på *Arboga å*, som då var isbelagd, förtalade marsken och sade, att folket borde välja en konung på Mora stenar. »Jag vill ej bli konung», tillade han. Folket trodde Eriks smädelser mot Karl, att han var en bondeplågåre à la Jösse Erikson, och lofvade stå med Erik mot Karl. Det skulle bli frid i Sverige, först då Karl var borta. Nu plundrades Karls ladugård vid Arboga, och bönderna gjorde sig på Pukes uppmaning glada, slaktade, åto och drucko. Det var emellertid ett af Pukes sista försök att störta Karl Knutson. Denne får mer och mer makt öfver Pukes parti och straffar hans anhängare (*Thorshälla*, som hållit med Puke, blir plundradt, då Karl tågar in där).

Karl Knutson. Trots plundringen af Karls ladugårdar i Arboga finnes så mycket proviant kvar, att han kan dricka julen i Arboga.

Julen han i Arboga drack
med mycken glädje och hugnelik snack.

Hans egen gård i Arboga låg söder om ån vid *S:t Nikolai kyrka*. Vi förmoda, att hans sköna, kungliga utseende, hans intagande umgängessätt, präktiga hofhållning, glänsande följe och rika frikostighet låtit tala om sig äfven här. I Vadstena kloster höll han en gång till brödernas häpnad mässa i koret. Han hade också en stark, välljudande röst, som hördes i ett sorl af mer än tusen personer. En sådan röst behöfdes i den oroliga, larmande tid, hvori han lefde. Med Arboga kloster stod han utan tvifvel, liksom med franciskanerna i allmänhet, i godt och vänligt förhållande. De hade i syner sett kungakronan på hans hufvud redan nu. Den förlorade klosterdagboken har säkert haft några rader inskrifna om hans besök i klostret.

Pukes öde blir afgjort i början af följande år, då han tillfångatages, och, öfverbevisad om upprepadt förräderi, dömes till döden.

Jösse Erikson vardt samtidigt lynchad af några bönder, anhängare till Erik Puke, hvilka släpade honom ur Vadstena kloster, dit han flytt, bundo honom vid en slåde som ett svin och halshöggo honom i Motala. Detta dåd var tillika en demonstration emot Karl, som gifvit *Jösse Erikson* lejdebref.

Följande *Mårtinsmässa* är Karl i Arboga igen på *riksdag*. Där bekräftas Kalmar förlikning, hvarigenom ett försök gjorts att upprätthålla unionen. Om Karl Knutson tagit sig för mycket till bästa af Arbogaölet, är ovisst, men visst är, att han i ett utbrott af dåligt humör klagade, att dalkarlarne gjort hans folk illa, och lofvade att tukta dem.

Ty uthan allmogan får någon aga

The lyda oss aldri i våra daga.

1438, söndagen näst efter fastegang, är åter *riksdag* i Arboga. Då begär Karl, för att pröfva hur landet låg, att få *afgå från rikshöfvitsmannaskapet*. De närvarande afträdde, men återvände strax med bön, att marsken måtte låta sin vrede fara och förblifva deras rikshöfvitsman, hvilken de en gång svurit sin tro.

1440 hållas *två riksdagar* i Arboga, den förra i Januari, den senare vid Mikelsmässa. Å den förra riksdagen synes man redan hafva ledsnat vid unionen. Där fattades det beslut, att *ingen utländsk man finge koras till konung i Sverige*. När danskarne fingo veta detta, valde de i Mars samma år *Kristoffer af Bayern* till konung. Kristoffers löfte till Karl Knutson om skydd och säkerhet samt godtgörelse genom förlänningar, ifall han ville uppoffra egna intressen för fäderneslandets väl och lämna land och folk i det trygga hägn, som erbjöds i unionen, förmådde Karl, som dessutom såg sig ur stånd att besegra prelaternas unionslusta, att på den senare riksdagen i Arboga *nedlägga riksföreståndareskapet*. Han erinrade där om, hur riket under hans tid blifvit tryggadt, och huru stora uppoffringar han därför gjort, samt bad om godtgörelse för sina utgifter, att icke hans barn måtte bringas till tiggarsstafven. Han gick så ut, medan öfverläggningen varade. Under dessa ögonblick fick han säkert känna förgängligheten af jordisk höghet. Ljusare, hoppfulla syner grydde dock genom töcknet. En nunna hade nyss profeterat, att han en gång skulle blifva Sveriges konung och gifva riket frid. Ett barn hade i Vadstena klosterkyrka sett en gyllene krona på hans hufvud. Ur dessa tankar rycktes han af budet, som kom för att fråga, hvad han fordrade. Han begärde *Finland* och *Öland* i förläning, hvilket genast beviljades. Därpå blef *Kristoffer af Bayern* vald till konung. Nils Ragvaldson, ärkebiskopen, som å mötets vägnar förde ordet, erhöll *Almarestäk* i förläning, - en gåfva, farlig för Sveriges frid. Detta möte synes ha blifvit hållet i **klosterkyrkan**, n. v. stadskyrkan (Trefaldighetskyrkan).

Denna kyrka är byggd af gråsten med inblandadt tegel i öfvergångsstil med nedtryckta spetsbågar och har ursprungligen saknat sidoskepp. Genom utbrytning af norra sidomuren, hvarvid murstycken kvarlämnades som pelare, erhöll hon, förmodligen under 1400-talet, ett

lågt sidoskepp i norr. Detta sidoskepp bildade södra sidan af den s. k. omgången, hvori munkarne höllo processioner vid själamässor. Det polygona korutsprånget är likaledes senare tillbyggt. En brygga öfver hvalfvet, hvilande på den s. k. triumfbågen och utgörande en lämning af den ursprungliga, raka korgafveln, är ännu synlig på kyrkvinden; 4 malteser- och 1 katarinakors äro synliga i kyrkan.⁴ En port med stickbåge har nu igenmurats i södra väggen under orgelläktaren, hvalfven äro senare tillbyggda, hvilket synes af väggpelarna. Pelarna, ursprungl. med rundstafsörnering, ha blifvit till- och ommurade. Västra gafveln visar inom det tillbyggda tornet smärta, hvitlimmade blindnicher i hanseatisk stil. Å samma gafvel synes under dessa ett bredt, portallikt rundbågsfönster, som gifvit ljus åt ett s. k. nunnekor, den nu varande orgelläktaren, med ursprunglig uppgång från sidoskeppets västra gafvel, där ännu igenmurade rundbågsgluggar från norr till söder, höjande sig öfver hvarandra i sned riktning, utvisa den forna trappans läge. En igenmurad dörr och dito fönster å samma gafvel kunna ännu spåras. I själfva hufvudporten å västra gafveln har från norra insidan ett brädklädt talrör, som finnes kvar i muren, ledt från nedre kyrkan till nunnekoret eller läktaren.⁵ Vid foten af pelaren närmast koret synes ännu en utstående, finhuggen häll, måhända ett gammalt offeraltare. Å sakristivinden synes ett igenmuradt dubbelt spetsbågsfönster. Vid igenmurandet af den gamla torndörren, för ett par år sedan, fanns en rund, murad fördjupning i jorden med ett rundstafsformigt sidoutsprång, antagligen fäste för en murad trappa. Måhända får här sökas nedgången till den hvälfda gång ned till ån, hvori de forna nunnorna, efter folksägnet, älskat att ostörda vandra. Å södra kyrkoväggen finnes spår efter forna grafkor, inbyggda i kyrkan.

Det är i denna klosterkyrka, som vi förmoda, att riksmötet 1440 blifvit hållet. Klostren voro fridlysta, och bannlysning träffade störaren af deras frid. Det var därför man i dessa oroliga tider valde klostrens salar eller kyrkor till mötesplatser. Biskop Olof i Västerås hade S:t Eskils dag s. å. hållit ett möte i »Arboga klostres kirkio». Detta är första gången hon nämnes. Frågan, som afhandlas, rör blott ett dike mellan Rudasjön och Mälaren vid Syltaboholm, hvarpå biskopen gör anspråk, såsom liggande under biskopsgården Fiholm. Biskopen begynner sitt tal så: Käre vänner, efter I hafven under mång år tjänt biskoparna i Västerås och varit deras tjänare, så beder jag eder för Guds skull och för rättvisans skull och att sanningen ej må nedertryckas, att I gören och sägen sanningen om ett dike, som är uppkastadt etc. De äro de första ord, som historien förmäler hafva blifvit talade i denna kyrka, som ännu begagnas efter 450 år. I en tid, då sanningen och rättvisan måste åberopas i dylika tvistefrågor, torde det ej vara djärft att antaga, det rättsmedvetandet varit insöfdt.⁶

Aflatsbref. Den katolska kyrkan har i alla tider vetat att skaffa sig inkomster. Aflatsbrefven voro för kyrkor och kloster inkomstbringande källor. Klosterdiarierna jubla af fröjd öfver hvarje ny aflat, som meddelas. Ett aflatsbref af 1440 är utgifvet för *Götlunda* kyrka af ärkebiskopen och fyra biskopar, hvaribland Thomas i Strängnäs och Olof i Västerås. Åt dem, som i *botfärdighet* besöka denna kyrka på de förnämsta kyrkliga högtidsdagarna samt *S:t Eriks, Olofs, Eskils* och *Botvids, S:t Annas, Maria Magdalenas* och *Katrinas* dagar, eller som gå rundtomkring kyrkogården under förböner för de döda, eller som under hymnsången till jungfru Marias ära, eller under Ave Maria-ringningen, anropa Guds barmhärtighet, eller som skänka penningar till kyrkans byggnad, skrud, vax och andra behof, utlofvas 40 dagars aflat från den penitens, eller botgöring, som blifvit dem ålagd. Detta bref är utfärdadt i Arboga. Den aflat, som härigenom beviljas, är af medeltidens bättre slag, och icke detsamma som syndaförlåtelse.

Franciskanerministern för Dacien (Skandinavien) har följande år utfärdadt ett aflatsbref, som försäkrar mottagaren om del i alla mässor, vigilier (vakor), fastor, böner, predikningar, arbeten och andra fromma öfningar, som göras i 2,180 franciskanerkloster öfver hela världen.

Arbogabor munkar. Med sådana utsikter till Guds nåd är det icke underligt, om en allmän längtan uppstod att komma i gemenskap med klostren. 1442 blir också en arbogaköpmann munk i Vadstena kloster, förmodligen efter deposition af en ansenlig förmögenhet. Klostret hade för att gömma sina skatter samtidigt låtit mura en hvälfd lönnkammare. En annan arbogabo, *Jonas*, nämnes såsom biktfader i franciskanernunneklostret i Stockholm, utan att tiden närmare angifves.

Nikolai kyrka. Vi hafva ofvan nämnt, att Karl Knutson ägde gård vid S:t Nikolai kyrka söder om ån. Denna Nikolai kyrka nämnes första gången i ett bref af 1440, utfärdadt i Arboga, hvori hon jämte klostren i Juleta och Riseberga ihågkommes i Tord Sandersons testamente. Denna kyrka torde hafva legat i Djupmyra Vasajord eller ock i Ryttnästaredyn. Efter Lohmans uppgift har hon varit byggd af tegel samt haft cirkelrundt altarutsprång. (Läget uppgafs förr ha varit i backen vid Dyns äng och ansågs märkligt nog, då den skulle legat i norr och söder, vid foten af det just här romantiskt vilda Brattberget, från hvars höjd man öfverskådar den bördiga slätten nedanför. Af de 2 källor, som förr legat vid kullens norra fot, är ännu en kvar, med murad infattning omkr. 1 fot under marken.) Tegel från kyrkoruinen skall ha tagits att under 1600-talet påbygga lands- och stadskyrkorna.⁷

Af växter, som troligen dröjt sig kvar, dels på själfva kullen, dels i skogsbrynet strax bredvid, äro flera de samma, som finnas kring helge Svens kapell och vid Reutersberg (det gamla Munkeboda). Vi nämna bland dem *Hypericum*, *Cotoneaster*, *Lonicera*, *Rosa*, *Ribes* (flere arter), *Prunus padus*, *Rubus saxatilis*, *Salix* (flere arter), *Berberis*. Ett stycke därifrån, just där Brattbergsvägen skiljer sig från vägen till Dyn, växer ännu munkörten, *Petasites*, vid bergets fot, öster om vägskälet. I själfva backen märkas flera spår efter skattgrävningar. I forna tider har folket sett det lysa där (s. k. drakeld.)

Palmschöld och Rhyzelius uppgifva, att S:t Nikolaikyrkan blifvit uppbyggd eller reparerad af öfverlevorna af ett kloster. Då detta icke kan gälla om landskyrkan, som med orätt kallas Nikolaus och aldrig veterligen varit klosterkyrka, måste det syfta på Nikolaikyrkan i Dyn. Hon har icke betalt tionde till Strängnäs biskopen och synes således ha varit eximerad. Måhända hafva dominikaner eller någon annan munkorden haft jus patronatus öfver henne. Vastovii uppgift, repeterad af Rhyzelius, om ett dominikanerkloster i Arboga, torde syfta på Nikolaus, eller på något hus eller filial af denna orden i Arboga.

Fem år efter sitt val är *Kristoffer af Bayern* i Arboga, där han utfärdat en skrifvelse till Örebro stad 1445. Följande år har magistraten i Arboga utfärdat ett stadfästelsebref å en gård, belägen invid stadens ladstad, för Lasse Magnusson och hans hustru Valborg. Närvarande vid brefvets upprättande voro Bengt Stenson, riddare, Göstaf Ulfson och Folke Thureson a vapn. Den ifrågavarande gården hade af konung Erik af Pommern blifvit gifven åt Knut Nikleson för trogen tjänst. (Se Lohm. A. k. p. 48, a).

Prästtione. 1448 utfärda biskoparna ett bref om prästernas tionde. I hvar prästgård skulle finnas 7 laga hus, stufva, visthus, sömnhus, stekarhus, lada, fähus, stall, hus och 7 voro deras offerdagar, helgemässa, kyndermässa, mikelsmässa, jul, kyndermässa, påsk och pingstdag. Hvar bonde och hustru offra då en penning på altaret. Arboga prästgård hade, som vi senare få se, ett ojämförligt större område än nu.

Köpings kloster möter oss samma år. Bland dess munkar nämnas abbot 1448, prior 1496, confessor 1500. Det har varit af cistercienserorden (seniorer nämnas 1496) och Köpings n. v. prästgård har en gång varit i klostrets ägo (se vidare Tuneld II, 272).

Karl Knutson konung. 1450 vid midsommartid, när ängarna stå i blom, är det åter riksdag i Arboga. Karl Knutson hade, sedan vi sist råkat honom, åter pröfvat lyckans växlingar. Kungakronan, som munkar och nunnor sett i syner på hans hufvud, satt nu där i verkligheten. Men det gick med Karl som med de fleste ärelystna, det vunna målet visade sig ej vara detsamma som det eftersträfvade. Kungakronan blef hans lifs tyngsta börda. Här i Arboga får han på riksdagen 1450 veta, att de öfver hans upphöjning afundsjuka herrarne på mötet i Halmstad, honom ovetande, till Danmark bortskänkt Norge, till hvars konung han nyss blifvit

vald. Då herrarne på Halmstads möte tillika i hemlighet öfverenskommit, att Karl skulle afsättas, i fall han icke enligt rådets godfinnande ville utdela slott och län, och detta af en samvetsöm biskop för Karl här i Arboga röjdes, straffade han sin svåger Magnus Gren, Nils Jönson, biskop Jöns Bengtson Oxenstjerna och *biskop Sigge* i Strängnäs genom att fråntaga dem deras förlänningar.

VI. Unionstiden från 1451

Matts Garp och *Peder Gregerson* äro 1451 borgmästare i Arboga. Utom borgmästare och råd räknar staden bland sina ämbetsmän kämnärer, fodermarskar, herbergerare, syllosättare, vårdskådare, bagare, fjärdingsman, vägare o. s. v. Vid vårt inträde i staden öfverraskas vi af det lif och den rörelse, som möter oss där. Bönder med säd köra in genom tullarna, munkar och nunnor af olika ordnar vandra stilla och allvarligt fram, nere vid ån ligga skeppen, nyss komma med varor från Norrland, Finland, Gotland eller Lübeck. I gillestugorna höres skral och glam, och byfogden själf får ofta sitta emellan. Präster från grannsocknarna äro inne i affärer.

Pastor i *Götlunda* har nyss 1451 gjort en lysande affär, i det han af *biskop Sigge* i Strängnäs mot rundlig betalning skaffat sin kyrka ett nytt *aflatsbref*. Bland dess helgon nämnas nu *S:t Anna*, *Johannes döparen*, *S:t Lars*, *S:t Erik*, *S:t Olof*, *S:t Martin*, *S:t Brigitta*. För att få del i den utlofvade aflaten fordras att bidraga till kyrkans byggnad och underhåll, att i bön för de döda gå omkring kyrkogården, att med böjda knän läsa pater noster och ave Maria vid Helge Kors altaret och kyrkans skyddshelgons, *S:t Olofs*, altare, eller att vid aftonklämningen 3 gånger läsa ave Maria. 40 dagars aflat utlofvas härför, under villkor af sann ånger och bikt. Brevet är skrivet i *Götlunda*.

Karl Knutson är åter här, säljer gårdar och håller ting. *Jöns Lang*, byfogden, sålde 1453 en gård sunnan ån å Karl Knutsons vägnar. En nämnd, tillsatt af Karl Knutson, afgjorde s. å. en tvistefråga mellan *Jäder* och *Godby* om en holme. En annan tvist, som samtidigt afgjordes, rörde också en holme, som dömdes från *Uppeby* och under *Jäder*. Denna senare dom är undertecknad af *biskop Sigge* i Strängnäs, *Johan Gädda*, riddare, *Staffan Ulfson*, riddare och lagman i Västmanland och Dalarne.

Måns Bengtson, Engelbrekts mördare, köpte 1454 en gård i Stockholm af Pawel Kröjer i Arboga. Karl Knutsons kansler, *Nikolaus Ryting*, utfärdar samma år jämte *Erik Erikson*, riddare, från Örebro ett räfstetingsdomslut å konung Karls vägnar, angående en åkerlycka i *Kåsätters* ägor, som tilldömdes *Götlunda* kyrka. Denne Nikolaus Ryting var magister och juris utriusque doktor samt stor vän af franciskanerna, i hvars klosterkyrka i Stockholm han begrofs.

1455 säljer *Karl Knutson* återigen gård sunnan ån, vid *S:t Nikolai* kyrka, åt *Peder Gregerson*. 1456 är Västerås biskopen, *Olof Gunnarson*, f. d. Vadstenamunk, inne i Arboga och håller rannsaking om Lars Björsons aflidna hustru Margit. Ett rykte hade kommit ut, att Lars Björson i samråd med sin senare hustru Ragnild skulle hafva afdagatagit den förra. 8 dandekvinnor, som känt hustru Margit i lifvet, gingo ed på hustru Ragnilds oskuld. Helgedomar (reliker) lågo utlagda på gatan utanför rådstun, och edgångskvinnorna lade under eden händerna på dem. - *Hinsa Petri* nämnes vid denna tid såsom präst i »annen stadskyrka», troligen *S:t Nikolai*.

Karl Knutson namnes åter 1458, *Måns Bengtson* 1459. Den senare uppbygger en gård, som han har i pant af *Olof skomakare*.

Vid denna tid börja gatorna i Arboga stenläggas. *Jöns gatuläggare* nämnes 1461. De talrika besöken af främlingar och mötena, som höllos här, torde hafva bidragit till detta beslut att sätta staden i snyggare skick.

Å ett möte, som 1461 hölls härstädes, hade kyrkoherden i Österhaninge, herr Helge, klagat öfver att *gudsriddaren af komturen i Årsta* i samma socken, herr *Gerd van Welam*, ej ville betala honom tionde, under föregifvande att hans ordensprivilegier frikallade honom därifrån, hvaremot han ålades att styrka detta eller betala tionde, hvartill hans företrädare icke nekat.

De tyska riddarne eller gudsriddarne voro en orden, stiftad under korstågens tid af lybeckska och bremiska köpmän, ursprungligen i syfte att vårda tyska pilgrimer. Orden, som inlagt stora fortjänster om Preussens mission, inkom under 1300-talet till Sverige och intog 1389 Gotland, som den innehade till 1408. Årsta kommenderi i Södertörn öfvergick år 1467 genom köp till Erik Axelson Tott.

Vadstena kloster och Arboga. Samma år, 1461, anslår konung Kristian Arboga byskatt, 150 mark årligen, till Vadstena kloster. Det är icke utan betydelse, att den stad, där Brigitta blef förklarad för Sveriges skyddshelgon, får bidraga med sin gård till hennes klosters underhåll. Vi förstå då bättre betydelsen af Brigittas porträtt å den forna stadskyrkans altartafla.

Olof Gunnarson, Västeråsbispen, dog detta år, enligt en sägen förgiftad af munkar och präster, som icke tålde hans stränga kyrkotukt. Han var, så vidt vi känna, den enda Västerås biskop, som under medeltiden i Arboga utöfvade någon akt af kyrkotukt.

Juleta. Detta kloster ägde under medeltiden äfven här i trakten en oerhörd mängd egendomar. *Jöns Storbjörnson*, borgmästare i Arboga, skänker 1462 sin gård norr om ån, väster om stora bron och upp till torget (den nu s. k. stadsgården), »Gud till heders, jungfru Maria och S:t Bernhard», till Juleta kloster, »at der af måtte Gudi till lof någon tienst evinnerliga afgöras». Abboten i Juleta, som kallas »vördig fader och broder Olof, abbot», lofvar ä mte [sic, "jämte"? /SZ] konventet i detta bref, som således utgör ett kontrakt, att hålla en mäsas af jungfru Maria vid Vår Fru-altaret i deras kyrka, för testamentsgifvaren själf, hans förra och n. v. hustru, alla efterkommande och alla kristna själar till »själa rökt och evärdeligt minne». Brevet börjar så: »Jak Jöns Storbjörnson, borgmästare i Arboga, liggande hardeligen kranker til min kropp, dog helbrygda til min själ och sinne, Gud vare derfor lofvad» etc. Liksom alla medeltida testamentsbref bär äfven detta en pietistisk anstrykning. Att så är fallet, beror därpå, att munkarna ofta voro de enda skrifkunniga, som funnos att tillgå, och att munken ej blott fört pennan, utan dikterat testamentets form, ofta dess innehåll.

1462 säljer Magnus Bengtson sin gård på Kakubergen.

Herr Birger Trolle vistas här i affärer. Detta namn påminner oss om konung Karls olyckor. Nu är han åter utan krona, och en annan har intagit hans rum.

Skyddsbref. Konung *Kristian*, som, efter ärkebiskopens seger öfver Karl vid Strängnäs, blifvit inkallad som konung (1457), har 1463 utgifvit ett skyddsbref för »vår köpstad» Arboga, hvori han lofvar att taga alla dess innevånare, hustrur, barn, hjon och tjänare i sitt konungliga hägn, värn, frid, försvar och beskärning, så att ingen äger att dem i någon måtto hindra, kvälja, omaka eller oförrätta, vid hans kungliga hämnd och vrede. Kristian, som brukade skrock och trollkonster för att leta reda på gömda skatter, särskildt i kyrkor och kloster, och som af kreti och pleti lånade, hvad han kunde komma åt, naturligtvis utan någon återbetalning, har i alla händelser utfärdat detta bref för att lugna arbogaborna. Denna hans omåttliga snålhet, i förening med de tunga skatter han påbjöd, blef också orsaken till hans afsättning.

Stadens befästning. Kungakronans förlänande eller återtagande låg i prelaternas hand, som endast leddes af själfviska intressen och lättsinnigt för dem läto land och folk blöda. Arboga blef nu än en gång skådeplatsen för inbördeskrigets mord och brand. Redan 1461 sker en syning af stadens grop, »hvar han var gil eller ogil ok holkit han skulle om stadin gå». Måhända röjer sig häri en aning om kommande fara. De fästningsmurar, som synas å munkritningen utmed norra stranden, hade säkert för längesedan blifvit raserade. Samma år, 1461, nämnes Magnus timmerman, som timrade på tornet. Om detta ej var något försvarsverk, torde det hafva varit den nya kyrkan, som nämnes följande år, då biskop Sigge ihågkommer henne i sitt testamente. 2 byggmästare tillsättas äfven 1461 för stadens byggning omkring staden.

Ture Turesons öfverfall. Enligt Messenii uppgift skall Ture Tureson Bjelke, Kristians anhängare, år 1464 hafva öfverfallit Arboga från sjösidan och lagt staden i aska. Detta öfverfall från kung Kristians sida förefaller oväntadt, så kort tid efter konungens skyddsbref. Troligen hade dock Arboga nekat skatt, eller visat sig ovilligt att ingå på de kraf, som af Ture Tureson till förmån för Kristian gjordes. Märkligt nog nämnes en herr Ture Tureson såsom byfogde i Arboga samma år. På återvägen blef Ture Turesons flotta vid Kvicksund slagen af biskop Kättil. Flere gånger hade danskarna samtidigt med sina jakter gått uppför Mälaren, men blifvit tillbakadrifna.

Karl Knutson återkommen. Bref afgick nu till Karl med begäran, att han måtte återvända till Sverige. Detta bref var undertecknad äfven af köpstadsmännen, hvaribland säkert arbogaborne. Karl kom nu åter som konung, men Stockholms slott innehades af Ture Tureson och måste belägras. Det var under belägringen här af, som Karl skrifvit ett bref till Arboga stad (Lohm. 164 a), hvori konungen förbjuder innevånarna att gifva skatt eller lydnad åt någon annan än den, som kommer med konungens öppna bref. Tillika begär han från Arboga oförtöfvadt 30 vapenföre män med harnesk, värja och 1 månads kost, »ty herr Ture», heter det, »stormar och skjuter på oss och vår stad med bössor och pil och gör det värsta som han kan». Detta bref visar, att försök af Karls motparti blifvit gjordt att beskatta Arboga. Lohman uppgifver, att Arboga till Stockholm afsändt det af konung Karl begärda, men däremot med hot och undsägelse nekat de upproriskas sändebud sin skatt och lydnad.

Efter Stockholms intagande dröjer det icke länge, innan Karl åter måste nedlägga kronan i följd af biskoparnes intriger. Nu känner han det tungt att lefva och önskar, då han afseglar till Finland, att aldrig komma tillbaka till Sverige igen. Han, som fordom ägt 2 kungakronor, är nu så fattig, att han icke kan betala en ringa skuld. Efter ankomsten till Finland tillbringar han sommaren i franciskanerklostret i Åbo. Hvad sökte han där? Redan förut, då han varit öfvergifven, hade han yttrat, att han icke visste, hvem han skulle tro, utom Gud.

Arbogabor omtalas ofta såsom deltagare i unionsstriderna. De hade deltagit i Karl Knutsons krigståg till Skåne 1452. Jakter utrustades till Gotland 1453. Rawal Finne och Matts Rumbo, båda från Arboga, hade 1455 kämpat på Dänaborg under herr Thord Bonde, konung Karls tillgifnaste vän. Rawal Finne synes ha varit feg i striden, Matts Rumbo däremot tapper. En annan arbogabo, Ragels Ingelson, hade blifvit skyld för stöld af en häst, som han tagit i slaget vid Stäkaborg efter biskop Kättils bud. Laurens Olson hade af Fassbjörn lånat häst och pilt »på örligit» 1464.

Efter Karl Knutsons andra fall regrade till en början såsom riksföreståndare biskop Kättil, efter hans död 1465 ärkebiskop Jöns Oxenstjerna. På dennes sida stodo, såsom unionsvänner och danskt sinnade, *Erik Nilson (Oxenstjerna)* och *Erik Karlson Vase*, biskop Kättils broder. A motsatta sidan, såsom Karl Knutsons anhängare, stodo *Nils Bosson Sture Natt och Dag*, sedan under lång tid ståthållare öfver Västmanland och tidtals bosatt i Arboga, *Sten Sture d. ä.*

och bröderna *Tott, Ivar Axelson*, gift med Karl Knutsons dotter Magdalena, och *Erik Axelson*, gift med Helena Sture.

Erik Nilson nedgör, troligen i förening med Erik Karlson, Sturarnes folk vid Arboga 1466. Rimkrönikan nämner, att Erik Nilson öfverraskat Nils Stures folk i Arboga, »der de lågo som andra dårar», utan att ana något oråd. Men Erik Nilsons trupper voro i närheten, och innan de visste ordet af

»The vardo alla gripna ther,
Både the som vare fjärran och när».

Protokollen för detta år intyga, att Nils Stures tjänare begått våld och rof i Arboga. Anna Stubbs dotter hade af dem blifvit »röfvad på 12 mark, som de erkände sig ha tagit för riksens resa skull». Värre bete sig Erik Nilsons tjänare. Desse grepo Knut guldsmed, skyllde honom för falskt bref, förde honom ur byn, togo af honom hans kläder, häst o. s. v. (Scriptores rer. suec. III 33 i början af 1467 och slutet af 1469.) Henrik skrivvare, också i tjänst hos Erik Nilson, gick in på badstun med svärd och beskattade Gudmund badstukarl på ett ämbar öl, som Hans Guldsmeds pigor buro in i badstun. Om slikt lif varit orsaken till Nils Stures nederlag, kunna vi häri söka den historiska upprinnelsen till ordspråket om arbogaölet. Nils Nannulfson intygar d. å., att han mist 1 pantsatt sked i örligit.

Erik Karlson, stormande, vild, oförvägen som en viking, vann en ny seger vid Arboga 1468. Det var då Karl Knutson för tredje gången blifvit konung. Med en bondehär öfverföll han då konungens trupper i Arboga och nedgjorde dem. Stadens protokoll omtalar den tid, då bönderna skinnade Arboga, och berättar ett och annat drag ur striden, förrän frid var lyst.

Tre bönder hade burit in 3 stora säckar i Olof Jonsons gård then tid bönderna skinnade Arboga. Af bönderna het en Lars i Säby, en annan Torkels son i Vaale, och säckarna voro fulla med gods, som rannsakades, hvarvid rätta ägarna återfingo bälten, lakan, bäcken och annat hvad dem tillhörde. Guttorms rote gör en »utresa» samma år. Guttorm säljer en häst åt rotemännen (soldaterna), men får igen hästen, då de kommo tillbaka, och han fick så både häst och pengar. Bengt köpsven klagar, att en hofman tagit från honom ett pansar, då slaget stod här i Arboga. Bengt fick igen sitt pansar, emedan det vardt taget, sedan frid var lyst.

Stämningen hos en och annan borgare var i anledning af dessa härjningar icke den bästa. 1469 står Peder Dalkarl inför rätta, anklagad att ha sagt: Kommer här en riktig konung i Sverige, då »skall ske eth fallandöffwill them som bo i Arbogha». Rawid, en annan arbogabo, yttrade samma år, att han önskade, att alla herrar, som fanns i Sverige, vore i helvete och vi hade tyskarne här igen, då finge vi lag och rätt i Sverige.

Visst är, att Erik Karlsons framfart i spetsen för ursinniga hopar af bönder, stigmän och fribytare med plundring, mord och brand icke kunde gifva anledningar till några glada jämförelser mellan det närvarande och förflutna. Det var icke utan orsak, som Arboga brandvakt flere hundra år efter dessa blodscener hvar natt fick sjunga

Gud bevar folk och fä,
Gud bevar stad och land
För mord och brand,
För fiendehand.

Snart är dock Erik Karlsons rol utspelad. Af Sturarna vardt han först slagen i Dalarna, sedan i Fellingsbro vid Oppboga färja 1469 ⁸. Där vardt Erik Karlsons öfverblifna här i grund nedgjord. Fellingsbroflickorna visade sig modiga som amazoner, och en af Erik Karlsons hofmän, Gödeka Varg, blef af en rask tjänstepiga tillfångatagen och utlämnad åt Sturarnes folk. Gödeka Varg miste för sitt förräderi sin gård Uknö i Björskog, som Sten Sture tog i sakören. S. å., 1469, nämnes i protokollerna en förrädare i Arboga, Magnus Kalstok, beskylld att ha burit bref och bud till Erik Karlson eller Erik Nilson, den tid de samlade allmoghan i

Fellingsbro. Detta syftar måhända på tilldragelserna 1468. Kastellet å Fellingsbro kyrkogård torde vara från denna tid, liksom flere af socknens skansar.

Kulor af järn, från 6 till 12 centimeters diameter, efter dessa öfverfall och strider äro funna i flere delar af staden, särskildt i ån (nedanför ladubron), i närheten af Porsegården (vid Bergsgränden) samt strax öster om klostret (stadskyrkan). Af de funna kulornas läge synes det, som om ett angrepp skett ifrån sydväst, ett annat österifrån riktats mot klostret, som kanske tjänstgjort som fäste. Kulorna i ån hafva säkert blifvit afskjutna mot fiendtliga fartyg vid deras uppsegling till staden. Staden torde för öfrigt hafva blifvit öfversållad af kulor, att döma efter spridda fynd å de mest skilda håll.

Ivar Axelson. Samma år, som bönderna skinnade Arboga, hade herr Ivar stridt mot konung Kristian i Västergötland. Anders Raulsons dräng i Arboga har varit med där och omtalar inför rätta, att han kommit, ohindrad af slaget, med en Andersa häst. Denne herr Ivar Axelson ägde gård i Arboga (1483) och är förmodligen den mäktigaste gårdsägare, som Arboga haft. Han krigade icke blott på egen hand med konung Kristian, utan förklarade Sverige krig 1487 och på samma gång sin svärfader Sten Sture d. ä., med hvars dotter Magdalena han, som ofvan nämnts, var gift. Detta krig blef dock hans undergång. En annan ädling, Nils Clason till Vik, sände något senare ett öppet örlogsbref till konung Henrik VII i England, för ett kapadt skepp.

Biskop Lydeka, dansk till börd, vigdes 1467 till biskop i Västerås. Före denna utnämning var han pastor i Munktorp. Under själfva invigningsakten brann Västerås domkyrka jämte staden. Biskop Lydeka, som vi flere gånger råka i Arboga, var först anhängare af konung Kristian och Jöns Bengtson, sedan af Karl Knutson och sist af Sten Sture, med hvilken han stod på mycket intim fot. Liksom de fleste medeltidsbiskopar var äfven Lydeka sin kyrka varmt tillgifven och såg i henne en öm moder, som med sin mjölk gifvit honom ljuflig näring. Följande år har han utfärdat aflatsbref för Vika kyrka i Dalarna. Där uppräknas bland helgon Johannes döparen, apostlarna, evangelisterna, Olof, Erik, Lars, Mikael, Henrik, Botvid, Nikolaus, Martin, Erasmus, Georg, Maria Magdalena, Anna, Katarina, Margareta, Barbara, Gertrud och Brigitta. De, som bevista ottesång och predikan eller andra gudstjänster därstädes, bidraga till kyrkans byggnad och underhåll, eller i sina testamenten ihågkomma de fattige, eller vid kyrkans altare bedja för de döda, eller gå omkring kyrkogården under aftonringningen och därvid andäktigt läsa 3 pater noster och 3 ave Maria, erhålla, under förutsättning af from andakt i dessa verk, 40 dagars aflat. Detta bref, som anföres såsom ett exempel på Västerås biskoparnes aflat vid denna tid, anföres här i saknad af dylika för Arboga, då alla aflatsbref, utfärdade af samma biskop, eljes likna hvarandra. Det gifver oss på samma gång en föreställning om tidens helgontillbedjan. Ett tredje aflatsbref för *Götlunda* af 1470 är utfärdadt af biskoparna i Strängnäs (Johannes), Västerås (Lydeka) och Åbo (Konrad). Helgondagar, som nämnas, äro Maria, Helgekors, Johannes döparen, Lars, Erik, Eskil, Botvid, Henrik, Sigfrid, Brigitta, Helena, Petrus och Paulus. Kyrkans forna skyddshelgon S:t Olof är glömd. Däremot möta vi rikets patroner, de svenska helgonen, Erik, Eskil, Botvid, Henrik, Sigfrid. Bland förtjänande orsaker till aflaten nämnas förbön för landets frid och lugn samt åhörande af mässor. Eljes liknar detta bref de föregående äfven däri, att aflaten betyder befrielse från ålagd penitens.

Karl Knutsons sista kända besök i Arboga är året före hans död 1469. Han satt då såsom ordförande i den rätt, som till Djupmyra reducerade afhänd jord. Själff ägde Karl Knutson jord där, som efter hans död öfvertogs af Sten Sture. Därmed försvinner Karl ur Arboga krönika. Hans öden växla med besöken här. Kungakronan är kanske den lättaste af hans förluster. Själff

ridderlig och aristokrat, var han för svag att kunna leda de vilda partiernas strömmar. Så blef han som ett villande flarn för dem, och det är ett missräknadt lifs vemod, som uttalar sig i den döende konungens råd till Sten Sture d. ä. att aldrig eftersträfvat kungakronan. Protokollen tala om kung Karls tid långt efter hans död. Man tycker sig märka, att han var älskad.

Sten Sture, som måhända redan 1466 varit här, jämte Nils Sture, då Erik Nilson vann seger öfver Sturarnas folk, träder nu fram på arenan. År 1469 råka vi första gången hans namn i protokollen. Det är en mörk och vild tid, som bildar kulisserna vid hans första entré. Straffet, som drabbade för en obetydlig stöld, var samma år att mista öronen, märkas med stadens järn och tagas till bödel. Två mördare sutto året förut fångne i stadens järn och väntade på sin dom, medan bud afgick till herrskapet om klosterfriden med förfrågan, om de ville gifva dem lif. Rövarelifvet på skogarne tyckes ha tilltagit efter Erik Karlsons och Erik Nilsons plundringståg. År 1469 äro två mördare för rätta, som gått i skogen, röfvat och dräpt. Ett annat mål berättar, att Hans Jönson, herr Stens fogde, stod upp och klagade på fångne stigmän, att de hade härjat sitt eget fosterland och fört afvog sköld mot sin rätte konung och sin rätte herre. Tre andra förbrytare, Lasse Guth, Peder Olofson, Lasse Ålänning, anklagades på »herrs-kapsins vägnar» af Anders Raulson ¹⁰, att de hade blifvit i skogen, röfvat och skinnat och härjat sitt eget fosterland, hvilket de ock tillstodo, att de så gjort hade, och var ock en, som bekände, att han hade röfvat en häst af en vår borgare. Domen blef, att de förverkat sitt lif, efter som lagen gifver. Följande år är Torkel Pederson för rätta och fäster borgen för sig, att han aldrig skulle gå med skogsstrykare på riksens argesta och aldrig mer arga någon borgare i någor måtto.

Strax efter nedskrifvandet af dessa rader, gjorde författaren en promenad åt södra skogen, de forna stigmännens tillhåll. I dess bryn gjorde stadsborna en lek och sjöngo därtill på en enformig melodi orden: Ingen rövare finns i skogen. Det kom som ett eko från medeltiden. Leken var säkert, som de flesta lekar, många hundra år gammal. - *[Ann. Samma lek "Inga rövare finns i skogen, bara bakom logen" lekte jag som barn omkring 1950. /SZ]*

Hemgång, slagsmål och stöld höra till ordningen för dagen. År 1468 vardt Jöns Djäkn mördad, då han sökte stifta frid mellan en bergsman, som höll med sin fora, och några köpmän. Bland stadsborna höllo Visa Karin och Brigitta Andersdotter på med sina trolldomskonster och förgörningar. Deras specialitet bestod i att skilja älskande åt och kvälja hjonelag genom att kasta kattskallar på dörrarna och hålla vatten ur oxhorn utan att se sig om. Visa Karin förvistes ur byn 1471 för stöld och giftemål (förgifning [sic - förgiftning?]).

Riksdagen 1471, vid Valborgsmässotid, såg Sten Sture väljas till riksföreståndare. I hans följe i Arboga finna vi detta år riksråden *Åke Jönson, Gregert Mattson, Fader Olson, Bror Bengtson, Tord Filipson, Nils Faderson, Lindorm Björson, Bengt Algotson*. Sägner om ölet, som förmådde dalkarlarna att rösta på herr Sten, är bekant. Gustaf Vasa råkade i vredesmod, då han läste Olai Petri krönika, där det först omtalas. Mera inflytelse på valet torde de mäktiga Tottarna hafva haft såsom Karls fränder. Herr Stens tjänare ha ej varit synnerligen väl lidna i Arboga. En afton hade de kommit in till Hans Gullsmed, där flere andra borgare voro församlade. Desse drucko nu med herr Stens, den nyvalde riksföreståndarens, tjänare. Som vanligt slutade äfven detta lag med osämja. Hans Gullsmed står nämligen samma år tilltalad inför rätta, att ha druckit kung Kristians skål och ha förtalat herr Sten, hvartill han dock nekade. Protok. tillägger, att detta skedde, »tha skörleth var mellan herr Stens tjänare och borgarna». I ett annat protokoll för s. å. heter det: »Två bönder voro inne för rätten, vittnade, att den tiden »då skörlet» var, då lågo de i sin båt och sågo, hur det tillgick, och togo sig Gud till hjälp, att de icke sågo några borgare löpa i hofmannaskeppet». Skulden till dessa uppträden får dock ej skjutas på borgarna ensamt. Herretjänarne voro nästan utan undantag ett dåligt byke, som emot ofrälse trodde allt vara tillåtet. Herr Stens tjänare hade 1471 gjort hemgång hos en Olof Barkare och slagit hans hustru 4 blånader och Bengt 2 blodsår.

Herr Sten tyckes ha lämnat Arboga med dessa mindre vänliga bevis på borgarnas sympatier. År 1473 är han här igen. Lohman har, hedersamt nog, placerat honom bland rådmännen för detta år. Visst är det, att han ofta deltagit såsom bisittare eller ordförande i rådhusrätten. Gård ägde han ock här i staden, hvilken han en tid bebodde. Vid detta senare besök här i Arboga förnyas uppträderna från 1471 mellan borgarna och herr Stens tjänare. Bengt och Björn, tvänne borgare, stodo tilltalade för att ha afhändt herr Stens tjänare pengar, armborst, pansar och annat harnesk, att ha gjort hemgång i hans skepp och huggit i hans port. Ehuru de anklagade friade sig med edgärningsmän, hade herr Stens vistelse i Arboga säkert ej saknat sina obehag. Vi lämna nu herr Sten att utföra det stora värf, hvartill Gud kallat och så särskildt utrustat honom. Endast ett må vi tillägga. Efter slaget vid Brunkeberg greps i trakten af Arboga en skogsstrykare, Martin Skogxstrykare [sic] Järnskägg. Denne stråtröfvare hade en gång förut fallit i herr Stens händer, men blifvit frigifven mot böter och löfte att aldrig gifva sig i röfvarfölje mer. Detta hade han hållit så, att han gifvit sig till kung Kristian och på Brunkeberg stridt mot rikets höfvidsman och fört afvog sköld mot sin rätte herre och härjat sitt eget fosterland. Efter sin egen bekännelse kunde han icke värjas, utan blef dömd, efter som lagen gifver.

Nils Sture till Ekesjö och Penningby, riddare och riksråd, en af danskarnas ifrigaste motståndare och Karl Knutsons och sin frändes, Sten Stures, trognaste värn och stöd i deras strider, var 1468 - 1503 höfvidsman öfver Västmanland och Dalarne samt under en stor del af denna tid bosatt i Arboga, för hvars lyftning han kanske mer än någon annan under medeltiden arbetat. Han var gift med systemen til! Karl Knutsons trofaste vän, Thord Bonde, och kusin till Måns Bengtson af Göksholmen.

År 1470 bodde Nils Sture hos Jöns Japson, föreståndare i Helgeandshuset. Denne var en rik man och hade egen gård väster om torget. Rawid heter en borgare, som förekommer mycket ofta inför rätta, vanligen för grofva lögner, han spridt ut om andra. År 1471 dömes han under svärdet, därför att han spridt ut om Nils Sture, att han gifvit sin värdinna, Jöns Japsons hustru, en läst malt på oära. Någon pardon gafs ej, därför att han »förtalat riksens råd som heder och ära på rörde». Sten Sture var närvarande i rätten, då denna dom fälldes 1471.

Stadgar af Nils Sture. Två ting uppröra Arboga hela medeltiden igenom och ännu längre. De omtalas på tankebokens första blad. Det ena är olaga köpslagen, hvarigenom stadens privilegier kränkas, det andra är den lust till lögn och förtal, som breder ofrid i samfundslifvet. Nils Sture har genom domen öfver Rawid gifvit ett afskräckande exempel i det senare fallet. År 1472 afdömer han all *olaga köpslagen* i Arboga och stadgar, att köpman skall blifva vid sitt ämbete, gärningsman (handtverkare) vid sitt, samt att samma person ej får hafva mer än en handtering. Denna förordning afsåg att skydda de enskilda näringarna för intrång af främmande personer. Detta skydd bildar en slående motsats till vår tids fria konkurrens och kamp för tillvaron med dess febrila förvärfsbegär och kapitalsamling å ena sidan, dess proletariat å den andra. I medeltiden var friheten begränsad, men säkerheten tryggades genom sammanslutning i gillen och skrän. För att hämma det öfvervåld, som tidt och ofta mot stadens borgare utöfvades af *främmade herrars tjänare*, vidtog Nils Sture stränga åtgärder. I protokollet för 1472 heter det härom: »Herr Nils Sture underviste inne för rätten, att hvar som bryter i staden, hvars tjänare det helst är, då bruken eder stads lag med honom som lagen gifver». Rådhusrätten hade af fruktan för herrarne förut sett genom fingrarna med deras tjänares öfvervåld. Nils Sture uppmanar dem att utan anseende till person straffa alla. Detta drag af Nils Sture är så mycket vackrare, som hans egna tjänare icke förbrutit sig minst. Herr Iwars tjänare hade samma år stulit en häst.

Sista kyrkomötet, 1474, hölls i Arboga den 13 Jan. under ärkebiskop Jakob Ulfsons ordförandeskap. Beslutet uppsattes i 42 punkter. Flera af dessa röra prästernas lefnadssätt och äro stränga. Våld på edsvuren riksföreståndare belägges med kyrkligt bann. Sjukhus inrättas vid hvar domkyrka. Undervisningen för scholares (blifvande klerker) ordnas. Frågan väckes här om stiftande af ett *universitet i Uppsala*, och fullmäktige ombud väljas att hos påfven i Rom söka stadfästelse härpå. Man diskuterade äfven frågan om *S:t Katharinas*, Brigittas dotters, underverk, i tanke att få henne kanoniserad. Denna Katharina är afbildad å altartaflan i landskyrkan bland fotställets målningar. Hon igenkännes på hinden, som lutar sig emot henne, bär i ena handen en tregrenad lilja, i den andra en lampa, renhetens och vaksamhetens symboler. Det var *Jakob Ulfsons* förtjänst, att detta sista kyrkomöte i Arboga sysslade med viktigare ting än de föregående. Ännu ett möte utsattes af ärkebiskopen till 1475. De oroliga tiderna omintetgjorde dess sammanträdande.

Helgeandshuset. Liksom alla stiftelser med detta namn (uppkallade efter den Helige Ande såsom kärlekens ande) var äfven Helgeandshuset i Arboga dels ett sjukhus, dels en fattigvårdsanstalt, eller snarare pensionat, där ålderstigna och bräckliga personer intogos till försörjning och vård. Ofta erhöill stiftelsen den sjukes egendom, med villkor att vårda honom till döddagar. Helgeandshuset, som redan 1462 nämnes, ställdes 1474 under uppsikt af borgmästare och råd, »liksom sed är i andra köpstäder». Detta skedde vid en visitation af biskop Lydeka, åtföljd af kaniker och klerker.

Kung Kristian i Arboga och Rom. Att konung Kristian varit här i Arboga är troligt, emedan han å Kakuberget härstädes ägde en gård, som såldes 1473. Året därpå reste han till Rom och besökte påfven Sixtus IV. Denne hade före sin upphöjning till påfve varit franciskanermunk, till icke ringa stolthet för orden. Därom talades äfven i Arboga kloster. Nederlaget på Brunkeberg blef glömdt nere i södern. Påfven fick gråskinn i present och beundrade Kristian för hans later och gestalt, men förundrade sig, att han ej kunde latin. Påskdagen fick Kristian nattvarden af Sixtus i egen person, följande dag den »vigda rosen», guld kors, aflatsbref, relikier, en bit af Herrens kors och en myckenhet privilegier. Kristian hade vid sin ankomst talat om en färd till Jerusalem, men stannade i stället i Rom, där festerna bekommo honom väl, och skänkte pengarna, som skulle gått åt därtill, åt barmhärtighetsinrättningar i Norden.

Omdöme om Nils Sture. Under Strängnäs samting sutto 1475 några arbogabor i Jöns Olssons stuga i Strängnäs. Där kom det på tal, att Peder Svenson stulit 3 svin af Amund klockare och ett parti strömming af en annan. Amund klockare hade dock inför rätta intygat, vid allt hvad heligt är, »att han aldrig fann eller uttog sin svin, död eller lefvande, någon tid i sina dagha af Peder Svensons gård oc at han aldrig, eller hans hustru, togo muta af Peder Svenson eller hans hustru för sådana ärinde». Den förmente bestulne nekar således, att han mistat några svin. Men allmänna omdömet vill partout hafva Peder Svenson skyldig till stölden. Det håller på att aldrig blifva något slut med svinhistorien i protokollet. I Strängnäs samting är det Olof Hemmingson, som väcker tal om svinen och Peder Svenson. Att denne senare hittills gått fri, tillskrifves Nils Stures slappa regemente. »Kommer här ett annat herrskap, skall Peder Svenson få eth fallan döffwil, och hade icke herr Nils Sture våld öfver Arboga, skulle den tjufven få eth fällan döffwil». Det var Olof Hemmingsons ord.

Privilegiebref för Arboga. Trots dessa utfall mot Nils Stures regemente har han fortfarande vårdat sig om Arbogas väl. År 1480 har han från Västerås utfärdat ett *bekräftelsebref å stadens privilegier*. Detta bref är ställdt till hederlige och förnuftige män, borgmästare och råd i Arboga, och återgifves af Lohman p. 31 a. Där säges, enligt uppgift af borgmästare och råd, att stadens ränta af ålder i många konungars tid och sedan i alla de goda herrars tid, som sedan varit hafva, utgjorts af *pyndare*, *bastufva* och *bodar*, hvilken ränta jämte *halfva sakören* af borgmästare och råd uppburits till stadens bästa och bestånd, utan allt hinder eller kval af

fogde, eller hvem det vara må. Vidare har Nils Sture af samma myndigheter fått veta, att deras gamla privilegier för några år sedan uppbrunnit i stadens kyrka, och att dessa privilegier handlat om nyssnämnda ränta och sakören. Och efter de i så många förlidna år, ohindrade och okvalde uppburit förenämnda ränta och saköre i många högmäktige konungars och herrars tid, lämnar Nils Sture dem tillstånd att, så länge han har Arboga stad i sin värjo, fortfarande uppbära förenämnda ränta och halfva sakören (konungslig saköre oförkränkt), för det *omak och möda* de alltid haft, »förbjudande alla, andliga eller världsliga, särskildt min fogde och ämbetsmän, att dem emot detta mitt öppna bref hindra, kvälja eller omaka i någorhanda måtto, vid rikets stränga plikt, näpst och hämnd». Skrifvet julafton 1480.

I ett *annat bref*, skrifvet på samma tid och rum, bjuder Nils Sture alla, som i Arboga bygga och bo, att vara sina borgmästare hörige och lydige, emedan nämnde borgmästare och menige råd i Arboga, under den tid han haft staden i sin värjo, alltid efter hvad han funnit visat sig som trogne och värdige dandemän efter lagen.

Ett *tredje bref* af samma Nils Sture, utfärdadt 1483 i Örebro och ställdt till borgmästare och rådmän, byfogde, kämnärer och all menigheten, som bo i Arboga köpstad, börjar så: »Jak Nils Sture» etc, »helsar eder kärliga med Gud. Kära män, mågen I veta, det min käre broder, herr Sten Sture, och jak äro underviste, det eder stads lag förkränkes och förändras fast ju mer och mer, ty äro förenämnde min käre broder, herr Sten, och jag alltså ens vordne, att vi med detta mitt öppna bref stadfästa och gilla eder stads lag och privilegier i alla artiklar, som de innehålla och som af gammalt varit hafver. Desslikes förbjudas alla, särskildt ämbetsmän (handverkare), att ingen får utöfva två ämbeten i eder köpstad, andra än de, som hafva förenämnde min käre broders, syskons och mitt öpna besegelsebref däruppå». De, som särskildt varnas i detta fall, äro stockholmarne, och detta vid 40 marks vite.

År 1480 har med anledning af den stora brand, som öfvergått Arboga, ett **frihetsbref** för staden utfärdats af ärkebiskop *Jakob Ulfson*, flere biskopar, hvaribland *Kort* i Strängnäs och *Lydeka* i Västerås, *Sten Sture*, riksens föreståndare, *Nils Sture*, *Åke Jönson*, *Arvid Trolle* m. fl. riksråd, samlade i Arboga. Där heter det, att för den stora skada, som de fattige män i Arboga lidit af den eldbrand, som öfvergått dem, beviljas åt alla, som lidit brandskada, frihet för all skatt och alla utskylder i 6 samfälta år, att de måga deras stad igen bygga och förbättra. Om några i staden vilja låta mura sina hus och förvara dem för sådan *eldbrand* och *öfvervåld*, riket till bestånd och dem själfva till nytta och gagn, erhålla de skattefrihet i 12 år. Ehuru en brand, som öfvergått Arboga, 1480 nämnes i protokollen, är det icke känt, att staden skulle hafva lidit något öfvervåld detta år. Vi få väl därför med Lohman antaga, att stadens uppbyggande i försvarsskick föranleddes af böndernas öfverfall under Erik Karlson och Erik Nilson 1468. Att minnet af denna sköfling varit djupt, framgår af det citerade skattefrihetsbrevet. Redan 1471 hade påbud utfärdats om stadens återuppbyggande. Detta oaktadt tyckes staden ha legat i lägervall och först repat sig efter skattefrihetens beviljande 1480.

Aflat i Arboga. År 1489 ankom, enligt anteckning i Stockholms franciskanerdiarium, den påflige protonotarien *Antonius Masth* till Stockholm och medförde stora, ja oerhörda aflater. Äfven i Arboga gjorde denne man affärer. Här har han säkert i klosterkyrkan rest sitt kors, predikat emot turkarna och sålt aflat. I Västerås har han något senare att fordra för 500 aflatsbref, af distributör i Arboga för 200.

Tomtören i Arboga nordan ån. Stadens område bildades från början genom utbrytning ur kringliggande byar. Dessa utbrutna delar sammanslogos till större delar, som genom köp kommo under *en* ägare. Så hörde staden söder om ån under Gäddegården och Porsegården,

som i långa tider också uppburit tomtören, och hvilka ännu utgå. Staden norr om ån betalade vid medeltidens slut tomtören till herr *Götzstaff Ulfson* (Sparre) af Vernhult. Denne synes hafva haft svårigheter att utbekomma sina tomtören, hvilket framgår af följande protokoll för 1491:

»Herr Götzstaff af Vernhult kunde icke få sina tomtören af Arboga redeligen, för ty ath Arboga var skattskyldig jord. Då sålde herr Götzstaff åt Erik screddare uppa kong Karls vegna förenäpnda tomtören för XXX mark, på det att han skulle utfå dem bättre. Något der efter, då vardt konung Karl utdrifven, då krafde herr Götzstaff uppå tomtören ånyo. Då fick han intet af honom för ty han hade ingen rätt därtill».

Herr Gösta Ulfson hade emellertid en dotter, Ramborg, gift med riksrådet och lagmannen i Västmanland och öfver Dala, *Greger Mattson*. Dennes söner *Bengt Gregerson*, *Folke Gregerson* och mäster *Matts Gregerson*, sedan biskop i Strängnäs, sålde år 1493 till borgmästare, råd och menige allmoge i Arboga nordan ån, de tomtören, som deras käre älskelige fader herr Greger Mattson tillförena kräft, för 100 mark rede penningar. Från denna stund voro arbogaborna norr om ån, deras barn, arfvingar och efterkommande, »kvitt och fri», ledige och löse till evig tid för alla anspråk från herr Greger Mattsons och hans arfvingars sida. Att staden till sist bekvämade sig till att betala vederlag för frihet från tomtören, hvilket de förut nekat, berodde därpå, att Greger Mattson med söner skaffat sig riksrådets domsutslag på deras rätt att uppbära dem. Götzstaff Ulfson af Vernhulta, ättling af de gamla Folkungarna, var således den sista private ägaren af Arboga stad norr om ån, hvarefter hans måg Greger Mattson och sedan dennes söner blefvo dess arftagare. Detta är det sista bref *Nils Sture*, som dog 1503 ^u, rörande Arboga undertecknat. Bland öfriga undertecknare äro *Svante Nilson Sture* å Örebro, *Greger Mattson*, *Abraham Christiernson (Lejonhufvud)* å Ellholmen, den sistnämnde ägare af den största delen af stadens jord sunnan ån.

Aflatsbref för Götlunda 1494. Detta sista aflatsbref för Götlunda skiljer sig från de föregående däri, att inga helgon nämnas. Helgonens uteslutande ur aflatsbrefven kännetecknar medeltidens slut. I tvenne aflatsbref (1510) af biskop Otto i Västerås nämnes endast i det ena kyrkans patron, S:t Olof, i det andra kyrkans patroner S:t Olof och S:t Georg. Brefven äro för Malung och Lima. Vi meddela här i öfversättning det som vanligt på latin affattade aflatsbrevet för Götlunda.

Åt alla kristtrogne samt och synnerligen, som läsa detta bref, önska vi, *Jakob* af Guds barmhärtighet ärkebiskop i Upsala, *Brynolf*, biskop i Skara, *Konrad* i Strängnäs, *Olof* i Västerås samt *Magnus* i Åbo af samma nåde hälsa och ständig tillväxt i nåden. Då vi tro oss göra den högste Gud en from och täckelig gärning genom att uppväcka de trognas själar till fromma verk, och nu önska, att Götlunda sockenkyrka i Strängnäs stift må hållas i tillbörlig heder, i sina byggnader och hus bättras, underhållas och bevaras, samt i sina kyrkliga prydnader, som för gudstjänsten äro nödvändiga, förökas, och de trogna desto villigare för andaktens förrättande må sammanströmma dit, där de i rikare mån se sig hugsvalade af den himmelska nådens gåfva, så bevilja vi, på grund af den allsmäktige Gudens barmhärtighet samt i kraft af hans saliga apostlar, Petri och Pauli förtjänster, åt alla kristtrogna samt och synnerligen af bådadera könet, som efter sann bot och bikt i andakt besöka sagda kyrka vid jul, påsk, pingst, å kyrkans skyddspatroners högtider samt hennes invigningsdag, likaledes vid den saliga jungfruns och det helga korssets alla högtider i henne åhöra mässor eller andra gudstjänster, eller på något sätt bidra till ofvannämnda behof, *hvar och en af oss för sig*, för de särskilda högtiderna och liknande dagar, ... på begäran af Strängnäs-biskopen 40 dagars aflat från dem ålagda penitenser. Till yttermera bekräftelse och vittnesbörd härom hafva vi fästat vårt sigill vid detta bref. Gifvet i Stockholm år 1494 den 22 Aug. - Märkligt är, att datoräkningen utan helgondag här möter. Har helgondyrkan börjat falla för humanistiska fläktar från Söder?

Lynchning af dansk fogde. Gamle herr Sten hade nu nedlagt regeringen till följd af de mäktige herrarnas afund, och konung Hans hade 1497 blifvit hyllad som konung. Å Örebro slott insätter han en fogde *Jöns Falster*. Denne far fram såsom de forna danska fogdarna och dömde bland annat utan rannsaking en ärlig borgare, Hans Pletting, Sten Stures tjänare, till galgen 1499. Den aflifvade hade, såsom det uppgifves, släkt och fränder i Arboga. Måhända

var det dessutom trohet mot Sten Sture, som eldade arbogaborna till hämnd. Jöns Falster blef gripen, förd till Arboga och där ihjälslagen 1501. Sten Stures ädelmod visade sig äfven i denna sak. Vid underrättelsen om att Jöns Falsters lif sväfvat i fara i Arboga, skrifver Sten Sture ett bref hit, hvori han bjuder, att den fångne fogden under betäckning skall föras till Stockholm. Detta försök att hindra stadsborna från att befläcka sig med blod var Sten Stures sista välgärning mot Arboga.

Svante Sture, Nils Stures son, nämnes flera gånger mellan 1486 och 1509. Han säljer 1509 en gård nordan ån, deltagar 1505 flere gånger i rätten, är 1507 och 1510 här med flere riksens råd. Han namnes »vår käre herre och höfvidsman, herr Svante Nilson, Sverix föreståndare». I hans sällskap sistnämnda år är bland andra *Hemming Gadd*, electus i Linköping, Sveriges egentlige styresman. Lika litet som de öfriga Sturarne undgår herr Svante att bli kränkt i ord af både högre och lägre arbogabor. För Arboga skola har han beviljat sockengång 1506.

Sten Sture d. y., Svantes son, föreslogs på en riksdag 1512 i Arboga till riksföreståndare, hvilket val sedan i Stockholm bekräftades. Liksom de öfriga Sturarne var äfven denne en folkets man. I Arboga anklagades, samma år han blef vald, en Olof Erson att ha kallat herr Sten en »bondekonung». Åt Arboga har han, liksom farfadren Nils Sture, utfärdat ett skattefrihetsbref, från Örebro, 1513, i hufvudsak så lydande: »Jagh Steen Sture i Reck, riddare, Sveriges rikets och Gothes föreståndare, gör allom veterligt, att mina och riksens älskelige tromän och undersåter, borgmästare, rådmän och menige borgare i Arboga hafva låtit mig förstå deras stora nöd, skada och fördärf, som dem af brand och vådeld vederfaret är. Ty hafver jag af synnerlig gunst och god vilja, desslikes för sådana deras fattigdom och nöd skull, på det de dess ytterligare och bättre måtte komma Cronans stad till makt och bygning igen, skänkt och gifvit .... dem fri och qvitt för kronans skatt och årliga utskylder i tolf nästa, samfälta år. Förbudande alla, eho de helst äro eller vara kunna .... särskildt alla fogdar och kronans ämbetsmän, förenämnda Arboga stad och dess innebyggare emot föreskrifne frihet att hindra eller hindra låta, platsa, eller i någon måtto förfång att göra, vid min och riksens stränga hämnd och plikt. Gifvet uppå Stockholms slott Sankt Johannes afton, år 1513, under mitt signet».

Brigittas hus i Rom, som 1406 i Arboga erhållit kollekt (se [pag. 24](#)), är vid denna tid i fara att förloras. Vadstenamunken *Petrus Magni*, sedermera biskop i Västerås, har år 1512 skrifvit ett bref från Rom, som belyser förhållandena strax före reformationen.

Petrus Magni hade förordnats till prokurator för Brigittiner-huset i Rom. Huset hade de sista 8 åren varit ett rof för än den ene äfventyrarens anspråk, än den andres. I Rom gick allt för sig, endast det fanns pengar att muta myndigheterna i vaticanen. Två vadstenabröder, som först utsändts att taga huset i besittning, kommo åter »och fingo intet». Därefter afsändes två andra munkar i samma ärende, den ena återvände strax, den andra stannade i Rom för att processa sig till huset, men vardt lagd i järn och fängelse »för lögn skuld» och hade så när mist lifvet. Sedan annammades huset af en, som het Antonio de Castro. Han behöll det i 2 år, men då han såg, att lag och rätt gingo honom emot, tog han kalkar och silfverklenoder och allt, som något dugde i huset, och for af och kom till Frankrike, »sättiande en annan ondan och mäktigan fienda i sin stad i husit» .... Nu sändes från Vadstena två andra munkar. En af dessa var Petrus Magni. Dessa blefvo gripna af konung Hans kapare. Då Petrus Magni senare med en annan broder ändtligen kom till Rom, var huset gäldbundet af det myckna processandet. Den, som då innehade huset, Bertil, var en falsk broder och köpte med pengarna, som han fick att betala husets gäld med, bullor af påfven, så att han fick huset i sina händer. »Jak måste tha lära tålmod», skrifver Petrus Magni. Bertil måste mutas med löfte om förlåtelse och årligt underhåll, förrän han lämnade huset ifrån sig. En Linköpingskanik, Jöns af Skeninge, sätter sig sedan i besittning af huset, med orden: Icke skola munkar ha det. Petrus Magni tycker, att domkyrkan väl kunde föda Jöns och skrifver: Icke är jag ärelös, för det att jag bär kåpan. Jöns af Skeninge får emellertid påfven att kalla Petrus Magni en apostata (affälling). De orden gingo i sinom tid i fullbordan.

Vi hafva med flit sparat de kyrkliga förhållandena under den senare medeltiden till längre fram, men vilja här anföra några drag, betecknande för tiden. Biskopen i Västerås, *Otto Svinhufvud*, lät 1513 i Basel trycka ett

breviarium för sitt stift. Ett träsnitt i denna kyrkliga handbok framställer på ett mycket stötande sätt Batseba i badet. Ehuru detta blad oftast är utrifvet ur de exemplar, som finnas kvar, och därför mycket sällsynt, lämnar det dock ett slående bevis för anden inom det katolska prästerskapet strax före reformationen. Medeltidens öga var dock vandt vid dylika scener: nakna botgörare och botgörerskor stodo söndagligen innanför kyrkportarna.

Att ställningen inom klostren var mycket dålig, skall snart visas i hvad rör Arboga. I Dantzig hade 1506 klagomål framförts, att munkarna af brigittinerklostrets nunnor blifvit bjudna på vin, kransade med rosor, och lekt med sina värdinnor efter tonerna af ett piano, sådant det då för tiden fanns (clavicordium). De ständiga slagsmålen utanför klostret i Arboga, för att löstaga rymda förbrytare, som sökt klosterfridens skygd, samt det osedliga lilvet, som fördes af munkarna, satte sinnena i jäsning. 1496 anlades mordbrand på klostret i Arboga af en Philippus. Klostret brann ned. En klosteregendom, Munkeboda (n. v. Reutersberg?), lades i aska 1511. En Nils Hansana misstänktes för denna mordbrand. I alla händelser måste Arboga ha varit lockande för munkarna att döma af de många kloster, som ägde gårdar här. *Vadstena, Örebro, Juleta, Eskilstuna, Vårfruberga, Riseberga, Värnhem* hade gårdar här, mest sunnan ån, då en ny orden, **Antoniterna** från Tiveden, som gjort till sin uppgift att härbärgera pilgrimer och resande, år 1514 köpte gård i Arboga vid broändan sunnan ån. De fingo samma år en gård af Jöns Dän, men tyckas ej ha trifvits här, emedan de redan 1519 sälja sin gård till biskop Hans Brask i Linköping. Den andra gården säljes 1529 af Gustaf Vasas fogde och har således blifvit indragen vid reduktionen. 1530 återfordras på grund af arfsrätt (efter Jöns Dän) denna gård. Antoniterna kallas i protokollen äfven *Tyffvisbröderna*.

Gustaf Trolle. Den kamp, som i våra dagar föres mellan katolska kyrkan och regeringarna i katolska länder, brann hett i vårt land vid medeltidens slut. Gustaf Trolle, ärkebiskopen, var danskt sinnad och vägrade aflägga trohetsed som svenskt riksråd. Sten Sture d. y., bondekönungen, som han kallades i Arboga, emedan han var en folkets man, liksom de öfriga Sturarna, sammankallade i början af 1517 en riksdag i Arboga. Där framlades, såsom så många gånger förut, de stämplingar, som förehades. Arbogaborgarnes skepp hade ej gått fredade för konung Hans kapare. Det var ej bättre under hans efterträdare konung Kristian II. Denne hade midt under freden vid Travemünde borttagit ett svenskt skepp, lastadt med krigsförnödenheter. Sten Sture skildrade varmt rikets fara och ingöt hos alla sin anda och sitt mod för fäderneslandet. Då uppstod bland menigheten ett hotande sorl; man beslöt att aldrig erkänna konungen i Danmark, utan anse honom som sin fiende, och med lif och blod försvara Sveriges frihet. Gustaf Trolle förklarades ovärdig sitt ämbete. Stäket skulle belägras, nedrifvas och i grund förstöras, den gamle Jakob Ulfson sättas i förvar, och påfven genom en skrifvelse underrättas om orsakerna därtill. *Biskop Brask* i Linköping fasade vid detta beslut, och ärkebiskopen i Lund lyste riksföreståndaren jämte hela svenska rådet i bann. Svenskarne afhörde bannlysningen med köld — Sten Sture d. ä. hade ju fått 3 bannlysningar öfver sig, Sten Sture den yngre var af påfven Leo X bannlyst redan förut - och riksdagsbeslutet gick i verkställighet.

Riksdag 1518 i December. Ärkebiskop *Gustaf Trolle* framfördes här inför ständerna i *Arcimbolds* närvaro. *Erik Trolle*, Gustafs fader, var äfven med. Gustaf Trolle tillfrågas, sedan bevisen för hans stämplingar framlagts, om han vill dömas efter rätt eller nåd. Han väljer det senare och ingår, på *Arcimbolds* böner, förlikning med Sten Sture, samt återlämnar ärkebiskopsämbetet i påfven *Leo X:s* händer. *Jakob Ulfson*, den forne ärkebiskopen, vädjade i *Arcimbolds* närvaro till Leo X för att få sin oskuld bevisad. Arcimbold erhåller ärkebiskopsdömet och blir vikarierande ärkebiskop i Sverige, tills han fått påfvens konfirmation. Leo ingår aldrig härpå. Han har nyss utfärdat bannlysning öfver dem, som afsatt Trolle och grusat Stäket. Arcimbold skrifver i Januari 1519 till Leo X och omtalar Arboga mötes beslut. Leo, som ej fått sin vilja fram och Trollen erkänd, blir endast mera förbittrad. Om dessa riksdagsbeslut ses i samband med det, som närmast följer, visa de sig vara själfva inledningen till den oafhängighetsförklaring, hvarigenom Sverige lösslet sig både från unionen och Rom. Stäket, som gaf Sveriges ärkebiskopar stödet för deras världsliga makt, både gafs och togs genom beslut i Arboga. På S:t Henriks dag den 19 Jan. 1520 träffades Sten Sture i striden med **Otto Krumpe** på Åsundens is af den kula, som blef hans bane. Den 9 Februari utandades han på

Mälarens is sin sista suck. Otto Krumpe drager som segrare upp emot Västmanland och passerar med sin här Arboga på vägen till Västerås. Påfvens bannlysning öfver Sverige anslogs vid detta genomtåg på kyrkdörrarna. Ståthållare öfver Västmanland var nu en son till Abraham Christierson på Ellholmen.

Erik Abrahamson, som nyss förrådt svenskarna genom att visa Krumpe vägen omkring bråtarna på Tiveden. Detta är det sista krigiska unionsminne vi kunna anteckna om Arboga, sorgligt genom namnet af förrädaren, som anknyter sig därvid. Detta förrädarenamn är dock tyvärr icke det enda härifrån nejden. Magnus Kalstok, beskylld att ha burit bref till Erik Nilson och Erik Karlson, är redan nämnd ([pag. 47](#)). En David Kålstok i Godhaby nämnes 1484, troligen af samma släkt. Samtidigt med Erik Abrahamsons förräderi träffa vi i *Götlunda* en dansk, *pastor Johannes*, ditsatt af konung Kristiern II i Danmark att blända allmogen i Götlunda och trakten däromkring, medan konungen själf med tillhjälp af sina danska soldater sökte att genom våldsamheter befästa tron i Sverige. När Kristian måste fly för Gustaf Erikson Vasa, fick äfven pastor Johannes brådtom att söka upp sitt förra gömställe, Danmark (Nerikes herdaminne). Mer och mer börja tidstecknen tyda på att en förändring af det gamla stundar. Påfven Leo X påbjuder 1517 allmän aflat till Peterskyrkans uppbyggande. Vi veta, hur reformationen fram-gick härur. Franciskanerna, som särskildt verkade för att sprida tron på aflaten såsom ett medel att förhjälpa de döda ur skärselden, kunde icke mer hafva någon nytta af att de samma år finga en minister de observantia (se [pag. 28](#)).

Å en **kyrkklocka**, som nu ligger å rådhusvinden och som blef gjuten 1517, läses en latinsk inskrift, i öfversättning så lydande: *Kristus segrar, Kristus regerar, Kristus förnyar, Jesus af Nazaret, Judarnas konung. Anno 1517*. De sista orden, den s. k. triumfiteln, ansågos under medeltiden och anses ännu i dag af katoliker skydda mot alla onda makter. Klockorna tillskrefvos en magisk makt att skrämma trollen, hämma eld, vatten och storm, bota sjukdomar och gifva seger i strid. De tre första satserna i inskriften äro en omedveten profetia om reformationen. Det är dock eget, att intet helgonnamn, ej ens Maria, anropas. Klockan har förmodligen tillhört *Helgandskyrkan*, som af Gustaf Vasa skänktes till rådhus 1531.

Arcimbold, aflatskrämaren, var i Arboga 1518 och gjorde affärer i aflatsbref. Denna aflatsförsäljning verkade ett förfärligt ringaktande af synden. När därför Luther uppslog sina teser mot aflaten på domkyrkodörren i Wittenberg, talades det snart därom i hela världen. Första underrättelsen därom till Sverige kom ifrån *Petrus Magni* i Rom. Han berättar i ett bref till Vadstena om Luthers bref till påfven och säger, att påfven skulle bränna honom, om Luther ej hade medhållare. Petrus Magni ger Luther rätt och säger: »Jag har lärt, hur aflat börjades först och är lösgjordader grund. Men bättring (poenitentia), det är tryggaste vägen, det vill jag dö uppå». Petrus Magni var emellertid som västeråsbiskop, i hvilken syssla han kvarstod efter reformationen, icke nöjd med det nya kyrkoskicket, som han med sorg kallar en »ynkelig stadga.» Det är ju klart, att den, som från ungdomen växt upp i kärlek till något, icke lätt skiljes därifrån, allraminst då det är ens religion. Snarare må vi förundra oss öfver, att icke Sverige har en enda martyr eller troshjälte att uppvisa för den fallande katolicismen.

Sveriges medeltid kan dock aldrig komma åter, lika litet som vår egen barndom. Sveriges folk kan aldrig glömma, att Stockholms blodbad utfördes i lydnad för påfvens bud, och att Gustaf Vasas hela verk, hvarur en ny ljusnande dag framgick, var en frigörelse från, medeltidens påfve- och prästvælde med dess mörka ärelystnad och vantro, lika mycket som från danskarnas ok. År 1521 nämner Vadstena klosterdiarium första besöket af Gustaf Erikson i klostret därstädes. Munkarna kunde ej värja sig från intrycket, att det var något ovanligt med honom. År 1524 träffa vi honom med titeln »hans nåde» i Arboga.

Kapitel VII – XIV

Handeln var utsträckt till *Norge (Bergen), Danmark, Lübeck, Nederländerna (Amsterdam, Brügge), Åland, Finland och Gotland*. Enskilda affärsmän af främmande nationalitet träffas ofta här: engelsmän, tyskar, schweizare, för att icke tala om andliga affärer, som tidt och ofta gjordes af påfvens italienska legater. Af inhemska köpmän äro stockholmarne de talrikaste. Arbogaborgarnes förnämsta handelsdistrikt inom Sverige var *Bergslagen*, där järn och koppar uppköptes för att genom bemedling af stockholmare eller gotlänningar, eller också direkt afyttras på Lybeck. Fisk importerades från Hjälmaren, Mälaren, Östersjön, Finland, ja ända från Bergen. Om det är sant, hvad som uppgifves, att Hjälmaren i äldre tider haft förbindelse med Östersjön genom Båfvens vattensystem, har å denna sida en bekväm genväg i forna tider funnits. Den nu vanliga segelleden öfver Kungsör till Stockholm fanns ej förr. I stället gick den forna stråkvägen från Svarthäll i n.-o. öfver den nu torrlagda Barkaröfjärden och norr om Kungsör vid Ulfund. Det nuvarande Kvicksund fanns ej heller då, utan ersattes af Mellansundet, som var medeltidens Kvicksund.

För att i Arboga idka handel förvärfvade sig en hel mängd personer från främmande trakter härstädes borgarrätt. Hela medeltiden igenom söker man på alla möjliga sätt att hindra olaga köpslagan eller landsköp, d. v. s. utestänga sådana, som icke voro borgare härstädes från all handelsrätt, hindra borgare från att idka mer än *ett* näringsfång eller yrke, samt genom stränga straff för all handel på landsbygden, inskränka handeln till städerna. De vanligast förekommande *handelsvarorna* voro sill och salt, skinn af olika slag, såsom mårdsinn, loskinn, björnsinn, bäfverskinn, hudar af ox och älg, järn, koppar, bly, tenn, smör, råg, strömming, lax, sik, gädda, gös, torsk. Härtill komma, såsom nyss nämnts, tyger af olika slag, kryddor, hvarför arbogabornas första kända öknamn är »pepparsäckar», samt utländska öl- och vinsorter, af hvilka senare stadens borgmästare långt fram i tiden erhöilo sin aflöning. Vår tids bankrörelse ersattes genom lån å pant. De förnämsta långifvarne voro kyrkorna och framförallt klostret, som utaf denna affär icke borde ha haft så liten inkomst, om ej kyrkomötena just i Arboga hade utfärdat förbud emot allt ocker.

Mynt var vid denna tid sällsynt. Utom de svenska myntsorterna nämnes nobler och gyllen. Själfva konung Kristierns klippingar voro odugliga. År 1524 omtalas en förlust på grund af deras fall. Skatterna uttogos i panter, mest kläder, smycken eller vapen. Priserna voro väl här ungefärligen de samma, som annorstädes i landet under medeltiden. För en stockholmsresa betalades i passagerareavgift 2 mark. Skutan var då särskildt hyrd. Åt en läkare betalades för sårläkning 2 mark. År 1526, d. v. s. vid medeltidens slut, betalades i läkarelön ända till 6 mark. Priset å gårdstomter varierade från några få mark ända till 150 och 200, hvilka senare pris äro de högsta och först förekomma vid medeltidens slut. För öfrigt gällde en vanlig häst 4 mark, 1 läst järn 35 mark, och kosthåll och logis betaltes af en präst med en silfversked. Staden intog vid medeltidens slut det tredje rummet bland Sveriges städer. Dess *byskatt* utgjorde samtidigt 150 mark.

Svante Sture, liksom *Sten Sture* och *Nils Sture* ägde gårdar i Arboga, *Nils Sture*, som det synes, sunnan ån.

Så foro medeltidens arbogabor ut i striden. Östersjöns saltskum yrde kring arbogaskutorna, som förde krigsfolk till **Gotlands** undsättning eller återtagande. År 1453 deltogo i en dylik utfärd *Matts* i *Boo*, *Martin* i *Vretaberga*, *Jon Helsing*. Året förut hade det burit i väg till **Skåne**. Där voro harneskklädda arbogabor med, när **Lund** med sina 20 kyrkor gick upp i lågor, så att det aldrig kunnat resa sig mer och blifva, hvad det varit. Många år efteråt talades om det tåget i Arboga.

Historiska personligheter. I. Engelbrekts mördare, **Måns Bengtson**, har säkert många nätter här i Arboga gått i mörka tankar utanför klostrets port, där lyktan brann för alla själars frid, eller rysande vaknat upp ur sin sömn, då hans öra träffats af mariaklockans klämtslag för de döda.

Måns Bengtson var lagman öfver Nerike, liksom sonen Johan, och syskonbarn med Nils Sture. I Arboga hade han två gårdar, en sunnan, en nordan ån. En gård köpte han vid Valdemarsgränd i Stockholm af Påvel krögare 1454. Hans uppbrusande lynne visar sig af en rättegång med *Didrik Grewenstein* 1462, från hvilken Måns Bengtson ryckt hans halmhatt, förrän de antingen åto eller drucko. År 1456 företedde Måns Bengtson inför rådhusrätten härstädes ett fastebref å en half kvarn, som hans far, Bengt Stenson, köpt af Jöns Karp. Själamässan, som i Arboga kloster hölls för den döde, hade säkert sin grund i dottern Brigittas [31](#) oro öfver fadrens själ. Måns Bengtson själf hade i lifstiden ihågkommit Juleta kloster med en donation till själamässa. Måhända skänkte han då den halfva kvarn, som nyss blifvit nämnd. *Højens kvarn* innehades 1466 af Anders mölnare på Juleta klostrets vägnar.

På Ekeberg vid Hjälmaran bodde en af Måns Bengtsons döttrar, gift med väpnaren *Jusse Iwarson*. Efter honom innehades Ekeberg af *Anders Pederson*, en af konung Hans fogdar och gift med änkan efter *Abraham Kristiernson Lejonhufvud* (också dotter af Måns Bengtson). Något senare är en styfson till Anders Pederson, *Erik Abrahamson Lejonhufvud*, drottning Margaretas fader, innehafvare af Ekeberg [32](#). Dessa tre innehafvare af Ekeberg äro ofta inne i Arboga.

II. Efter Måns Bengtsons död nämnes sonen, välbyrdig sven *Johan Magnuson* på Göksholm. Han var, liksom far och farfar, riksråd och sålde 1494 en gård i Arboga till Jens Anderson. År 1500 var denne Johan Magnuson, jämte *Hemming Gadd*, *Sten* och *Svante Sture*, en af hufvudmännen i den resning, som, efter danska härens nederlag i Ditmarsken, af det svenska partiet gjordes mot konung Hans.

III. En son till Johan Magnuson, *Åke Hanson*, ståthållare på Örebro slott, var 1507 inne i Arboga och ägde då en kvarn i trakten, som kallas herr Åkes kvarn.

Karl Knutson fick under sina många besök här i Arboga i rik mån erfara lyckans växlingar. Här i nejden lågo ofta Erik Pukes skaror i försåt för honom, när han nalkades hit. Ingen krökning af vägen, intet skogssnår lämnade honom säker för öfverfall. Sin gård såg han sköflas, sin norska krona såg han sig beröfvad just här. Det, som väcker vår sympati, är det resignerade jämnmod, hvarmed han bär allt.

Jämte Karl Knutson voro *Erik af Pommern*, *Kristian I* och *Hans* ägare af gårdar i Arboga. *Erik af Pommern*, *Kristofer af Bayern* afsattes, *Kristian II* uppsades.

Sturarnas samband med Arboga är af det föregående känt. I. **Sten Stures** främsta förtjänst emot staden är att hafva utrotat röfvarväsendet på skogarna häromkring, som tog en sådan fart genom Erik Karlsons vilda röfvertåg. Af »gamble herr Stens räkenskapsbok», förvarad i Riksarkivet i Stockholm, finna vi, att han varit ägare af *Djupmyra*, att han i Arboga ägt en kålgård, inköpt af fogden Knagh, samt en kvarn invid Arboga, kallad *Nykvarn*. Dessutom ägde han *Nannberga* i Götlunda och hälften af Valön, hvars andra hälft hörde under Strengnäs domkyrka. Alla dessa gods ärfdes af *Gustaf Vasa*. Jämte Nils Sture bar Sten omsorg om stadens laglydnad och förkofran.

II. **Nils Boson Sture** vardt en gång beskylld för att föra ett slappt regemente i Arboga. Protokollen visa ingalunda någon slapphet, utan ifver för laglydnad, ordning och rätt, äfven då det gällde att straffa egna tjänare. Stadens uppbyggande, efter den stora branden, var till stor del hans verk. Under allt detta finna vi honom tidt och ofta, ända till 1489, i rätten, ofta åtföljd

af andra rikets råd. Sistnämnda år utfärdade han den första riksdagskallelsen till Stockholm för arbogabor, då *Hans gullsméd* och *Knut gullsméd* blefvo stadens första herredagsmän. Denna kallelse gällde ej någon riksviktig angelägenhet, enär de två ombuden kallades att svara inför ärkebiskop *Jakob Ulfson*, såsom löftesmän för Matts gullsméd, hvilken på något sätt förgått sig mot ärkebiskopen under ett besök i Uppsala.

År 1466 nämnes Nils Sture första gången i Arboga (se [pag. 45](#)). Då hafva hans tjänare röfvat i staden. År 1489 nämnes hans namn sista gången (jämf. [pag. 58](#)).

III. **Svante Nilson Sture**, mannen med det flärdfria, sanningsälskande, fromma sinnet, som dock, när det gällde att straffa hyckleri eller orättfärdighet, kunde sjunga ut, så att det både hördes och kändes, visar samma sinnelag här, då han 1510 satt i rätten jämte *Hemming Gadd*, electus till Linköping, angående arfskifte mellan *Jon Bondes* hustru *Kerstin* och hennes son, *Erik Bonde*. Denne sistnämnde hade blifvit öfverbevist om att hafva fördolt 20 gyllen både »ungerskt och rusth mynt» och 40 mark gamla örtugar, hvilken stöld han onödd och otvungen tillstod. Rätten kunde ej värja honom. Svante Stures fru, fru Metta, danska till börden och för öfrigt känd för sina stämplingar mot Sverige, inlade dock, jämte vördig fader herr electus, *Nils Bröms*, *Erik Kuse* och andra flera gode män sin ödmjukliga förbön, »bidiande att vor käre herre och höfvidsman täcktes för Guds skull efterskänka förenämnde Erik Bonde hans lif». Hans herradöme tyckte detta vara honom och lagen för när, att tjuften skulle vara onäpst. På ytterligare förböner, hvori alla närvarande deltog, synes herr Svante dock hafva låtit nåd gå för rätt. Svante Sture ägde gård nordan ån, satt ofta i rätten och fick lika litet vara i fred för arbogabornas onda tunga, som de öfriga Sturarna. Måns Bältare anklagades 1487, att ha bannat honom på båten. Detta var dock i hans yngre dagar, då han troligen åtföljt fadren till Arboga. 17 år senare etterträdde han denne såsom »Sverigx rigx förståndare». Han har 1506 utfärdat ett bref till *Sander*, fogde i Nerike, om *sockengång* för djäknarna i Arboga skola. Vid hans sida här i Arboga finna vi 1510 **Hemming Gadd**. Vi stå här inför en af de gåtfullaste karaktärerna i hela vår svenska historia. Brinnande fosterlandsvän, såsom han, har väl ingen varit. Fostrad vid Borghiernas hof, kom han hem för att, jämte Svante Sture, med all sin själs hänförelse strida för det land, som var honom så kärt. Han är dess förste fornforskare. Ett arbete af honom i handskrift, handlande om Sveriges fornlämningar, lästes af Gustaf Vasa med synnerligt intresse. Måhända hade han där antecknat något af, hvad han här i Arboga sett. Hemming Gadd bortfördes på samma gång som Gustaf Vasa, som fånge till Danmark. När han återkommer, är han vunnin af Kristian, ingen vet genom hvilken konst. Detta blir en hemlighet, lika mörk i historiskt som psykologiskt afseende. Kristian begagnar nu Hemming Gadds inflytande, att förmå Stockholm till dagtingan. Därpå följde blodbadet. Flera danskt sinnade svenskar, *Erik Abrahamson Lejonhufvud*, *Hemming Gadd*, *biskop Mathias* i Strengnäs, m. fl., mista sina lif. Hvad Hemming Gadd i sitt innersta tänkt och velat, blir väl en hemlighet, som han tog med sig i grafven.

IV. Sist bland Sturarne under medeltiden nämna vi **Sten Sture**, Svantes son och fadrens efterträdare såsom riksföreståndare. Han hade ett hjärta som guld, fastän det säges, att denna hans godhet missbrukades. Till Västerås domkyrka skänkte han 1516 en altartafla, som ännu finnes kvar, till minne af sin fromme fader och sin ädla gemål, Kristina Gyllenstjerna. Det var vid hans ridderliga hof, som Gustaf Vasa fick sin första bildning. Här i Arboga blef han kallad en »bondekonung».

I. Gustaf Vasa

Han är ej ett namn,
en skugga,
Bevarad på pränt.
Det är, som vi hade
själfva
Sett honom och känt.
När mindre vårt land
vi älska,
Han framför oss står,
En fader i sorg —
med otack
Vi blekte hans hår.

Snoilsky.

Bilden af kung Gösta, kär sedan barnaår, blir oss ännu kärare, då vi se, hur han räcker till äfven för vår hembygd. Rättande, ordnande, nydanande griper han in i alla förhållanden. Knappast något synes ha undgått hans blick, och dock utgör hans arbete här endast en försvinnande del af hans omsorger för hela Sverige.

Efter Sten Sture d. ä. hade han ärft *Djupmyra* vid Arboga och *Nannberga* i Götlunda, liksom Nykvarn (I, 134). Ännu större ägor här i nejden, både jordagods å landet och gårdar i staden, skulle han erhålla genom klostergodsens indragning.

Kort efter riksdagen i Strängnäs, där Gustaf Vasa korats till Sveriges konung, utfärdade han ett öppet bref till kyrkorna och klostren i riket, med befallning, att därur må uttagas »de clenodier, som där finnas, monstrantier, kalkar eller hvad helst det kan vara». Af Arboga kloster och kyrkor uttogos 200 mark lödiga ¹.

Med oro hade franciskanerna följt hvarje åtgörande af den nye, kraftfulle konungen. I September 1525 finna vi honom i Arboga, hvarifrån han har skrivit flere bref. Säkert underlät han ej, att vid detta tillfälle personligen göra en rannsaking i klostret om de penningar, som influtit för de under senare åren af gardianen försålda tomterna (I, 97). Måhända har han också här åhört munkarnas mässa och sång, som han senare liknar vid »råmande». Hans skarpa blick dröjde med obehag vid munkarnas dästa gestalter och slappa drag. Lifvet började redan blifva mången för kvalmigt i klostret. En arbogamunk hade 1526 erhållit skyddsbref af konungen att oantastad lämna det. Denna begäran stämde med konungens framtidsplaner. Luthers reformatoriska tankar hade redan blifvit kända i Sverige. *Olaus Petri* hade ofta på väg till och ifrån Örebro passerat Arboga, och munkarna här kunde ej ha varit i okunnighet om hans predikan. Redan på riksdagen i Strängnäs 1523 hade han börjat sin polemik emot tiggarmunkarna och helgontillbedjan ² samt yrkat på Guds ords predikan, såsom viktigare än mässan. Genom Västerås recess blef svenska kyrkan skild från Rom, och Gustaf I blef dess högste styresman. De klagomål och böner om hjälp, som tidt och ofta från klostren afgått till Rom, blefvo utan annan frukt än påfvens bannlysning, som dock nu intet aktades.

Det blef långa dagar för munkarna i Arboga kloster, ju närmare det led emot slutet af deras klosterlif. Väl hade den siste katolske ärkebiskopen i Sverige, *Johannes Magni*, gifvit domkyrkor och kloster i landet i uppdrag att öfversätta hvar sin del af det nya testamentet till svenska. Franciskanerna fingo därvid på sin del Judas och Jakobs bref. Där kunde de läsa om en stundande dom och besinna dess orsaker. En sägen är, att Franciscus förutsagt, att milda

allmosor ej skulle tryta hans bröder, förrän den dag, då de ej mera förtjänade understöd. Här hade de för längesedan svikit sina löften.

Redan på *Västerås riksdag*, 1527, hade de af konungen fått en mycket dålig orlofsedel. Han talade där om *tiggarmunkar och ståtare, som föra kringom landet mycket bedrägeri och lögn*, samt anbefalldes fogdarne att taga dem i förvar och aga dem. Endast två gånger om året, vid Olofsmässa och Hindersmässa, fingo de tillstånd att gå ut och taga upp allmosor för sina skolor. Icke minst förbittrad kände sig konungen på dem, därför att de spridde lögnaktiga tidender bland allmogen, »hvaraf den menige man bedragen blifver». Det viktigaste beslutet vid denna riksdag var dock, att Guds rena ord skulle förkunnas öfver allt i landet. Med detta beslut var den svenska medeltidskyrkans fall gifvet.

Klostret i Arboga hade redan i Februari 1527 fått inkvartering af objudna gäster. Ett bref från Gustaf Vasa af nämnda år till borgmästare och råd i Arboga lyder som följer:

»Vår etc... Veter att vi fingo eder skrifvelse, huruledes i edert kloster plägar mycket oredliga til gå, i ty att, när någon broder dör, då anammar deras förman hans penningar, och klostret får intet etc... så hafva vi nu för denna sak skull och andra flere afsatt den minister, som nu varit, och vele, att han intet skall befatta sig därmed efter denna dag, det i och väl mågen förmena honom, om han det till bjuder, och hafva vi befallt vår tjänare, *Lasse Sommar*, att ligga där i borgaläger till någon tid, och befallt honom, att han med några af eder låter uppskrifva alla de klenodier och ägodelar, som där inne äro, och låta oss där få ett register uppå, och efter de nu äro gårdjeknan löse, må han med edert råd skicka där en till, som klostret står före, med hvilken han ock må hafva ögat på bredet, att icke för mycket oskäligen tillgår, till någon tid, att vi annorlunda varda därutinnan förtänkte. Äro där ock några nidersatta kistor, som främmande munkar tillhöra, är möjligt att man beser, hvad däruti är, att vi ock desslikes få där en skrift uppå» ³.

Det var den siste gårdjeknens, *Jöns Stubs*, sorgliga ändalykt. Knektarna, som nu förlades i klostret, foro där fram som mordänglar. Det enda, som undgick förödelsen var det, som konung Gustaf fått syn på, clenodierna och munkkistorna. Vi kunna vara vissa om att ingenting af penningvärde undgått hans nådes falkande blick.

Så fingo de sista bröderna se, huru sköflingen obarmhärtigt ryckte bort det ena efter det andra af alla smycken, som förr hade prydt deras kära, åt *S:t Andreas* vigda kapell ⁴. Fjorton dagar senare anlände följande bref från konungen till *Lasse Sommar*:

»Som du skrifer, *Lasse Sommar*, om det silfver, som munkarna hade fördoldt och försvurit och gånge oss riktigt att vi hade bortfört allt, så ändock de det i den måtto förverkat hafva, vilja vi dock, att du låter det där blifva under god förvaring, till dess du får någon annan vår skrifvelse därom, och tag vara uppå, om där icke kan vara mera fördolda ägodelar, som munkar där insatt hafva, dock så, att ingen del skingras, förr än vi hafva fått veta, hvad det är.» ⁵

Vi se af ofvanstående, att det funnits mer undangömt inom klostermurarna, än konungen till en början anat, liksom att munkar från andra orter, som börjat ana oråd, ansett Arboga kloster som en säker förvaringsort för sina skatter. Ännu i dag vet folksäggen berätta om gömda munkskatter i tillmurade gångar och hvalf under staden. Så gingo tvänne år, hvarunder munkarna fingo sämjas, så godt de kunde, med de råa knektarna. Den, som i våra dagar träder inom den forna klosterkyrkans murar, tänker väl sällan på de hemska uppträden, som åren 1527—29 oskärade dess heliga rum och på de lidanden och misshandlingar, som munkarna därunder måste utstå.

Med spänd väntan afvaktade de ännu kvarvarande bröderna ⁶ utgången af Örebro möte. *Vincentius Nicolai* ⁷, prædicator i Arboga, var stadens ombud vid mötet. Om några franciskaner från Arboga varit närvarande, är ovisst ⁸. Varsamt som mötet gick till väga med

de gamla kyrkobruken, var det dock en punkt af dess beslut, som för klostren blef af afgörande betydelse. I städer, där kloster funnos, skulle predikas på e. m., »på det att icke skall ske hinder till den predikan, som i bykyrkan hålles före middagen, och skola predikarena icke beskria hvarandra af predikstolen, där de kunna hafva det fördrag, utan enskildt gifva hvarannan till känna sitt sinne, i hvad dem felar på hvars annans predikan» ⁹.

Detta möte hölls söndagen qvinqvagesima. Endast tre veckor till dröjde arbogamunkarna i sitt kloster. Om de under denna tid åttlydde Örebro mötes beslut, så kom deras sista predikan 1529 att handla om, hur Jesus spisar 5,000 män i öknen. Det var en text, som innebar en dom öfver hela medeltidens kyrka, som gifvit stenar i stället för bröd.

Annandagen efter midfastosöndag 1529 gingo munkarna ur Arboga kloster ¹⁰. Vid sin bortgång kvarlämnade de klostrets vigvattensfont i vapenhuset ¹¹. Själfva klosterkyrkan gafs då af konung Gustaf I åt stadsborna att däraf bygga sig en kyrka ¹². Hvert munkarna sedan togo vägen, veta vi ej. Möjligt är, att några af dem inträdt i kyrkans tjänst. Baazius, som anför detta (se not 1), lämnar dock inga bevis härför ¹³. Så försvinna munkarna ur Arboga krönika. Vid medeltidens slut var deras tid ute. Men liksom allt, som haft ett värf att fylla i mänsklighetens historia, hör äfven munkarnas verk till det, som icke dör! Så lefva de ännu, både till godt och ondt, i folkets böner, sägner och sång, i seder och bruk, i föreställningar och språk. Ju mer man fördjupar sig i folkets själslif, dess mer skall man på dess botten, fast århundraden gått, finna medeltiden åter ¹⁴. Dalkalarna beramade möte i Arboga 1531. (Gejer II, 85.)

Genom Västerås recess fick Gustaf I så godt som all Sveriges klosterjord i sin hand och ägo. De sköna kyrko- och klosterägorna kring Arboga hade redan förut fröjdats hans syn. Om vi genomse Rasmus Ludwixsens räkenskaper öfver rappade och igenfordrade klostergods ¹⁵ finna vi rörande dylika ägor i Arboga-nejden följande upplysningar.

Igelsäter (Säterbo) hade indragits från strängnäs-biskopen, *Munkeboda* (nu Reutersberg) från præbenda rosarii i Strängnäs. I Arboga *Jäder* ¹⁶, *Jeders kvarn*, *Helgalöt*, *Ålifve* (Ålsenge), en tomt sunnan ån i Arboga ¹⁷, allt från Juleta. Å ett annat ställe i samma räkenskap finnas dessa, vid Arboga belägna, gårdar upptagna under rubriken »gårdar, vederkända som arf och eget vid reductionen». Här tillägges dessutom utjord i *Högeby* (Höjen). Från Juleta kloster indrogs *Finla* i Säterbo, *Uknö* i Björskog. *Vinön*, som förut tillhört Juleta kloster (fiskvatn i Jälman), samt 5 öreländ *Jelsnö* vid Arboga, på norra sidan öster med ån, innehades af strängnäs-biskoparna, som dessutom hade 1 gård i Arboga (== biskopsgården sunnan).

Om vi bland de uppräknade, indragna godsena sakna sådana för Arboga kloster, skola vi nedanför återfinna dem ¹⁸. Det bästa af de forna klosterägorna, inom och utom staden, sammanslogs nämligen af Gustaf I till den s. k. *kungsgården*. Dit hörde fiske, präktiga ängsmarker, skog, trädgård i staden, hvartill Gustaf lade ännu en ny trädgård i Herrängen, samt ruddam, som han i den gamla trädgården lät gräfva. Det, som för konungen dock utgjorde kungsgårdens krona, var dess kreatursafvel. Å Jäders holmar hade minst 100 ston sitt bete. Dessutom funnos präktiga beten vid Kohagen (Koberg).

Själfva kungsgårdens hufvudbyggnad var uppförd af trä 1551, norr om torget å den forna Helgandsgårdens grund. 1556 nämnes i en räkenskap för Arboga gård stora bygnaden vid torget. År 1564 afbrann denna bygnad. Efter denna tid beboddes gården af fogden ¹⁹. Mellan torget och klosterkyrkan, i norr begränsad af Smedjegatan, i söder af Helgandshuset, låg den gamla klosterträdgården, sedan præbendeträdgården eller kungsträdgården. Österut i kungsgården in emot n. v. Järntorget, invid ån, torde konungsstallet ha varit beläget ²⁰. Stall och ladugårdar funnos dessutom å de underlydande gårdarna rundtom Arboga. Så vid Jäder, Grimberga, där gref Svante 1561 höll afvel och, efter uppgift, äfven vid Kohagen.

De täta eldsvådorna under medeltiden hade ej i stort ändrat stadens utseende, emedan de brunna husen byggdes upp på de gamla tomterna. Klosters indragning medförde större förändringar. De gamla klosterhusen refvos, och de vida klostertomterna upplätos åt enskilda, eller bebyggdes för kungsgårdens räkning ²¹. Af kungsräkenskaperna ser man, hur gamla stenhusrifvas och nya byggas upp — man tycker sig nästan höra de lossnande stenarnas fall och rasslet af järnspett och hackor samt anar, att det är de gamla klosterbyggnaderna, som nu skatta åt förgängelsen. Människoarbete är det dock icke allena, som ger staden ändrad gestalt. Flera eldsvådor omtalas, så 1512 och 1525. År 1564 ödelades kungsgården och stenhuset eller Helgandshuset. Före 1569 ansågs dock staden ännu vara ganska betydlig. Detta år ödelades den af en svår brand. Så börjar medeltidens Arboga mer och mer att försvinna. Själva namnen på de gamla gatorna och gårdarna försvinna till stor del. *Klostergatan* eller *Brödragatan* med sina fordom sammanträngda gårdar, i söder sträckande sig ned till ån, kallas nu *Helgands-*, längre fram *Rådhusgatan* ²².

Korsen, som funnos både norr och söder om ån (*Korsgatorna* nämnas å båda ställena), äro nu borta, fastän Korsgatans namn finnes kvar ännu 1604. Den höga stenvuren kring klostret fick väl ännu en tid stå kvar, men nedbröts snart för att skaffa tegel till de kungliga slotten. *Klosterbyggnaderna* refvos af samma orsak. Fria, öppna platser, föremål för köplysten spekulation, trädde i dagen i stället för de fridlysta gårdar, där munken en gång lefvat sitt lif, genom klostermurarna skild från det jäktande, fridlösa lifvet där utanför. Spridda lemningar efter munkbyggnaderna — tegel, fönsterglas och skiffer — skola dock ha funnits väster om kyrkan vid gräfning 1892. Endast ett par af de gamla husen, som tillhört klostret, skola ännu i ett par hundra år få dröja på den gamla grunden. Ett af dem, en liten byggnad öster om kyrkan, skall tjänstgöra som *skola*. *Kyrkan* själf ser jämmerlig ut, när munkarna gå ur henne. Ingen anar väl då, att hon skall stå kvar och ännu efter 350 år tjäna till tempel, med samma murar och på samma grund. Nu voro hvalfven remnade, taket delvis infallet, och väder och vind, regn och snö, sköljde in, så att de delvis förvittrade gamla murarna ännu kunna tala om sina öden. På *klostervallen* bygger konung Gustaf en skattebod. Det är pengar, som alltjämt leker honom i hågen. Hans fogde, välforsutin *Nils Tuleson* ²³, var en bland de första, som begrofs i klosterkyrkan, sedan hon blifvit stadskyrka. Hans grafsten, med inhuggen bild i harnesk, ligger nu till vänster om dörren, som från vapenhuset leder in i kyrkan ²⁴. En och annan af de forna klosterbröderna hade med rysning sett den barske mannen, som efter gårdjeknen blifvit klosteregendomens syssloman, triumferande vandra omkring i den sköflade klostergården. Och när de nu sågo inskriften på hans graf, »salig» Nils Tuleson, kände de, att tiden för deras själamässor var ute, om än de sväfvande slutorden, »hvilkens själ förhopandes är Gudi när», icke kunde ingifva full visshet om titelns vederbörlighet. De visste nog de, att folket icke så lätt skulle glömma, hvad det lärt af sina munkar. *Valbjörken*, som de planterat i sin trädgård ²⁵, skulle ännu i Lohmans tid vara grön och, kyrktornets like i höjd, liksom hälsa från gångna tider, att endast det, som i Kristi kärlek blef sådt eller byggdt, skall öfverleva tiden.

Fogderäkenskaperna för Åkerbo härad (från 1530, i k. kammararkivet) gifva en föreställning om arbetet och rustningarna på och vid kungsgården vid denna tid. De innehålla för öfrigt en och annan upplysning af värde för kändedomen af denna tid.

Arboga sunnan ån hörde vid denna tid till *Rekarna*. *Djupamyra* byamåle uppå *västra Rekarne*, belägen vid Arboga, nämnes 1539 ²⁶.

Värdet af *åkerjorden* ter sig liksom än i dag olika nordan och sunnan ån. Nordan ån gällde örtuglandet 2 mark, sunnan ån 10 mark 1540. Samma år gaf *kungsfisket* i Arboga ström 1 salt lax, 9 spikelaxar, ½ fjärding mälaresik (= 26 sikar och 2 rökta sikar).

denna anteckning: »är liggande nordan ån, hart vid stadskyrkiogården, som borgarna till förene hade ³² och gjorde der tomtöre penningar utaff».

I 1558 års räkning nämnes Höjens kvarn. 1561 säges om Grimberga, »ther håller grefve Svante afvel» ³³. Af de anförda räkningsutdragen samt andra uppgifter finna vi, att till kungsgården hörde följande ägor: *Munkebo, Djupmyra, Gäddegården, Grimberga, Nästqvarn, Höjen, Jäder* (sågeblad), och dessutom skog och ängsmark både norr och söder om staden, *Stenby* eller *Spetalen* norr om ån. *Staffansboda* hörde ock hit.

Gustaf I:s begär att draga vinst af allt framgår däraf, att han bland annat lät så råg på stenhustaket, ½ spann. Detta *stenhus* ³⁴ var föremål för hans synnerliga omsorg. 1552 skaffas bjälkar till stenhuset, näfver, tjära till bjälkar, som lades uti muren och på *vårdtornetaket* ³⁵, 1 tunna. Samma år upptages kalk till stenhuset i Arboga, till en bakugn och till 2 smedjehärdar.

Hans omsorger inskränkte sig dock ej allena till kungsgården, ehuru den var hans ögonsten, det bästa han här fått af reduktionen. Han efterskänker tionde till stadskyrkans byggning, sedan han upplåtit klostret för detta ändamål och förbjuder kyrkoherde och fogde att lägga hinder i vägen därför. Han sammanslår församlingarna nordan och sunnan ån, utfärdar bönedagsplakat, af- och tillsätter präster, skänker Helgandskyrkan till rådstufva och flyttar 1558 de fattiga från Helgandshuset till gamla kyrkogården ofvan staden ³⁶. Han tillsätter kaplan, anslår åt honom boställe med åker, inrättar skola, hitsänder lärare och beviljar sockengång, planterar humlegårdar, gräfver ruddammar, ger staden tillstånd att hugga ved på Götlunda och Lillkyrka skog ³⁷, anlägger Arboga kanal, reglerar stadens handel, inleder affärsförbindelser mellan ryssar och arbogabor, bevakar mälarstädernas rätt till fri passage genom Stockholms ström, håller ögat på guldsmederna i Arboga, att de lämna fullödigt silfver i handeln, och bekräftar stadens privilegier till handel i bergslagen (1544). I hårda år efterskänker han stadens järnskatt (1529), liksom staden befrias från den fennika, den förut utgjort (1543). Frihet från knektegästning beviljas 1552, förskoning från skjutsresor till lands 1554, »emedan de ej hafva ängar» att fodra hästar med, hvaremot resande i Arboga till sjöss borde befordras. Gustaf Vasa borde väl ha kunnat vänta sig stadens tack för mindre än detta. 1552 se vi dock, att han blifvit lurad i en spannmålsaffär af Arboga stad. Detta bedrägeri bestod däri, att de mätt spannmål med eget spann, tvärt emot öfverenskommelse. Gustaf förebrår dem deras otacksamhet och fordrar ersättning för liden skada.

Kung Göstaf huserade med sina undersåter som en fader med sina barn. Regementet kunde väl stundom blifva strängt men var i det hela patriarkaliskt. En *Marcus hammarsmed* i Fellingsbro aktar sätta 2 hamrar i ett hus, »liksom skulle det vara någon domkyrka såsom mest din sedvane är», skrifver konungen. En *hustru Margreta*, som har tomt, hinderlig för kungsgården, befalles flytta till annan tomt. Af Anders gullsmed ³⁸ tar han en stor gård i sakören (I, 133), af Arboga prästgård tar han en åker 1560, af Hamreborna en äng 1554, hvarför de fingo kient vederlag i Viby. Härom berättas följande:

Gustaf Vasa hade en gång i Arboga fått ett förargligt bref, som han besvarat, hvarpå han gått ut för ro skull åt Hamre, som då var stora landsvägen. Vid återgåendet till staden hafver konungen mött två bönder, åkande i sina högärror, väl plögade och trallande. Konungen frågar dem, hvar de varit, och hvad de uträttat? och när han hörde, att de kunde sälja ett godt lass hö för ett rus öhl, frågade konungen vidare, huru de kunde framföda sina kreatur. Svarade de, kunde vi berga allt, så visst som vi ha nog m. m. Därpå skulle konungen ha sagt: I behöfver bärgningshjälp, hör jag, den skall I nog få. Sedan skulle ängsbytet skett, hvarvid de mycket förlorade. Ett ordspråksrim hade de sedan fört emellan sig:

Hin håle ta vid den svinefot.

Han vâlde att ängja gaf ölabot ³⁹.

Från klockeskattens tid förvaras anteckningar i riksarkivet om klockor, tagna i Arboga. *I klocka vog 1 skepp. 2 lisp.*, en annan *3 skeppund*, en tredje *1 ½ skeppund 8 lisp.* Af denna klockeskatt torde stadsborna ha fått en idé. Det var under medeltiden icke ovanligt, att klockor stulos från en kyrka till en annan, och gammal häfd lät rofvet vara laggildt, om klockan hunnit uppsättas i torn eller stapel, innan hon återfordrades. På själfva julaftonen 1544 sammansatte sig stadsborna, spelade neder den s. k. *munkklockan* (se I, p. 24) ur landskyrkans torn och uppsatte henne i stapel vid stadskyrkan. Sedan hölls vakt vid tullarna, att intet rykte skulle i socknen spridas. »The hafva icke heller vetat theraf, förrän ljudet hördes från annat håll.» Ett bref från Gustaf Vasa rörande detta lyder:

Till oss älskeliga, våra undersåter och menigheter uti Arboga socken — gunstelig.

Gustaf med Guds nådhe, Sveriges, Götes, Vendes konung, vår gunst tillförende etc. Veter att menige man vid Uppekyrkia sockens sändebud ther i Åkerbo häradhe hafva varit här för oss och klagande tillkännagifvit, att sedan I skilde eder från deras kyrkio hus, och toge eder före att reformera och bygga klostret till eders stadskyrkia, hafven I något varit bönderna förnär, som quarra blifva vid samma kyrkia, i thet I hafven tagit uthur theras kyrkia, the beste stycker, badhe klockor och annat och ther med upprättat och prydt edher kyrkia. Så hafva the för then skull begärat i then stadh then taflan som stäär uppå högga altaret och de två små klockor, ther äro igen, ther emot the klockor och annat, som I till eders kyrkias behof ther anammat hafva, hvilket ock synes icke olikt vara, att the ju måghe behalla vid theras kyrkiu these förenämnda stycker och hälftene emot edher uthi annat tingest hvad ther varit hafver, ther utinnan I them icke heller någor förhindringh göra vele. Aff vårt slott Stockholm 1545.

Vi igenkänna konungens lynne i detta bref, lika väl som i alla hans åtgöranden föröfrigt. Vi tycka oss se hans belåtna min, då han rannsakar Jon skrifvares uppbörd, och af honom anammar »sölfskålar, taffelskedar, kedjor med antonikors, förgylt kede med hjärta, ungerska gyllen» etc. När han åt Nils Tuleson ger i förläning »præbenda spiritus», stiftad för präster, ser han själf intet orätt däri. Liksom Sturarne deltagar han ofta som bisittare i rådhusrätten, äfven sedan han blifvit konung ⁴⁰.

Folket blef så vant att vända sig i allt till sin konung. I hans frånvaro anlidades drottningen. En fattig änka vill gifta sig med en arbogabåtsman och har bedt drottning Margareta om permission för sin fästman, att han måtte förskonas från krigstjänst.

»Så är vår vilja och befallning», skrifver drottningen, »att I varen för benemde Lasse Skinnare obevaret och late honom blifva hos förenemdha hustru Margareta efter the nu så vilje till hopa komma, så I ingen förhindring gören honom i någor måtto», 1549.

Detta var ej enda gången drottningens hjälp anlitas. Efter konungens död bodde hon kvar i Arboga, där borgarne 1590 klaga öfver inkräktning å deras privilegier, därigenom att änkedrottningen och adeln hålla deras tjänare och bönder i bergslagen och, under sken att de föryttra sin afvel, bruka (de) stor handel med salt och andra köpmansvaror. Hertig Karl låter nu förbjuda detta missbruk inom sitt hertigdöme ⁴¹.

II. Erik XIV

De moln, som svepte konung Eriks lyckostjärna i mörker, började skocka sig redan 1561. Det var på Arboga riksdag ⁴², det år, som hertigarnas makt inskränktes. De glömde aldrig detta. Just här i Arboga sägas bröderna ha öfverenskommit om att göra uppror mot Erik. Det var 1567 om hösten, då Johan nyss kommit ur fängelset med harm och hat i hjärtat. Minnet af Arboga artiklar låg bakom detta beslut.

Religiösa syner och tecken lågo i luften. År 1560, den 19 Juli, hade allt folket i Arboga under ett starkt oväder tillika med sin kyrkoherde lupit in i kyrkan, där ljus tändes och mässa lästes, och ingen visste, berättas det, annat än den yttersta världens dag var för handen. För Erik själf har religionen, såsom alltid är fallet med sinnen, som hans ännu var, fått ersättas af vidskepelse. I ljusa vinternätter läste han sina öden i stjärnorna. Om religionen i hans lif fick någon plats, var det blott som tjänarinna åt hans romantiska drömmar.

På Arboga riksdag 1561 yrkade Erik på afskaffande af flera katolska ceremonier. Det var ej endast *Beurreus*, som bevekt honom härtill. Då förslaget mötte motstånd af ärkebiskopen Laurentius Petri, som vädrade calvinskt kätteri häri, var Erik nog naiv att bekänna, det han fruktade afslag på sitt frieri till *drottning Elisabeth*, om hon finge veta, att han i sitt eget kungarike ej mäktat genomdrifva en sak, som måste vara henne, såsom sträng calvinist, behaglig.

Efter riksdagen ligger Erik kvar i Arboga och väntar på bröllopet med Elisabeth samt ordnar regeringen för sin bortovaro.

I friareärenden har dock Erik ej blott ett järn i elden. Medan han underhandlar om drottning Elisabeths hand och bjuder 10,000 daler åt den, som bringar hennes favorit, *hertigen af Leicester*, om dagen, gör han erbjudanden åt *Christina af Hessen* och *Renata af Lothringen*. Instruktionerna för Eriks legater i beskickningen till den senare äro gifna i Arboga ⁴³. De skulle se till »att hon var frisk, degelig, välväxt, icke mycket mager och sperrlemmad, hvitlätt med oförfalskad färg, stötte ock håret något i svart, så låge ej magt däruppå, endast hon kunde behaga i förenämnde stycken, vore med goda seder och åthäfvor begåfvad samt icke spotsk, utan lustig». Redan nu börjar han misstänka, att prinsessan, om hon ville komma öfver till Sverige, skulle blifva förgifven på vägen.

Det är renässansens låga kvinnoideal, som möter oss i nyssnämnda bref. Erik var en renässansmänniska, liksom brodern Johan, ehuru de tagit med sig hvar sitt arf af medeltiden, Erik riddarväsendets månskensvärld, Johan klostercellens mystiska drömmar. I jämförelse med Gustaf I:s sunda realism med dess skarpa syn på verkligheten, blifva hans båda äldsta söner båda en slags riddare af den sorgliga skepnaden och båda i det hela främmande för sin tid.

Eriks lynne förnekar sig ej i breffven af hans hand, som förvaras här ⁴⁴. Sin vana trogen färglägger han och förstorar alla bedrifter, äfven de tvetydiga, hvarom han varit med, ja, gör själfva nederlagen till segrar. År 1564 begär han krigsfolk till sjön och påminner om vikten af att ha fri seglats för sjöstäderna, hvilket ej är möjligt, då fienderna äro i sjön ⁴⁵. Det är nu Eriks mening »att afverja vore fienders, de danskes forredelige forehaffvanden». Erik erkänner, »att vort örligsskepp varit till mangels med vore fiender i sjön», men det var ej så farligt, fortsätter han. Visst ha de våra tagit skada, »men likväl hafver man, Gudi dess lof, därigenom gjort fienderna ett manneligt afbräck och niderlag, så att de fyradubbelt skada hafva bekommit, förutom hvad som sönderskjutet är. Ja, hade det ej felats »varaktigt» folk, hade vi förföljt fienderna och nest Guds hjälp nedlagt dem». Nu begär Erik hjälp med skeppsfolk och krigsfolk.

Ett annat bref (1565), med begäran om tillförsel till lägret, talar äfven om Eriks afsikt att manligen angripa fienderna och göra dem afbräck. År 1567 talar han om hur de danska »öfverdådeligen begifvit sig öfver gränsen och nu plundra och sköfla i Östergötland, thet oss tyckes alldeles illa vara, och vi uti egen kongl. person ville äfven gärna vara med där till att nedergöra och hämnas, såsom vi tillförene ock några resor gjort hafva, hvar våra lägenheter sig så kunde begifva och vi icke förhindrade vore».

Eriks flesta bref till Arboga röra krigsärenden. Så begär han skutor till Rewal 1561, skrifver om inkvarteringar 1553 och 64, hotar med privilegiernas förlust, om ej öl, brännvin och annan proviant anskaffas till hären 1560. Klagomål öfver olaga utpressningar synas ha nått konungens öron. År 1568 tager han i ett skyddsbrief hela Arboga borgerskap med hustrur, barn, tjänare och egodelar i sitt hägn och försvar.

I samband med krigsrustningarna står inrättandet af Arboga faktori genom inkallade utlänningar ⁴⁶. Detta faktori blef för Arboga det varaktigaste minnet af Eriks regeringstid. Embetsgatan nämnes 1580, troligen n. v. Smedjegatan.

Konungens nämnd finna vi i Arboga 1566. Rannsaking hölls då om ett ärekränkingsmål. Borgmästare och råd hade blifvit skyllda tjufvar och förrädare, men frikändes.

Eriks kungsfogdar härstädes voro *Marquard Holst* 1563 (under hans tid utgjorde staden i öreskatt 150 mark) samt *Ambjörn Svenson* 1568.

III. Johan III

Med Johans katolska sympatier sammanhängde hans intresse för restaurationer af medeltidens kyrkor. Denna förkärlek för det gamla ha vi att tacka för bevarandet af den forna *Klosterkyrkan*, liksom af *Helgandskyrkan* i Arboga.

Prinsessan *Cecilia*, som själf öfvergick till katolicismen, hade för Johan klagat, att stadskyrkan stod öde och fick förfalla, trots de upprepade befallningarna Johan gifvit om hennes iståndsättande. År 1576 i Maj befaller han strängeligen, att reparation »genast (samma sommar) skall företagas, så framt arbogaborna ej vilja mista sina privilegier och sin seglats genom strömmen» ⁴⁷.

Detta bref gorde den verkan, att den gamla klosterkyrkan blef reparerad, så att hon ännu i dag tjänar stadsförsamlingen till tempel. År 1590 omtalas gudstjänst i *Nederkyrkan* ⁴⁸ och 1591 götos hennes nya klockor.

År 1579 afgick konungens befallning om konungsgården i Arboga, som för några år sedan var förbränd, att den skulle igen uppbyggd blifva, såsom ock det stenhus täckas, där hertiginnan *Cecilia*, markgrefvinna till Baden, plögade vistas uti ⁴⁹.

Om han räddat stadskyrkan åt oss, har han äfven ökat Arboga sockens område genom att begagna sig af en tvist om kyrkogränsen mellan *Petrus Benedicti*, pastor i Arboga stad, och *Lars Olai*, kyrkoherde i Öja, att skilja *Fröshammar* från Öja samt lägga det till Arboga stad 1579 ⁵⁰. Att Johan gärna underskref denna sammanslagning, kunna vi förstå däraf, att reformationen i Strängnäs stift, som omfattade Karls hertigdöme, hade sina bästa försvarare, medan västeråsborna mer eller mindre lutade åt liturgien. Af samma anledning såges Johan hafva sammanslagit Västerrekarne med Västerås stift ⁵¹.

Den liturgiska rörelsen, som ville leda tillbaka till katolicismen — denna bekväma religion, som, dårande med en härlighet af denna världen, aldrig talar om barnskapets frid, men bjuder själarna tvifla på syndernas förlåtelse och bäfva både för Gud och Kristus, för att så draga dem in under människostadgar och leda de viljelösa efter sitt härskartycke — hade flera anhängare bland arbogapräster. *Stefan Erici*, som aflyttade härifrån 1576, följde sedan Johans mässordning. *Petrus Benedicti*, som 1577 erhöll konung Johans bref på Åsby hemman i Säterbo, måste ha egt konungens bevågenhet och delat hans åsikter ⁵². Af *Isaac Olai* finnes en förbindelseskraft till Johan 1592, den 18 Mars, hvori han förpliktar sig att bruka de kyrkoceremonier, som brukas i konungens kapell, det vare sig med mässa, med läsande, böner och sånger och eljes med läran. I ett tillägg härtill förklarar han sig, hvad kyrkan och sancta anbelangar, alldeles tillfreds efter som kongl. majestät hafver det oftast munteligen förklarat ⁵³.

Ett arbogabarn, *Erasmus Nicolai*, blef under Johans tid, 1574, biskop i Västerås. Melanchtons lärjunge och förtrogne synes han här i Arboga redan från barndomen hafva mottagit katolska intryck, som han troget bevarade och som i konung Johans ögon gjorde honom särdeles lämplig till stiftchef, i hvilken egenskap han öfver sina präster utöfvade ett samvetstvång, som i massa bragte dem till undergifvenhet för Johans mässordning och ceremonier.

»Hvad mer? I Arboga han hört en gång
Som gosse franciskanermunkens sång.
Och melodien lekte än i hågen.»

Var han någon gång som biskop på besök i sin fädernestad, kunde han glädja sig åt, att de gamla traditionerna här fortlefde. Samma erfarenhet gjordes af hans efterträdare på

biskopsstolen, den mera varsamme, om ock ej från katolsk surdeg alldeles frie, *Olaus Stephani Bellinus*, som visiterade i Arboga 1591.

Samma estetiska sinne, som dref Johan till liturgien, röjer sig i den benägenhet för prakt och ståt och ögonfägnad, som han med Erik delar såsom en son af renässansen. Till hans *kröning* i Uppsala kallas *arbogaskräddare* att göra hofkläder åt hans hofjänare, »emedan ej så många skräddare finnas i Stockholm, som med een hast sådana cledningar kunna göra tillredo» ⁵⁴. När hertig *Frans af Sachsen* gästar på *Ulfvesund*, har Johan efterskrifvit hjortar, hindar och rådjur ⁵⁵ från Västergötland. Arbogabor efterskickas att uppbygga den *djurgård*, där vid gården hafver varit upprättad.

Med synnerlig förkärlek tyckes Johan hafva vårdat *kungsträgården* i Arboga. 1583 har åverkan blifvit gjord å plankverket kring trädgården, träden skadade och frukter stulna, »hvilket oss intet behagar». Johan fordrar ersättning och utsätter böter för skedd skada samt anbefaller borgmästare och råd att hålla vakt ⁵⁶.

Johans estetiska sinne röjde sig äfven, såsom redan nämnt, i hans lust att bevara gamla byggnader eller uppföra präktiga nya. För detta ändamål befallde han, att *teggellada* och *teggelugn* skulle uppföras i köpstäderna »her i Upland», på det att innevånarne måtte uppföra stenhus ⁵⁷ och Johan köpa tegel för sina behof. De dåliga tiderna synas dock ha hindrat uppförandet af nya stenhus i Arboga.

Stadens *guldsmeder* erhöilo sina privilegier af Johan III, hvare de erhöilo rätt, att på torget hafva sina egna ståndrum ⁵⁸. Icke alltid var det Johan fick visa sig som mecenat eller beskyddare. De skatter han utskref kunde ofta tynga mycket hårdt. År 1579 fick Arboga betala en lidelig hjälp i brudskatt till furstinnan *Elisabeths* heders- och bröllopsdag. Svårare voro de bördor, som tryckte genom krigen. De 70 à 80 bref, som i Arboga finnas utfärdade af Johan, innehålla till stor del begäran om hjälp för kriget i Östersjöprovinserna. Arbogaskutor öfverföra proviant till Finland. Vidare begäres hampa till örlogsflottan, tenn till skottstöpning, ammunition, beklädningspersedlar, »skorne cleder», skjortor, skor, skinnpelsar, stöfler, allt för kontant betalning. Belåtenheten med Johans likvid var dock icke alltid den bästa. År 1574 klagar han i ett tryckt bref, att hans mynt (*klippingar*) kommit vanvyrdh. År 1591 förklarar han åter i ett bref, att myntet ej får ratas för dess ringhaltighet.

Från kriget meddelas åtskilliga detaljer. Tungt hvilade bördan på de hemmavarande. År 1571 indrifves *Elfsborgslösen*, den 12:e penningen af all handel och lösören, samt hyror af gårdar och intressen. *Borgarnas antal*, som 1587 utgjorde 155, har 1591 nedgått till 106. *Adeln* ägde 1591 21 skattefria gårdar i Arboga, hvarförutom fribref ägdes af många andra. De fattigaste fingo således draga tyngsta bördan. Lösdrifvare, som gärna uppehöilo sig i prästegårdar och uppstäderna, skulle efterslös och värfvas till krigstjänst 1591 ⁵⁹. När Åkerbo och Västerrekarnes hjälpgård till Refwel skulle afsändas 1579, anmodas borgmästare och råd att själfva ofördröjligen därtill anskaffa styrmän och båtsmän. Det behöfdes, att gladare tidender någon gång kommo. Johans *relationer* fördölja ej, hur många fästningar, land och furstendömen blifvit intagna i Lifland 1581, omtala med förtrytelse den tyranniske storfurstens förrådiska handel, men också »Gud allsmektigs veldeliga straff för hans orättfärdiga företagande genom *Tattaren* och *Turken*, hvilka uti denna förlidna sommar 1571 hafva gjort honom en dråpelig svår skada, och icke allenast lagt hans störste och förnemste krigsmackt nedh i markene, utan jämväl uppbrändt hans hufvudstadh och slotth *Muschow*, efter som vi det för visso sanning förnummit hafva». Ännu lifligare blef intresset, då bref 1572 ankom, som utlofvade lön åt den, som grepe en af de »förrådare, som vilja taga konung

Erik lös, och sistlidne höst afbrendt Upsala och Enköping sampt med slottet och domkyrkan som ock Gefle stad, Vesterås, troligen af samme förredelige tillskyndan, ere affbrendt vordne, hvilket bevisligt är med Nyköpings stad, hvilken konung Eriks folk hafva upbrendt» — desslikes ha de ljugit på Johan, att han ämnade draga af riket, dikta ock, att den svåra tiden kommit öfver landet för Johans skull, i stället för folkets synder.

Minnen från forna storhetsdagar väcktes till lif, då uppmaning 1578 ankom till borgmästare och råd att författa en bekännelseskraft på *latin* om »hvad skip och gods, som de *polniske* och *Dantzigers* stads *fribytare* hafva tagit dem af både i kon. Göstafs, Eriks och Johans tid, medan någon uppenbar fejde eller fiendskap icke hafver varit utropat eller förkunnat».

Till de ofvannämnda skattebördorna komma de tryckande *inkvarteringarne* ⁶⁰ samt pesten ⁶¹, som 1580 och 1588 grasserar här, det senare året för tredje gången. Alla pestsmittade gårdar stängas, de innevarande få ej gå ut, hvarken i staden eller på landet, utan inne i husen förses med nödtorft. Johan gör emellertid hvad han kan för att lindra nöden. År 1571 svarar han på stadens klagomål, att alla, hvem hälst de än äro, äfven konungens tjänare, som i staden bo, skola draga lika tunga med de öfriga, på det de ej skola vara utarmade ⁶². Gustaf I hade 1551 befriat staden från *skjutsresor* till lands; år 1568 får Johan mottaga klagomål öfver att de blifvit mycket betungade med skjutsresor, både af ryttare, landsknektar och många andra, som af och till staden fara, utan att vara stadda i konungens och rikets ärender, och således draga på egen hand, hvar dem synes. Konungens svar härpå lyder, att de från sådana skjutsfärder skola alldeles blifva förskonta, och ej andra med skjuts befordras än de, som voro försedda med konungens bevis, såsom kronans brefdragare.

År 1588 utfärdade Johan ett hotelsebref till adeln, att ej genom sin frihandel göra intrång på köpstädernas privilegier. Adeln var dock icke ensam härom. I det ofvan ⁶³ citerade brefvet af 1590 säges, att arbogabor klagat, att olaglig handel och landsköp drifves af ogifta köpsvenner och drengar, som skjuta sig under hertig Carls förstadöme, både i Arboga och bergslagen, särskildt på marknaderna, och då de äro stadde där inom förstendömet hafva de skälmsåll till våra städer utom förstendömet. Att affärerna vid denna tid legat nere i Arboga, synes däraf, att tillförsel från Arboga till bergslagen uteblifvit, hvadan staden hotas med gästning af en fennika knektar, så framt undsättning icke sker.

Ofta tagas enskilda borgare i försvar ⁶⁴. Icke ens system, prinsessan Cecilia, skonas, när det gäller stadens rätt. År 1579 har Johan utfärdat en skrifvelse till de städer, som på några år hafva aftagit i välmåga, att till konungen insända 2 förnämsta och beskedligaste män att uppgifva orsakerna därtill. Till närmare öfverläggning därom antydes Arboga 1581 att till den beramade riksdagen insända 4 af de beskedligaste af borgerskapet, hvilka om stadens lägenheter fullkomligen besked gifva kunna. Till någon vidare åtgärd synas dessa skrivelser ej ha föranledt. Planen återupptages af Carl IX.

Lika visst som det är, att trädet måste vara godt för att kunna bära god frukt, och att af *en* källa omöjligt kan flytta både salt och sött vatten, lika visst är det, att för den mänskliga betraktelsen te sig tvenne sidor i Johans karaktär. Den mörka tillhör fäderneslandets historia och talar om brodermord och affall från faderns tro. Den senare framstår i de drag, som här tecknats. Ovisst är det, om religionen hade del i Johans barmhärtighet, annat än såsom ett katolskt försök att försona begångna synder. Ett religiöst sken ger han åt alla sina företag. I den heliga trefaldighets namn utsätter han sin kröning och beviljar ett christeligt echtenskap mellan sin syster, fröken Elisabeth, och then högborne furste herr Christopher, hertig till Mechelburg och grefve till Schwerin, och afgår i samma heliga namn med riksens krigsmagt till Lifland 1589.

En kärleksgärning är det, när Johan 1584 tager de fattige på hospitalet i sitt skydd och fordrar, att de skola återfå den äng, som Gustaf I gifvit dem ⁶⁵, men som af borgarne blifvit dem fråntagen. Samma förhållande tyckes ha varit med sockengången i Västerrekarna som Johan 1579 bekräftar ⁶⁶. Måhända är det af tacksamhet för hans bevisade godhet, som borgarne 1591 neka att mottaga betalning för sin leverans af fetaliepersedlar. Och när Arboga en gång i striden mot hertig Carl tar parti för Sigismund, är det icke blott på grund af gamla traditioner eller af katolska sympatier, eller på grund af gamla gränsfejder med det folk, som hörde till hans hertigdöme, utan ännu mer därför, att Sigismund var son till Johan III.

Kungsfogdar under Johan III: *Thure Thureson* 1581, *Per Hanson* 1582, *Olof Olson* och *Nils Larson* 1583, *Anders Larson gammal* 1584, *Per Hanson* 1586, *Bengt Larson*, *Hans Brunswick* 1588, *Måns Månson* 1589, *Anders Larson*: 1591, *Per Hanson* till Valstad 1592.

IV. Cecilia 1572-81

Genom sitt sunda läge vid strömmen och skogen ansågs Arboga som en säker tillflyktsort under pesttider. Detta var åtminstone en af anledningarna, som förmådde prinsessan Cecilia att här taga sin bostad. Under sin nioåriga vistelse i Arboga, som efter sägnen egnades åt nöjen och upptåg, bebodde hon kungshuset ⁶⁸. Hvad vi veta om hennes vistelse här, visar, att det ej endast fanns romantik i hennes lif, utan äfven prosa. Hennes excentriska lynne fann sig oupphörligen retadt af småstadsförhållandena härstädes. Den kärlek, som hon eljes med leende behag slösade rundt omkring sig, får ej i våra urkunder någon plats.

Bortskämd och fjäsad för sin skönhet, medtog Cecilia till Arboga lusten att härska. Redan före sin ankomst hit vill hon taga makten öfver Arboga i sina händer genom att förbjuda stockholmarne tillträde till Arboga för pestens skull. *Gräfin zu Arbo* var den titel, hvarunder Cecilia skref sig under sin vistelse i Arboga. I början åtminstone synes hon hafva representerat konungamakten här. Johan skrifver det ena brefvet efter det andra till henne med uppdrag att öfvervaka än det ena, än det andra. Så erhåller hon 1573 bref angående nåd för några gamla borgare, som äro uppskrifna i riksens register, att blifva förskonade, så att de få sköta sitt, emedan yngre nyantagna personer finnas. Samma år har Cecilia skrifvit om handeln i Arboga, hvaröfver hon försäkrar sig skola hafva inseende. Arbogaborna ha visat olydnad emot kongl. majestäts ordinantz och plakat. Detta skall nu bli ändradt. Cecilias fogde, *Ambjörn Svenson*, skall ha inseende öfver Petri marknad, lysa den, före alla andre uppköpa »hvad som vi till vårt behof vele».

Snart börjar dock Cecilia taga sig en myndighet öfver Arboga, som hennes broder, konungen, anser sig böra allvarligen stäfja. År 1574 hade nådiga fru Cecilia lagt en ovanlig *tull* på arbogaborna, som klaga. Utslaget af Johan lyder, att Cecilia har ej att pålägga någon tull på dem, som ej äro henne undergifna, ej heller med dem att beställa. Johan anmodar henne att lemna ifrån sig, hvad hon anhållit. Det tagna godsets egare få fullmakt att taga det igen, *det kan vara mera ljuft eller ledt*.

Det är lätt att förstå, att Cecilias ställning i Arboga redan till följd häraf icke var den bästa. Ännu mer försvårades hennes ställning till borgerskapet genom hennes klagomål för Johan öfver borgarnes försummelse att restaurera stadskyrkan samt hennes begäran att få kungsgården uppbyggd efter branden samt stenhuset täckt.

I rådstugurätten förhandlades det ena målet efter det andra, där Cecilia är kärende part. Hennes tjänare, *Clement Davidson*, skrifvare, anklagar 1576 en hustru för några bistöckar hon stulit honung utur. Den anklagade blef förvisad ur staden. Ständiga trakasserier har Cecilia med sina tjänare. En af dem har brutit sig in i stadens kista och uttagit en, som förbrutit sitt lif, men benådades, med villkor att förplikta sig till trohet emot h. f. n. Detta höll han så, att han utöste de gröfsta smädelser öfver h. f. n. och hela hennes hus ⁶⁹ »och skelde h. f. n. för en löss prest». — Cecilia var vid denna tid, 1577, redan änka och katolik.

Samma år 1577 kom för rätta högborna furstinnas profoss, Hans, samt hennes nåds fogde, *Ambjörn Svenson*, och förde en, benämnd Daniel, hennes nåds tjänare, i rätta om något sölfver, som han ifrån hennes nåd stulit hade, och han icke kunde reda sig ifrån den saken, blef så dömd till lifvet efter Sveriges lag.

År 1578 har en bonde i Aplegården tagit okastad råg i vår nådig furstinnans lada.

Hans köksmästare ⁷⁰ var 1580 uppe i rätten och benådade Anders gullsmed (anklagad af mäster Hans för kjortelstöld) på hennes nåds vägnar. Där af synes, att Cecilia äfven utöfvat benädningsrätt.

Efter Cecilias afflyttning får Arboga en ny fogde öfver Arbogård och staden, Olof Olson. Markgrefvinnan styrde nu färden mot andra öden. Guldsanden, som strötts öfver protokollen från hennes tid, har bevarats mellan protokollens blad och glittrar en till mötes, som den nyss vore strödd. Men glansen, som omgaf Cecilias romantiska ungdom, bleknade, när ungdom och fägring blåst bort. Ett lif som hennes — utan Gud och utan frid — är som gullsand för vind. Det är tårar värdt, hvad som där gick förloradt.

År 1593 kräver Hans Black på markgrefvinnans vägnar. 1594 får man veta, att den kräfd är Lasse Hinderson. Han och Hans Black skola då mötas i kongl. majestäts räkningsskammare om de restantier, »som af honom fordrar markgrefvinnans vägnar». År 1607 är saken uppgjord, och Hans Black har goda breff och bevis af markgrefvinnan att hon af honom mottagit liqvid.

Kanske hade Cecilias goda hjärta bevisat en hjälpsamhet, som hon, när hennes egna omständigheter blefvo knappa, kom att ångra.

V. Sigismund

I den strid mellan Sigismund och hertig Carl, som nu begynte, och som gällde ej blott en arfsrättsfråga, utan protestantism och frihet, stod det konservativa partiet, med adel och de flesta biskoparne, som aldrig erkänt Gustaf I:s verk, å Sigismunds sida, folket med bönderna, det lägre prästerskapet och skolläraryn å hertigens sida. Detta visade sig på Uppsala möte, där liturgien afskaffades, och den luterska bekännelsen antogs samt alla påfviska missbruk bannlystes. Ombud från Arboga vid detta möte voro d. v. rektorn härstädes *Petrus Jonæ*, stadssacellanen *Ericus Andreæ* samt kollegerna *Andreas Petri* och *Olaus Erici* ⁷¹.

När Sigismund i slutet af samma år ankom till Sverige, fick Arboga af hertigen befallning att brygga öl till hans ankomst.

Två borgmästare ⁷², två rådmän, stadsskrifvaren och fyra borgare voro till kröningen i Uppsala kallade att, försedda med stadens sigill, aflägga trohetseden.

I den påfliga curian spunnos samtidigt högtflygande planer. Sverige och England skulle samtidigt återvinnas åt Rom, det förra genom Sigismund, som därför mottagit penningar af påfven, det senare genom Filip II.

I Arboga vann Sigismund medhåll. Här vistades i staden eller dess omedelbara närhet *Erik Sparre*, *Thure Bjelke* ⁷³, *Erik Abrahamson Lejonhufvud*, som alla af hjärta och öfvertygelse omfattade Sigismunds parti och ansågo striden gälla altare och tron ⁷⁴. *Per Hanson af Valstad*, k. fogde 1592, torde ock få räknas till Sigismunds anhängare. Erik Sparre var ståthållare öfver Västmanland och öfvade ett stort inflytande i Arboga. Kungsfogden, *Anders Larson gammal* ⁷⁵, var ock en af Sigismunds trognaste anhängare. Borgerskapet blef därför lätt vunnet för Sigismund. När han återkom från Polen för att med krigsmakt möta hertigen och återtaga sitt rike, gjorde en del af Arboga borgerskap de uppländske ryttare »hjälp och bistånd». Detta bekom dem illa efter Sigismunds nederlag och flykt. Under den allmänna osäkerhet, som rådde i landet, i det skalkar röfvade och rappade efter Sigismunds flykt, föregifvande sig därtill hafva Carls tillstånd, fruktade arbogaborgarne att blifva öfverfallna och förorättade på marknadsresorna, för det medhåll de gifvit Sigismund. De vända sig då till Carl med bön om skydd. Carl svarar:

»Alldenstund vi väl förnimma, att de både af de otrogna rådspersoner och andra af deras anhang äro där till förförda och bedragna blefne, så hafva vi icke kunnat dem så serdeles beskylla, utan väl någorledes hafva ursäktat och fördenskull och intet hellre se, än att semja och enighet emellan alla riksens undersåtar vara och blifva måtte, och all ovänskap förtagen och aflagd varda», hvarför han aflyser allt »skellande, försmedande och rappande». Om dem, som stått efter hans lif och argesta emot breff och segel, heter det, att emedan de icke alle kunna vara lika skyldiga utan en part af andra förförda och samtliga af oförstånd sig sådan dårskap företagit och saken dessutom angår honom ensam, »fördenskull bör ingen annan därutinnan fram för rätta», Arboga borgare erhålla därför rätt att fritt resa och oantastade visa sig på marknaderna i landet ⁷⁶.

Kungsfogden Anders Larson begaf sig emellertid på flykten till Polen ⁷⁷. För honom fanns ingen pardon. Hans efterträdare som kungsfogde, *Jon Erikson*, sökte rentvå sig från alla misstankar genom att om Magnus Brahe, landsherren, utsprida rykten, »det grefven ämnade draga af riket och imellertid haft en djekne ute i landet att lura efter hvad högborne fursten, hertig Carl, ville beställa i riket».

Denne Jon Erikson tyckes äfven eljes ha varit en misstänkt karl. Han beskylldes för att föda en hop med tjuvar och horor på gården, hvilket dock icke kunde bevisas. Det anförda visar emellertid, hvad som upptog allmänhetens sinnen och tankar.

Att arbogaborna, som icke förmådde bedöma situationen, genom list narrades att taga parti för Sigismund, tyckes framgå däraf, att hertig Carl alltigenom visar sig dem bevågen. Till Söderköpings riksdag hade han från Arboga kallat *Daniel Person*, unge *Matts Mikelson*, *Petter Mårtman*. Det dröjde ej länge, innan Sigismund i bref förklarade sitt missnöje med *Söderköpings samqväm* och annat, som honom ovetterligen under dess vistande i Polen påbudet blifvit. Jakob Bagge och Nils Bengtson till Visöo infunno sig 1596 i Arboga med k. majestäts bref, som blef borgerskapet och allmogen uppläst, och lemnade sedan konungen besked om allmogens sinnelag.

Till Arboga riksdag utfärdades tryckt kallelse ⁷⁸. Carl ville gentemot herrarnas och riksrådens motstånd vädja till folket. Å *en för tillfället uppförd estrad på torget utanför det gamla stenhuset* talade Carl till de samlade ständerna och fick genom böndernas medhåll sin vilja igenom. Söderköpings beslut stadfästes, likaså Upsala mötes beslut. De motsträfviga riksråden, som hållit sig undan vid denna riksdag, flydde nu till Polen ⁷⁹. Under all yttre oro blef det dock tid att afhandla stadens angelägenheter. På Arboga riksdag 1597 begärde staden sina vanliga marknadsdagar i städerna och bergslagen, klagomål anfördes öfver bergslagens frihandel, öfver köpstädernas förbigående af bönder, som draga i olaga hamnar. Privilegierna af 1544 återopas, hvori Arboga erhållit rätt att ensamt, utan intrång af köpstäderna, uti stadens marknader få uppköpa all koppar, osmunds- och stångjärn och sedan försälja det uti sjöstäderna. Under Sigismunds tid donerades kungsfisket till staden 1595.

År 1594 hotar Carl med privilegiernas förbud, om ej Arboga urlastar sina varor i Stockholm, i stället för den vanliga utskeppningen i Telge. Detta bref synes ha kommit något oväntadt ⁸⁰.

VI. Carl IX

Det har blifvit sagdt, att Carl IX i mycket var en gengångare af sin store fader, hvars begynta verk af honom afslutades. Äfven i Arboga bevarades genom honom de gamla vasaträdionerna. Till donationen af kungsfisket lade han *gamla kungsgårdens egor, som 1600 donerades till Arboga stad mot 78 skeppund stångjärn i årlig skatt*, med undantag af Kohagen och Hamre äng, »hvilka såsom förr skola ligga under gården» ⁸¹. Detta var den s. k. *herråkersjorden*, som ännu i dag är indelad på stadens borgare ⁸². Själftva kungsgården, som under Carls regering beboddes af fogden, och begagnades som en slags gästgifvaregård, förbygdes 1600.

På Arboga riksdag 1597 hade frågan förevarit om stadens *privilegier* och *handel*. Med anledning af de förnyade klagomålen öfver kränkning af dessa privilegier och intrång af obehörige i stadens handel, tillsattes 1602 gode män att »rannsaka efter stadens privilegier, hvart de äro tagne vägen». Redan i konung Johans tid 1579, 1581, hade mått och steg vidtagits för att utröna orsakerna till städernas förfall. 1604 sammankallas till följande år några beskedliga män från hvar stad, som hade kunskap om handeln, för att rådslå och uppgifva medel till städernas upphjälpande. Detta *handelsmöte* samlades i Arboga i Juli 1605 och räknade ombud från *Upsala, Enköping, Sigtuna, Västerås, Hedemora, Torsälla, Köping, Enköping, Örebro*.

Alla ombuden protesterade mot stockholmarnas handel i bergslagen. Vidare yrkas, att intet järn måtte köpas, utan af dessa städer (Gustaf Vasas bref af 1544 åberopas). Likaså, att de förmögne män, som dagligen drifva handel i bergslagen, städerna till prejudice, måtte tvingas att upphöra därmed, eller flytta in i städerna och betala skatt; att de drifvare från sjöstäderna, som uppköpa järn och koppar samt hudar och andra produkter, måtte drifvas därifrån, så framt uppstäderna icke må gå under; att prästers och bönders olaga hamnar måtte förbjudas, och de själfva förbindas att söka närmaste städer. För sin egen del gör Arboga anspråk på utländsk seglation, och begär, att de *gatuboder vid kyrkvallarne* måtte ödeläggas, som nu brukas af främmande köpmän, hvilka, utan att bo i städerna, drifva förköp där och hafva större förmögenhet än någon borgare i städerna.

Inom Arboga gäller det ej mindre att bevaka sin rätt. En strengnäsbonde hade 1582 farit med pyndare i egen slåde. Nu klagas öfver att gäddegårdsbonden håller egen stapel 1606. Förbindelsen med utlandet tyckes dock vara större än förut. Flere lybeckare vistas här i affärer och äga gårdar i Arboga vid denna tid.

Den ordning, som var utmärkande för hela Carl IX:s regering, återfinna vi afspeglad i hans åtgärder här. 1602 fordras *räkenskap* af stadens borgmästare, 1611 namnes *revision* af kämnärernas räkenskaper. *Våghus* bygges 1605. *Tullskrifvare* namnes 1604. För *handtverksembetena* i Arboga utfärdas privilegier 1605.

Af inkvarteringarne hade borgarna mycket obehag. Här lågo tyskar (1603), skottar (1608) och engelsmän (1611) i borgeläger, och gång på gång är det »parlament» mellan dem. 1611 slogos franska soldater på torget ⁸³. Ej underligt, att klagomål förspörjas öfver borgelägrer. Daniel gullsmed säger, att k. majestät undt oss undantag. Samma klagan höres öfver båtsmanhåll och inkvarteringar af båtsmän. De fattiga ledo mest häraf. År 1601 blef afsagdt, att de, som icke vele utgöra åkerskatten och tomtören, skola båtsmennerne gästa, till dess de hafva utgjort. År 1604 förebrås staden, att icke med välvillighet mottaga det här förlagda skeppsfolket. Det kan icke förundra oss. Stadens fännika jämte 2 trummor och 1 pipa inger ingen respekt hos de öfvermodiga soldaterna.

Inkvarteringarna stodo dock under befäl. Värre var det med enskilda marodörer, som satte bygden i skräck. En sådan var *Matts trummetare* i Hamre.

År 1610 inkom Lars Gunnarson i Hamre för rätta, bekende och hela byn, att de alla äro rädde för honom (Matts), så att de icke få gå i fred för honom för hans orett och öfvervålds skull. Hade röfvat öl i Hamre och bjöd en hop gastar uppå. Hade stulit i Björskog och 1 oxen i Skedvi. Item stal han en dreng Isaak Jonson från hans husbonde och stal en hest ifrån en knekteenkia på skogen och voldförde drenghen till Arbogha och solde honom bort till Olof Erson i Näsby.

Följande år har Matts trummetare utfärdat en obligation, så lydande:

För alle de gode män, som detta mitt närvarande öppna bref händer före att komma, då bekänner jag mig, *Matts trummetare*, boendes i Hambre i Arboga socken och här med veterligen gör, det jag, fattig karl, hafver illa försett både med rappande och röfvande ifrån godt folk och afhendt därifrån, öfverfallit, slagit och illa trakterat godt folk och för sådana mine slemme bedrifter är jag blefven antastad och insatt i stadens fengelse och på Arboga rådstuga för en sittande rätt af mine anklagare och vederparter för min missgerning ifrån lifvet dömd, dock för många mans förbön, efter jag hafver lust att låta bruka mig för riksens fiender, är jag, fattig karl, förlosat, med sådana vilkor och förord, att där jag vidare med 2 eller 3 mans vitnen blifver beslagen, eller antingen här i Arboga stad, eller uthom i väg eller vägarnot, at jag gör någon våld eller oförrätt med undsägan, hugg eller slag, eller någon annan oförrätt tillfogar någon menniska, vill jag vara förpliktad att pläga lag och stå en tjuv rätt som en tjuv och rånsman bör att göra och aldrig begära någon nåd, dess till visso att jag detta mitt utgifna bref obrottsligen hålla skall, hänger jag mitt arfteliga bomärke här under, efter jag icke signet hafver, som skrifvet är i Arboga 11 Nov. 1611.

Detta oaktadt är han ånyo instämnd följande år. Skotte Lasses hustru har då blifvit slagen och rånad, item en fattig enkia hafver han slagit blå öfver sin hela kropp, så att hon icke kunde gå en tid utan krycka, bäfvade och skalf som en fisk. Rörmesters Anders, borgare i staden, honom hafver han slagit i ansigtet så blå som en kettibotten och slog all hans fönster sönder. Detta var dock icke allt.

År 1613 den 25 Febr. kom Isaak Erson en ung dreng, född i Småland i Sönderbo häradh uthi Berga socken uthi Vänerby, och gaf tillkänna, att Matts trummetare hafver stulet honom ifrån sin husbonde, för ett år sedan, och stal en hest ifrån en knekteenkia uppå skogan och voldförde drenghen til Arboga och solde honom bort til Olof Erson i Näsby för 2 tunnor spannmål, 1 tunna råg och 1 tunna malt. Ithem någon tid derefter tog åter Matts samme drengen med vold ifrån bonden och sålde honom bort till Lars Gunnarson i Hambre för en spann mjöl och ett ungt fåår.

En anteckning i prot. 1612 säger, att Matts trummetare var stadd i konungens tjänst och kunde intet uppehållas, utan han föreskref sig att aldrig vilja komma igen med någon sak eller öfvervåld vid sitt lif tillgörandes.

Vid hären trufdes han icke länge. År 1605 heter det: De, som hugga ved i skogen till stadens bro, röfvas på mat och öl af Matts trummetare, som rymt sin fana. En himmetabonde hade tappat en säck på vägen. Denna tog Matts trummetare och löpte till skogs därmed. Med sådana exempel för ögonen blef borgerskapet själf förvildadt. Det hörde ej till ovanligheterna att komma med laddade bössor på rådstun.

Ett slagsmål på rådstun, hvori borgmästare och råd deltog, 1604, upptager i protokollet flera sidor. När borgmästare och råd satt sig, kom fogden Hans Hindrikson in och sade: Hvad hafven I nu för hender? Matts Mickelson, borgmästaren, svarade: här äro några bref, både gamla och nya, som vi hafva emot de främmande. Viljen I höra dem och stå bi med oss, att vi måge njuta thet något till godo? Hvi spörjen I mig, blef svaret, hafver jag någon tid föraktat edra privilegier, eller hvi frågen I mig? Jag tycker, det är best, att man låter rådstugan bestå i dag, efter jag hörer, I ären åter fulla igen. I kunnen aldrig gå på rådstugan, med mindre I ären druckna, eller hafver jag något obeskedligt talat. — Efter denna ingress aflägsnar sig fogden Hans, derefter kommer *Mårten Svenson* in och helsar: *Sitter i Guds frid*, Edle och velbördige, gode män. Then mig hafver något til tale, så sette sin fot emot min, eller han är sjelf en tjuv til thess han bevisar mig. Då borgmästarn, Matts Mikilson, ber honom vara stilla, grep Mårten honom i armen, och då en rådmann Sten Hanson lade sig uti saken och bad, käre stalbroder, tag sakta för dig, så slog Mårten i bordet med sin näfve och sade: kom, du din skelm, in till dess du kan bevisa mig. Då sade borgmästarna och alle rådmennene till kemnärerne: tager honom och hafver honom i kistan, så länge han sofver ölet af sig. När kämnärerna sökte få bugt med honom, »slog han och sparka, som han

varit vill». När han efter stort tumult äntligen blifvit insatt i kammaren, »skelte han allt öfver hufvud för *skelmar* och *äreförgütare*, så länge man orka höra honom».

När fogden fick höra, att han var insatt, tog han sina tjenare med spjut med sig och bröt upp dörren till kammarn samt tog fången ut med orden: Kom ut, lätt se, hvem dig tager ur min hand, och gingo så åter tillhopa och satte sig att dricka. När byfogden gick förbi, der de sutto, blef han öfverfallen af Mårten Svensson. Borgmästare och råd beslöto nu att sända till H. F. N. och rapportera saken samt fordra sin rätt emot fogden. Fogden underrättades härom och svarade: ja, drager fritt, jag vill möta eder hos min nådiga herre, men bed borgmästare komma och taga Mårten Svensson ut ifrån mig. Så vardt då äntligen Mårten satt i kistan.

För att fullständiga tusbilden talar ryktet i Arboga om en *sjöröfvare*. En *Lasse Olofson* beskylles att ha bragt många skutor och skepp om halsen. Bland borgarne själfva få vi ej vänta frid, när själfva borgmästaren, *Peder Nilson*, genom lysning af kungsfrid måste skiljas från sin vederdeloman. Mest framträda djeknarna. *Jonas Laurentii* var en hästtjuf och kyrktjuf, som, efter stölden af »blåmysare» i kyrkans kista, somnat in och greps af klockaren, som fann honom, när han kom och läste upp ⁸⁴. Denne Jonas var omyndig och förvistes därför staden och skolan. En djekne, *Samuel*, trakterade en annan gosse med knif och marterade honom illa. Vid djeknarnas sida husera *soldaterna* ⁸⁵.

Brännvin och *kortspel* nämnas nu första gången i samband med sönderslagna fönster 1602 ⁸⁶. På *Vreten* föreföllo de värsta uppträderna. *Slungatan* låg där, och gref Jöns fick intyg om att i Persmessan ha fört vakten redeliga, hvilket behöfdes bland det lösa folket, som »drucko och svermade med en hop lööst parti». Gästgifvare var bland andra *Kalstens Erik*, sunnan ⁸⁷. Landtfolket kom antingen på hästrygg eller i båtar till torgdagar och marknader. Gatorna voro i miserabelt skick. Daniel Persons syster föll i en dynggrop och bröt armen af sig under ett kärrhjul. Detta föranledde ett påbud, att alla dyngiekistor skulle föras af gatorna 1606. Värst var det under de s. k. »sketnomarknan» ⁸⁸. Med de sårade plåstrade *mester Dionysius*, som hitkom 1598, och jämte honom Jacob bårdskerare och Jeronymus bårds kärare ⁸⁹. Råheten och okunnigheten gingo hand i hand. År 1598 omtalas, hur galgrep och spånor af galgstocken brukades mot tandvärk. Lasse Olson sjöröfvaren, har »handel» med en trollkona för att få lyckosam resa. Petter Mårtman har något under tungan, så att intet biter på honom. Ett mord begicks i Persmessan. Den mördade hade strax före mordet sett *en svartklädd ryttare på en svart häst* ⁹⁰ och hade, trots alla varningar, liksom omedvetet drifvits fram till platsen, där mordet skedde. Vid *Stensta* i Fellingsbro är en karl besatt af onda andar. Han sjunger: *Guds fam under* statt oss bi, lustigt som tusan djefla. En skrifvare hade af honom blifvit kallad *backeharr, hultheharr, talleharr* ⁹¹. Han sade sig af djefvulen ha fått makt att basta och binda alla däruppe. När han las till Gud, sade han: mat i tusen djelfla namn, honom hör jag till, han föder och kläder mig. Det är ej blott bland folket, som denna vantro herskar.

»Bispens hustru» i Västerås, Malin Larsdotter, intygar egenhändigt 1605, att hon varit med om att döpa ett barn — ante partum — på det att det måtte få en själ. I jämförelse härmed är det obetydligheter, när det omtalas, att Jon Starks hustru, Karin, ej kan stå still i sin kyrkstol, eller något längre fram, att en skraddare fick mun och näsa i blod, då han gick till sakramentet.

I alla händelser var det på tiden, att kyrkan blef färdigbyggd, så att evangelium där fick förkunnas till själarnas frälsning. År 1603 börjar timmerkörning till kyrkan. År 1605 handlas med *Erik tornbyggare* i Uppsala, att han skall förfärdiga vår stadskyrkia. Samtidigt utsågos Anders Persson på vreten och Store Clement på vreten att följa tornbyggarna i skogen. År 1606 antogs *organist* af staden med 25 dalers lön.

Under allt detta följas rikets ärender med deltagande. Staden får bref om orsakerna till Sigismunds afsättning samt Linköpings blodbad. Norrköpings riksdagsbeslut kungjordes af ståthållaren i egen person, hvarvid allmogen tillfrågades, om de ville blifva vid samma beslut eller ej. Då bejakade allmogen, att de ville blifva vid samma beslut efter sin förmåga.

Till Örebro riksdag utsagos som herredagsmän *Harald Månson* (rådman), *Cleophas Antoni* ⁹² (af menige man). Riksdagsbeslutet upplästes 1611. Samma år kungligt bref om afsändande af herredagskarar till Nyköping.

För de pågående krigen höllos tidt och ofta utskrifningar. År 1605 befalldes, att hvar 10:de man skall utgöra en karl i kronones tjenst, och tillsade och lofvade ståthållaren på konungens goda behag, att borgerskapet må uppsöka de löse gångare, hvar de dem finna kunde, och sedan dem i tjensten annamma och upptaga. Kort därefter, 1606, upplästes K. M:ts mandat, förmelandes att hvilken ung kar hafver lust att bruka sig för riksens fiender för frelse och förvärfva sig sköld och hjälm, de skola blifva anammade och få gods och gårdar, de som sig med trohet vele bevisa.

Den präktiga drabantmunderingen lockade nog många med »svärdstaskerna, gördlarna, de hvita hattarne med gula fjädrar». I verkligheten var det något helt annat än hvad som lofvades. Många hade rymt sin fana och rappade och röfvade kring om landet ⁹³. I skogarna kring Arboga husera varg och björn, till hvilkas utrotande skallfogdar tillsattes. Människorna hade genom krigen blifvit vilda som de.

VII. Gustaf Adolf

Kungsfogdarna eller befallningsmännen lydde ej nu mera omedelbart under konungen, utan under ståthållaren eller landshöfdingen. Detta var Gustaf Adolfs verk. Kungsfogden kallas 1616 *befallningsman ofver Arboga stad, socken, faktoriet, tullen*. I hans närvaro afgjordes de viktigaste ärendena i magistraten. En gång om året, 1 Maj var landshöfdingen i egen person närvarande.

Våra fäder visste, att morgonstund har guld i mund ⁹⁴. Kl. 8 begynte rådhusrätten. Var någon rådmän borta sedan 3:dje gång var ringt, gick magistraten och gästade hos honom.

Har rätten ändtligen samlat sig, och är det för öfrigt lugnt och tyst, så afhandlas de vanliga frågorna om inkvarteringar, olaga köpslagan och olaga hamnar, om adelstjänarnes skyldighet att skatta, som nu beslutes, om renhållning af gator, om indrivande af skatt, såsom återstoden af Elfsborgslösen och kvarnskatten 1628 ⁹⁵. En, som gick omkring och upptog persedlar till krigsfolkets förtäring, anklagades för att han sagt sig tigga i »brudstuvusäcken».

Staden erhöll nu sina ännu gällande *privilegier*. *Förslag* härtill framlades först för staden af Axel Oxenstjerna 1620 i Febr.

Däri föreslås inrättande af *kämmarsembete*, utväljande af ett visst tal af menige borgerskapet, som på menighetens vägnar upptaga alla stadens vårdande ärender, med rådet att berådslå, och icke som härtill för en ovis, oförståndig, vrångvis människas skuld: inrättande af en *gillestuga*, der stadens utskott kunde församlas; *skattläggning* af den jord, som nu brukas under sjelfegande jords namn, der icke med bref visas kan, att frihet af framfarna konungar blifvit gifven; upprättande af en *tegellada, stadskällare, räkneskola, barnhus*. § 40 lyder: Efter der omkring finnes sköna *bergslager* och derjämte många bergsverk obrukade, om icke borgerskapet sig sammansätta kunde, att några af dem upptaga och försörja sådana bruk till deras och riksens nytta. § 44 om inrättande af en *bank*, der de fattiga och nödställda kunde få penningar ⁹⁶.

De städer, som omedelbart besvarade de till dem framställda förslagspunkter, erhöillo sina privilegier genast, Arboga den 16 April samma år ⁹⁷.

Nu erhöill staden sina 24 äldsta. Och ej må någon annan, utom dessa 24 äldsta, företaga någon öfverläggning, utan att såsom upprorisk blifva ansedd och straffad ⁹⁸. Alla som i staden bygga och bo, borde vara med *vapen* försedda och infinna sig till mönstring. Af nya inrättningar, som privilegierna påbjuda, hafva *barnhus* och *räkneskola* länge låtit vänta på sig. *Gillestugan* kom endast på papperet. *Kämmärrätten* började deremot sin verksamhet såsom underrätt ⁹⁹. Dess präses kallades *syndicus*. Det ännu bestående sättet för *kyrkoherdeval* stadgas. Gatornas stenläggning påbjudes ¹⁰⁰. Om *sockenhandtverkare*, eller gångande embetsmän, som ej vunnit burskap i staden, stadgas, att de få på 4 mil när staden idka sitt handtverk å landet vid laga bot och jagning. — Om borgmästarnes myndighet heter det här: *och stånde fast och gilt hvad de skäligen bjuda och befalla*.

Tomterna norr om Rådhusgatan upplätos till bebyggande af Gustaf Adolf vid ett personligt besök i staden 1629.

År 1628 erhöill staden en jordebok, hvari alla utägor och hagar upptogos.

Handtverkerierna voro vid denna tid i blomstrande skick. *Guldsmederna*, under medeltiden måhända det främsta skräet i landet, med högt anseende både för duglighet och heder, så att borgmästarne togos bland dem, hade nu mistat sitt anseende och bestodo mestadels af tyskar. En af dem, Daniel gullsmed, ligger i delo både med ståthållare och borgmästare. I Persmessan ha de af ålder sina ståndrum å torget, i s.v. invid rådhuset och utmed stadsgårdens norra sida. Arbogaörnen är deras märke ¹⁰¹.

Plåtslagarna och *harneskmakarna* hafva under de pågående krigen mycket att göra ¹⁰². *Vandtmakarne* inkallades af Gustaf Adolf. Vakthuset vid Höjen brann 1624. Föreståndare för vandtmakeriet var vid denna tid *Hans Leffler*, en orolig sälle, som låg i delo med sitt folk ¹⁰³, arrenderade Östuna och Ulfvesund, var kungsfogde 1633 och fick af Gustaf Adolf södra delen af kungsgården mellan rådhuset och ån, som sedan ärfdes af hans måg Barkhusen ¹⁰⁴. Inom

skräret upprätthölls dock en god anda genom mästarne, som öfvervakade ordningen, sågo till, att allt gick fridsamt tillväga och lade sig vinn om att föregå mestersvennerna med goda exempel (mester Jakob 1626).

Myntverket inrättades vid Höjen 1625 ¹⁰⁵, hvarifrån det 1676 flyttades till Säter »och har sedan den tiden ingen kopparhammare varit uti Höjens ström» ¹⁰⁶.

Seglationen reglerades 1619 så, att Strengnäs och Thorshälla hade att segla på *Telge*, efter erlagd tull till Arboga; Arboga, Köping, Västerås på Stockholm. Om dessa senare städer segla på *Telge*, skall skepp med varor tagas och föras till Stockholm. *Claes Larson* får instruktion att ransaka om alla olaga hamnar i Mälaren, i synnerhet *Stallarholmen*, där koppar och järn mest föras igenom, från *Stallarholmen* till *Krokehamn*, ifrån *Krokehamn* till *Kvicksund*. Gods från dessa hamnar tages i beslag.

I sitt fältläger vid Wittenberg 1631 fick Gustaf Adolf tid att utgifva order om fortsättande af arbetet på *Arboga kanal* och upptog därmed sin faders och farfaders tankar.

Från den inre hushållningen vända vi oss till sederna. Magistraten hade, som vi sett, föregått med dåligt exempel. En borgmästare, *Daniel Person*, anklagades i slutet af 1611 att ha ridit emot konungen som en skälm med 3 hästar och varit konungen emot. En *kornet* (jutefana) hade under hans hufvudgård blifvit funnen af hans piga ¹⁰⁷. År 1612 mötas i *kapellbacken* under nattens tystnad 5 tjufvar och lofva där att ej röja hvarandra. Mickel Finne, Matts Dobblare och Lasse Dobblare voro med. Mickel och Lasse benådades af krigsöfversten uppå K. M:ts behag, efter det var första resan. Soldaterna i *Welam von Saltzburgs* kompani gjorde 1612 *parlament* i Arboga, sedan de förut hotat tända eld på staden, och ihjälslago borgmästaren, gamle Lars Olofson, och 3 borgare ¹⁰⁸. Spänningen mellan soldaterna och borgarne hade länge varit stark och ökades, då klagomålen öfver soldaternas våldsamerheter af löjtnanten afvisades ¹⁰⁹. Klagomåls punkterna, som af borgerskapet uppsatts mot Saltzburgs soldater, voro följande:

1. Borgarnas hustrur och folk blefvo ofta nattetid utdrifna ur sina hem och gårdar.
2. Källarna uppbrutna, öltunnor uppslagna.
3. Spotsk afvisning af v. Saltzburg på klagomålen.
4. Några borgare ha af soldaterna lagts i järn i deras herberge. Ingen rätt vanns efter klagomål.
5. Stölder begångna.
6. En karl ihjälslagen af Osmund korpral. Intet straff därför. Hofmannen tog honom i försvar.

Att klagomålen öfver inkvarteringarne på detta sätt skulle ökas, är ej att undra på.

Kronoskattens minskning utgör ett ringa vederlag för obehaget. Hos *Markus vid bommen* förekom ofta slagsmål emellan studenter och soldater, som täflade om dottern Annikas gunst. Om soldaternas oväsen ute i staden berättas:

De gå om natten från stuga till stuga, slå sönder fönster, öfverfalla och slå folk, som yrvakna rusat ur sängarna, eller gömt sig bakom ugnen. Studenter angripas öfver allt. Några mista kappa, hatt och värja och rymma öfver gärdet, andra tagas med våld och föras genom gatorna.

En skara soldater slå sig ned på torget å ljusan dag, dricka, skrala och antasta alla förbigående, både andliga och verldsliga, utan anseende till person. Gå till kistan och fråga dem, som sitta der, fins rum för oss? Men hvar äro de fähundarna och kälkborgarna, som skulle taga oss och sätta oss härin?

Sist draga de sig in i en gård, när de fingo veta, att fogden och borgmästaren samlat spjutbevärnat manskap emot dem. Der förskansade de sig, och det blef strid på lif och död. En af ryttarna ihjälstacks, en annan sårades, en tredje flydde, med vardt sedan gripen. Af rådhusrätten dömdes de för rån och hemgång att mista hufvudet (1627). När de frågades, hvarför de ej gifvit sig, svarade de: Det hörer ingen krigsman till att gifva sig.

Betecknande för tillståndet är det, att *mester Dionysius* blir anfallen med spjut, när han höll på att förbinda en gumma. Det är, som om vi blefve förflyttade till Kina med ens.

En son till Jonas Stark, borgmästaren, het *Lasse Stark* (eller Lars Jonson), var rådman, ägde Djupmyra torp och den s. k. storgården vid torgbron, sedan pantsatt till borgmästaren Cleophas Antoni. Om denne Lasse Stark förmåla protokollet följande:

Anders Staffanson fick vid midnattstid besök af Lasse Stark, som kom och letade efter sin hustru, med ett draget slagsvärd i sin hand, och stack åt Anders uti hans säng tu styng, så att deraf kom 4 håål på skinnfälden, som han hade öfver sig och hugde 2 hug uti hans bord, som det nu bär märket.

År 1623 sitter Lars Stark häktad i stenkistan vid rådstun. Mäster *Per Drivius*, kyrkoherden, sökte en gång lugna Lars, som blifvit ursinnig derinne, men blef afvisad med skamliga ord. Mäster Per ansåg, att nattvardens försummelse varit orsaken till Lars Jonsons olycka, liksom till hustru Judekas. Lars Jonson hade dock af honom allvarligen förmanats till bot och bättring, men aktade hvarken Gud eller människor. Han fylte sig alla dagar med öl och brännevin och stack eld på dörren i kistan, så att han brunnit inne, om ej hjälp kommit. De tolf kunde ej fria honom.

En dag, när Lasse satt i kistan, jämte en annan fånge, fick den senare besök af en bof, som stod utanför hålet och samtalade med denne. Lasse Stark hade fått till låns en silfverkosa att dricka ur. Den räckte han genom hålet åt den besökande och bad honom dricka, men den »äreförgätne bofven behöll silfkosan och rymde sin väg af staden».

Inför rätta intygades bland annat af vittnen, att Lasse Stark hade fallit på sina bara knän hos flere personer och svurit en skrämmande ed och önskat, att Gud allsmäktig skulle låta så många tusende djelflar taga sig, som *stjärnorna* är på himmelen och *sandkornen* ligga på hafvets botten, så och så många onda andar dricka uti sig, som öldropparna äro uti glaset, och sedan föra honom igenom golfvet och neder till helfvetets afgrund, om han hafver något beställa med efterbemelta Judeka och annat mera, som han är beskyllad före annat än som ähra och allt godt. Då tog han glaset och drack.

Lars Stark fick några enfaldiga män att gå ed på hans oskuld i fråga om Judeka. Men genom Guds försyn blef allt uppenbaradt, genom hennes egen bekännelse.

Hans ogerningar uppräknas vid rannsakingens slut 1624. De voro: 1 smädelse mot ståthållaren, 2 dubbelt hor, a) med hustru *Marina* (Reinholt guldsmeds), b) med hustru *Judeka* (Thomas Eylers). Domen föll den 9 Maj 1625 och lydte på livfets förlust. Hustru Judeka blef likaså dömd till döden, men hennes dom underställdes öfverheten.

Efter domen sade Lasse till borgmästaren: I är stor och tjock nog till att hugga hufvudet af mig. Nej, svarade borgmästaren, Harald Månson, det skall bödeln göra. Sedan sade han: Om jag hade lika mycket att göra med Eder, som I med mig, skullen I blifva lönt omsider.

En *kyrktjuf* hade 1623 gått upp i kyrktornet och därifrån genom ett hål kommit in uppå hvalfvet. Där lågo bräder, hvaraf han tog ett och gaf sig därmed in uppå *läktarna* och sedan uti *högekoren*. Där stod en kista, som pengar uti låg. Första gången fick han så mycket pengar, att han icke kunde räkna dem. Andra gången endast 30 öre. Han hette Jon Svenson och skulle blifva hängd, men rymde dessförinnan. En ljusning till det bättre visar sig dock. Redan 1598 hade hemgång blifvit af rätten betecknad såsom en sak, viktig nog. Och om nyssnämnda kyrktjuf frågas, hur gammal han är, om han stulit förut, hur mycket han stulit, om han visat tecken till ånger och bättring. Allt detta är ju glädjande tecken till en ny tid, som vill bryta med medeltidens omenskliga straffsystem.

I andra fall lefver hela *medeltidens åskådning* i minne. Ett mord hade begåtts i Virsta, Björskog, 1624.

2 knektar kommo till hustru *Kerstin* och frågade, om pestilentien varit der. Nej, blef svaret. Då togo de in och fingo mat och öl. Hustrun läste i en *liten bok* aftonböner. Så bäddades åt dem på golfvet, och de fremmande köpte af henne 4 stop öl. Hustru *Kerstin* bekende vidare, att hon satt sig uti spisen och sade för folket: *mitt hjerta, det brinner likasom eldglöden, som här i spisen ähr*. Hustru *Kerstin* var misstänkt för att vara *trollkona*. I förhöret om dråpet vid *Virsta* användes *tortyr* på hustru *Kerstin* af skarprättaren, *Nils Hvitlock*. Först skrufvades på henne ett par jernjungfrur å den venstra handen, och bad henne bekänna sanningen om oftajemälta folk, huru de äro undkomne, men hon sade alltid nej, att hon intet visste, mer än hon bekiendt. Än skrufvade han på hennes högre hand ett litet *skrufstähd*. Då bekende hon, att mannens hustru besvimade 2 gr, enär de ledde henne utur stufvan emellan sig igenom dörren. Intet bekende hon sedan mera, intet fick skarprättaren af henne *en bloddråpe*, ej heller gick vatten til en dråpe utur hennes ögon. Utom allenast der han högg henne med en liten knif i fingret. Derefter strax hade skarprättaren hustru *Kerstin* *uthi vattnet på åhn*. Då kastade han henne ut första gången, efter som han mest förmåtte. Hon flöt strax upp igen. Då ropade *Daniel Mattson*, borgmestaren, till skarprättaren och bad honom hålla henne ned i vattnet, att kläderna skulle blifva vel igenom våta, det han ock gjorde. Än kastade han henne annan gången ned i vattnet, åter flöt hon upp. Då till öfverflöd kastade han henne tredje gången i vattnet, hon flöt ändock op igen. Då öfvergaf han henne, och hon blef satt i kistan ¹¹⁰.

Det är den 22 Maj 1624 detta medeltidsskådespel uppföres. Vårsolen lyser klart öfver det arma offret, öfver ån och folket, som i demonisk upphetsning är åskådare. Kommer icke snart en ny tid? Det dröjer, och till dess skall medeltidsvantron hinna släcka många oskyldiga lif. En annan medeltidssed möter oss i bruket att låta bårpellen ligga öfver liket hemma i husen före begrafningen. Denna sed, som troligen förskrifver sig från franciskanerna, af skaffades 1633. Vacker är den sed, som möter 1626, då hustru *Malin* hängde alla sina nycklar på salig *Andreas*, sin mans likbår. Därför, efter gode mäns förböner, räckte *Matts Tomeson* henne sin hand inför rätten och gaf henne till all den gäld, såsom han hade att fordra efter och af salig *Anders* och efter hans dödliga afgang. *Matts Tomeson* hade förut talat henne hårdeligen till inför rätta, men hade nu blifvit vek. Så fostrade den gamla kyrkan folket till *Kristi kärlek*. Vi behöfde lära mycket af den.

Medan detta passerar i *Arboga*, är *Gustaf Adolf* ute och strider för vår bekännelse och tro. Här var det städse ett fåtal, som förstod, hvad den striden gällde, emedan därtill fordras ett hjärta, fyllt af glädje öfver hvad *Gud* gjort för oss. Men nog funnos ögon, som tårades i kyrkan den söndag, då kungörelsen lästes upp, hvare det stod, att »*vår aller nådigste konung och herre sitt konungsliga och ädla lif hafver satt uti loppet, hvilkens själ Gud, den allra högsta, med alla kristtrogne en evig fröjd och glädje nådeligen förläna ville och oss bedröfvade undersåtare från alla våra hätska fiender mildeligen bevara*» ¹¹¹.

VIII. Drottning Kristina

Genom det trettioåriga kriget infördes fransk smak och franska seder i Sverige. Det gamla Arboga måste följa med tiden och ändra sina gator i rätlinig, fransk stil. En skrifvelse till Arboga 1647 bjuder borgerskapet att så väl där, som i andra våra städer i riket, låta reformera gator och gränder och därmed, så vidt sig göra låter, bringa staden uti en ordentligare och skickligare form. För underlättandet af denna *reglering* skänktes fria platser af kungsjorden ¹¹² (*Vretroten*), 2 års kontribution efterskänktes (1650), och inkvarteringen minskades. De, som för stadens heder mista något af sina tomter, få ersättning af nästa tomt, de som af herr Erik Oxenstjerna hindras att bebygga tomter på söder, tillförsäkras af landshöfdingen, att han på annan plats ville honom för hans tomter förnöja, och borgerskapet vara därpå försäkrade och bygga fritt ¹¹³. Prolongation å accisen (sedan 1622) begärdes och att de, som hafva brändt före, kunna få tullfritt byggnadsvirke och materiel.

De stora nya *landsvägarna* från öster- och västertull blefvo under Kristina anlagda (Lohman p. 8 och 9). År 1647 skänkte hon *Højens kvarn* till Arboga ¹¹⁴, ett anbud som afslogs, på grund af bristande styrka och då infallande svåra krig ¹¹⁵. — År 1634 förordnade hon om *rådhusets* reparation i 3 våningar, »så att vi kunna där lägligen logera, när så omtränger». Samtidigt skänkte hon *kungsträgården* och dess bodar till staden. Icke alltid visar hon sympatier för Arboga. I ett bref 1644 anbefalles Arboga att visa sina privilegier för att styrka sin rätt att taga bropengar af Örebro för varor, som föras till Stockholm. Det är ord och inga visor. År 1647 vill hon taga tullen från uppstäderna och gifva den åt Stockholm. På stadens besvär häröfver upphäfdes dock denna resolution af Carl Gustaf 1655.

I stadens minne lefde Kristinas besök med samma sagoskimmer, som en gång Cecilias. Hvad vi i I:a delen p. 23 anført om drottning Kristina och porträttet af Brigitta Nannulfsdotter är betecknande.

Det är numera icke — som under de gamla vasakonungarna — regenten, som direkt befattar sig med stadens angelägenheter. Landshöfdingen, som en gång om året, vid valborgsmessa, besöker staden, afhör dess klagomål och tager kännedom om dess förhållanden, är nu den som egentligen bevakar dess intressen. Så är det landshöfdingarnas förtjänst, att stadens nya reglering genomföres, liksom andra viktiga frågor väckas af dem ¹¹⁶. Förhållandet till landshöfdingarna var ock det bästa, hvilket mest torde ha berott på dem. När landshöfdingen *Gustaf Oxenstjerna* 1645 tar afsked af Arboga i bref, tackar han för all god conversation och umgänge samt begär därhos, vänligen, att där några fel hos honom hafva funnits, de sådana intet vilja tillräkna och befaller sist alla i Guds välvisa protektion.

Bland frågor, som i landshöfdingens närvaro afgjordes, var den om borgerskapets rätt att bygga sina tomter och bruka sin jord, utan *intrång från adelns sida*. År 1634 förordnas, att endast borgare få bruka *herråkers* slott. Inkräktingar synas således ha blifvit gjorda af andra. När frågan blir om stadens reglering 1651, anhöll borgerskapet hos välb. landshöfdingen om fria tomter, att eftersom här till Maj 40 äre frie, derimot 92 *adelstomter*, kunna de intet drista sig byggja, utan de odrifna och oklandrade få samma tomter besitta, som väl som de andra 40. Välb. landshöfdingen försäkrade borgerskapet, att H. K. M. skulle herr Erik Oxenstjerna på annor ort för hans tomter honom förnöja, och borgerskapet vara därpå försäkrade och bygga fritt. Detta var 1651. 2 år senare kräfver *Erik Oxenstjerna tomtören på gårdar sunnan ån*, men får till svar, att en del tomter sunnan ån ha fastebref och få njuta dem till godo, en del har af häfd aldrig gifvit tomtören å sina gårdar och tomter. I Juli samma år presenterade borgerskapet mestadels sina fasta och gamla bref, som öfversten, välb. herr Erik Oxenstjerna anrörer och prætenderar vara hans gård ¹¹⁷.

Staketet omkring staden, som samtidigt med accisens införande blifvit uppsatt, hade sedan 1620-talet hunnit ruttna ner, så att 1654 folket kom inridande hvar som helst genom det ruttna staketet [118](#).

Regelbunden *postgång* infördes under Kristinas förmyndareregering. Postförare nämnes 1636. Första *postmästaren* i Arboga är, så vidt vi se af prot., *Jochum Höijer*, postförvalter 1642.

För *sjötullens* upptagande fanns en bom öfver ån. Faktor Hans Krusbarth löpte i motvillighet med sin skuta öfver bommen 1640 och fick därför böta 40 daler. *Bompengarna* skildes från *hamnpengarna*, som erlades särskildt. Marcus vid bommen, troligen uppsyningsman (1640). Seg-lationen gick nu mest på Finland och Norrland [119](#).

Med *båtar* erhöles skjuts från staden. För dessa skjutsar svarade Erik snickare, Måns Lådmacher, Tofhulta-Erik, Anders Skräddare 1640. Båtlega till Strengnäs utgjorde 1762 för 2 personer 8 daler [120](#).

Handeln var nu, som förr, stadens förnämsta inkomstkälla [121](#).

Till *spannmålshandelns* ordnande bestämdes, att all spannmål, som införes i staden, skall föras i den bod under gamla rådstugan, der stadens måltunna skall finnas. Der skall hvar och en bekomma efter nödortan (1641). *Tobakspatent* utgafs 1640. *Bränvinsbrännare* nämnas 1643 bland stadens embetsmän. Svafvel och vitriol utföres från *svafvelbruket* af Hans Leffler [122](#). Tjufvar, som förr skulle ha dömts till galge och gren, få nu poenera med arbete vid svafvelbruket. Vid *faktoriet* är *Hans Krusbarth* faktor, och om honom höres ej mycket godt. För hans olideliga muns skull nödgades rätten uppstiga från rådstugubordet. Från *Jäder* idkas marknadshandel, utan deltagande i borgerliga tungor [123](#), hvilket öfverklagas.

Af *handtverkare* fingo skräddare sin skråordning 1638, och *snickareembetet* inrättades 1647. *Läkarekonsten* fick en förstärkning 1649. Mäster Gabriel barberare och mr Håkon oculist hade gjort intrång i hvarandras embete. Utslag: mr Håkon skall sin oculist- och brocksniderkonst samt med drickers preparationer och ingifvelser bruka, mäster Gabriel derimot med bardberarehviska, gamla såårs förbindande, åderlåtande bruuka.

Med stadens styrsel och förvaltning hade *borgmästarne* i främsta hand besväret. Deras *lön* utgjorde 1633 50 riksdaler, 1653 100 daler silfvermynt, utom *vinkanna* vid högtiderna. *Rådmännen* hade 50 daler. År 1666 blef borgmästarens lön 600 daler, och rådmännens 100 daler smt. Före 1654 och 1666 voro inga stadigvarande borgmästare förordnade, förut valdes de bland de äldste [124](#).

Mot borgmästaren Johan *Gubert* von Queckelberg (1644) uppstodo 1651 åtskilliga klagomål. Dels anmärkte borgerskapet, att han ensidigt disponerade krono- eller donationsjorden, och impeterade att söka sig till en annan lägenhet. Man förebrådde honom, att han länge legat i Stockholm och intet förvärfvat. En af borgarna sade honom i ansigtet, att han icke hade så stort sig på beropa och icke snyter oss öfver näsan [125](#). År 1652 klagas öfver att en borgmästare fått fullmagt utan sina kollegers vilja och vetskap. Landshöfdingeembetet ransakar huru härmed tillgått.

Vi komma härmed till sederna och lifvet. Se här några tidsbilder.

Matts nålmakare bodde sunnan ån i n:o 36 och var en orolig sälle. Efter en tvist med en af rådmännen inlemnar han till rätten en skrifvelse, hvarur anföres: »Till ehrborne och velförståndige män, som den lofliga rätten här i Arboga bekläda, sinom gunstigom gynnarom ödmjuk- och tjenstlighän itt hälsosamt, frijdsambt, fröjdefullt och lyckosamt nytt år, der hos min ödmjuka bön hos Gud fljteligen anhåller hans gudomliga majestät den välförordnade rätten af Sin stora nåde styra och regera ville, samt uti sitt lofliga och välförordnade kallelses värk detta närvarande åhr, som alltid tillförende oplysa, och i all sanning ledha, desslikes ifrån allt ondt beskydda. — Den tvistiga saken mellan mig och välförordnat rådmän Pedher Andersom blef igenom min hufvudsvaghet (dryckenskap) åstadkommet utan min vilja, om hvilken jag nu välvise herrar icke hafver någon pretention, utan vill i Herrens namn nådh bedja. — Matts Erikson, nålmakare.» Nästa gång han omtalas, heter det, att han blifvit

värre och värre. Så hade han på torget antastat borgmästare och råd och, då han insattes i fängelse, stuckit hufvudet genom gluggen och ropat: Se rätt på bokstafven, du har läst 10 Guds bud som en skjelm etc.

Harald Månson, borgmästaren hade lofvat sin dotter, *jungfru Malin*, åt *Lorens skrifvare*, enligt hvad Lorens påstod, d v. s. Harald skulle ha lofvat svar i vår, då han förfrågat sig med vänner och slägt. Malin hade emellertid mottagit gåfvor af Lorens. Men Harald lät en annan, Sven Månson, (af Lorens kallad en fantast) komma in till henne och lägga gåfvor på gåfvor. Först 2 dagar efteråt hemsändes Lorens gåfvor. Harald Månson säger, att han ej vetat derom, flickan hade gjort det sina föräldrar ovetande. Nu klagar Lorens, 1633, att Harald borde ha sändt honom nej och gåfvorna tillbaka, innan hon tagit emot ny friare.

Lorens hade bjudit Harald på vin, och då hade Harald haft god ord under vinet. Rätten bekänner, att det ej var visligen gjordt, emedan han ville honom ej sin dotter gifva, ej heller visligen gjordt af Lars, att han skulle så spendera, förrän han fått dess vissare besked. I bref hade Harald önskat Lorens lycka. Rätten dömde, att Harald skulle betala Lorens för de gånger han gått dit, men ej för de gånger han blifvit bjuden. Det kom fram, att Haralds dotter tagit gåfvor äfven af David organist i ½ fjerde år och haft dem borta, medan hon hade hans gåfvor, och sändt dem hem i oläglig tid.

Hela kärlekshistorien slutar därmed, att ömhetsbetygelserna bytas i bitter galla. Malin kallade Lorens grof äreskändare, men fick plikta därför. Han kallade henne *skjelmshjerta* och borde ha sluppit plikta. De förliktes emellertid och slogo sina händer samman.

Erik organist skröt öfver att ha stått på förtrolig fot med arbogahustrur. I Tuna prästgård hade han sagt, att man fick leta med ljus och lykta, om man skulle finna öfver 3 ärliga dannekvinnor i Arboga. På en bjudning i Arboga hos Per Person hade han sagt, att han kunde få hvem af hustrurna han ville. Det var ej underligt, om man trodde, att han hade med satan att göra. Per Person berättade om en *svartbok*, som skulle ha funnits i hans ego. Erik måste sist bekänna, hvilka hustrur han menat. Det var 2, som förut visat honom vänskap, men nu stodo efter hans argesta och läto sina barn akta efter honom. Erik pliktfälades till 24 daler.

Bland äfventyr, som protokollen omtala, äro ej få diktade och upplösa sig i falska angifvelser, skvaller eller lögn. Så var det då *jungfru Anna Persdotter* (dotter till aflidne prosten Drivius) beskylldes att ha mördat ett barn. Vittnen intygade mycket graverande omständigheter, bland annat att jungfru Anna lofvat godtgörelse åt den hustru, som skött barnet. Sist afslöjades alltsammans såsom en lögn. Erik Gudmunsons son, Johan, hade utspridit ryktet, ovisst af hvilken orsak. Johan hade dock en gång sagt, att om fadern toge Malin i prestgården till hustru, skulle han betala gammal gäld. Erik Gudmunson förklarar sonen ha ljugit som en lättfärdig skjelm. Af vittnena visade sig somliga tvetaliga, andra icke trovärdiga. En finska, som i målet framkom, afvisades ¹²⁶.

Osäkerheten på gatorna fortfar. Två präster, herr *Per Himmettensis* och herr Erik kaplan, antastades och skuros 1643 af en bödelson från Västerås. Backen utanför prästgårdsporten omtalas. Kaplandsgården låg tätt invid. Ofvanför prästgårdsporten låg nattstufvan, där tyckes drängen ha bott. Böllson (Böfvelson) stod utanför prästgården och skriade, när herr Per kom för att taga sin aftonmåltid. Då sade herr Per: »*min vän, det är intet så dags på dagen, att folk nu skall stå och ropa och besynnerlig för ett sådant v hederligt huus, som detta är.*» Böllson svarade: Du skall få ett tusen djeflar och drog knifven. Herr Per sade: *Jag är en prästman, gör mig ingen skada.* Böllson röfvade herr Pers kjortel. Herr Per kom sedan med en stång i handen, för att taga igen sin kjortel, vardt så stungen i livvet, så att vädret gick ut af honom. Sist vardt byfogden stungen. Hieronymus son, *Ballam*, sköt 1644 en djekne genom låret med 17 hagel. En annan pojke hade öfvertalt honom därtill, för att hämnas å den skjutne. En pojke mördades af en annan på Västerlånggatan 1636.

Vid en *likprocession* till Uppkyrkan sköt en pojke öfver hufvudet på en af hustrurna. Pojken förklarade, att skottet var skjutet en bondgumma till ära, som gick först. Hustrun fattade ej

denna hedersbetygelse, utan brast ut i följande ord: Herre Gud förbanne dig till lif och själ, som skjöt, *himmel och jord, sol och måne förbanne dig och dina föräldrar*, som dig så uppfödt.

Brännvinet börjar redan sprida död och förbannelse omkring sig. Bengt sågare vardt bjuden på barsöl till Erik Björson vid Garpströmmen. Då Bengt icke kom, gick Erik till honom, lyfte af porten med buller och bång, och tog Bengt ur sängen med våld, frågande, äst tu icke min granne, skall icke du gå till mig, och tvingade honom under svordomar att följa sig hem. Bengt hade redan ätit. Bengts dotter, *Anna*, bad Erik Björson, att hennes fader icke skulle fara illa. Detta lofvade Erik Björson. Men Bengt kom aldrig hem, utan fanns död under isen i en hammarränna. Bengt hade blifvit trugad att dricka, men drack endast ur halfva glaset och slog resten i ansiktet på den trugande. På hemvägen öfverföll Per Tomeson Bengt och mördade honom. Dagen därpå sökte Bengts döttrar fadern gråtande från gård till gård. Sist sågo de blod och fotspår från dammen. Där fanns fadern till sist.

Men blodspåren, hvori brännvinet har skuld, sluta ej här. Ett människolif behöfver ej slutas med mord för att förspillas ¹²⁷.

Vi kväljas bland de många morden, såsom det ohyggliga 1636, då en nygift fältskär *Dietrich* sköt sin hustru i sängen och omedelbart efter skottet lade sig hos den döende med orden: kära hustru, eder skadar intet. Det var blott löst krut jag sköt med. Hustrun dog 9 timmar därefter och *Dietrich* dömdes från lifvet.

Människohjärtats synd röjes i allt. På husknutarna sitta paskiller uppspikade. Vi möta en kämnär, åtföljd af 2 hustrur, som skola mjölka misstänkta kvinnor i staden, för att utspana modern till ett mördadt barn. Kämnärerna säga sig dock ha misstro till hustrurnas konst. Det mördade barnet låg på uppkyrkogården.

Gamla tiders allvar och enfald röjes dock i mycket, som blifvit främmande för oss. Så fälles dödsdom för *hordomslast* med piga, efter 5 Mosebok 20 kap. För frånvaro ur kyrkan på böndag bötes 40 daler. En hustru från Goby fick *skam i kyrkan*, och därför är blifvet messfall 1643 ¹²⁸.

De *fattiga* stodo ännu, som under klostertiden, i *vapenhuset*, och räckte sin hand att tigga allmosor af kyrkobesökaren.

En ny tid börjar gry med nya, franska seder och humanare världsåskådning. Första gången det nämnes, att arbogabor gått att *spassera*, är 1636 ¹²⁹. Drottning Kristinas landsvägar kommo nu väl till pass. Ett liknande tidstecken är det, då borgerskapet klagade öfver att behöfva vara med om execution af gatulopp. Det skulle ej räknas dem till vanheder, försäkras i kongl. resolution 1655, och hvar borgerskapet sådant vägrade på kallelse att förrätta, lofvar konungen att tillhålla de tredskande att vara sina borgmästare och råd lydiga ¹³⁰.

Franska ord börja inflyta i protokollen. Rådmännen *absentera sig* ur rätten. Till och med latin inflyter där, såsom då borgmästaren *imponerar silentium*. Ett tal om hur skicklighet och god ordning ibland de förnämliga stånd i vårt kära fädernesland, Sverige, af hedna verld funnit sitt inrotande, sedermera tilltagande och omsider fullmogenhet, hölls den 20 Aug. 1650 på Arboga rådhus af *Johannes Magni Gartzius*, histor. professor i Åbo. Verkan af detta tal blef ej särdeles djup, att döma af det snart utbrytande missnöjet med Gubert.

Namnet *trulkona* förekommer ofta. Hustru Margreta hade en gång talat vid Brunkens änka om det lapperi i prästgården. Vid skilsmessan sade hustru Margareta: äst tu galen, ser til, vet du, fanen rider dig. Om Erik organist och hans förmenta svartbok är taladt. Pepparbarbro beskylldes att vara trulkona och kärna utan ko samt förvistes staden. Detta skedde ännu under klockringning, emedan man af gammalt trodde, att klockjuden skrämma trollen.

I Måns kaplans gård anlades 1633 af en piga *mordbrand under gudstjensten*. Pigan bekände, att elden alltid kom lös, där hon var, därför att hennes faders gårdskvinna eller grannkvinna hade lofvat henne, att *hvar hon kommer, så skall olycka ske, och hon skall alltid få skuld därför*. Vid efterforskning befanns, att *eldsvåda utbrutit öfverallt, där denna piga varit i tjänst*.

Folkspråket visar samma humor som alltid, oftast i den grofva stilen. I öknamnen framträder detta mest. En bonde får af en soldat heta *råttskrämmare*. Ordet *fader* användes som tilltalsord af yngre till äldre ¹³¹.

Adeln hade redan före Kristinas tid försvunnit från Arboga för att gå ut i kriget, efter hvars slut den återkommer och medför franska lefnadsvanor och seder. Efter krigets slut inkvarteras i Arboga de från Tyskland hemkomna regementena öfver vintern 1648. Flere arbogaborgare, som deltagit i kriget 1645, komma tillbaka och återtaga sin handtering ¹³². För Arboga borgarekompanier blef det glädje, då ordres kom om *hemkallelse från ståndkvarteret i Åmål* 1645. Kaptenen för kompaniet hade hos borgmästare och råd anhållit om denna hemförlofning.

Vid Kungsör vistas hofvet ofta ¹³³. År 1640 begäres lån af sängkläder från Arboga. År 1638 gjorde Maria Eleonora en rekreationsresa till den nya grafven vid Arboga och beskrifver sina intryck i bref till Kristina ¹³⁴. År 1644 drog en holländsk ambassad igenom Arboga. År 1653 reste den engelske ambassadören *Whitlock* genom Köping. Borgarne passade tillfället och anklagade sin borgmästare att ha talat illa mot engelska parlamentet, såsom bestående af skraddare och skomakare. Inkallad, tog han sig ett rus för att stärka modet, förklarade därpå, att han var Englands vän och anförde, att han ägde Miltons bok till parlamentets försvar samt läst de holländska tidningarnas utfall och skämtat däröfver. Whitlock fann saken lustig, bjöd borgmästaren på vin och sade, att en romersk borgmästare och han vore af nästan lika betydhet.

Arboga storhetstid började gå ned. *Nora* och *Linde* anlades under drottning Kristina, och deras anläggning blef moderstadens undergång. I allvarliga sinnen vaknade känslan af skuld. Det var endast ett enstaka uttryck af detta skuldmedvetande, som 1646 uttalades i orden: *Här sker mycken synd och obillighet i gården, att hela staden må sjunka*.

IX. Carlarna och den stora ofredens dagar

Kristina och Carl den XI:s regeringstid är säkert i den mening en lycklig tid för Arboga, att nöjen och fester mer än någonsin aflöste hvarandra. I detta hänseende bildar Carl XII:s tid, med sin ödslighet och beklämning, en slående motsats. De forna tidernas glans lefver då endast i minnet och framstår så mycket bjärtare mot den mörka bakgrunden af tidens nöd. Det var under denna tid, den stora ofreden med all dess nöd och betryck, som Lohman växte upp och hörde de gamla tala om gångna storhetstider.

Under allt yttre sken af glans och härlighet under elfte Carls tid gömmer sig dock elände, synd och nöd, hvartill kommer en allt starkare aning om slutet af Arboga storhetstid genom Bergslagens frigörelse. Ej under då, att i mångt allvarligt sinne föddes längtan efter något bättre, och Guds ord fick öppna vägen till det paradiset, som stängts genom synden. Carl den XI:s drottning var ett föredöme i kristlig tro, och det var *sant*, hvad som vid hennes graf sades öfver orden »Kristus är mitt lif och döden är min vinning».

Till den yttre härligheten af arbogalifvet i 1600-talets senare hälft hörde *kungabesöken*. Hofvet var ofta här. Carl X bodde hos Barkhusen, som njöt nåden af personlig bekantskap ¹³⁵. Vid Östra Herrgårdsbryggan lägger Carl XI:s jaktlöjtnant till, och uppe i staden tager H. M. in i Albrekt Petres gård (n. v. Mannestråleska). Där ställdes den s. k. rikssalen i ordning till H. M:s besök med 2 kakelugnar. När Carl XI 1676 reser igenom Arboga, beordras staden att hafva i beredskap goda drycker och matvaror, att sådant icke tryter. År 1686 befaller borgerskapet uppvakta konungen med hans nya drottning vid dess ankomst och genomresa. År 1692 uppåddas borgerskapet att med sina hästar biträda ombytet i Arboga vid deras kongl. majestäters genomresa. Sista gången konungen är här, klagar han öfver stadens illaka gator. Under sin vistelse vid *Kungsör* ¹³⁶ hade Carl XI ofta tillfälle att med sin jakt eller till häst besöka Arboga ¹³⁷. Det säges, att han haft för afsikt att flytta Arboga och Köpings handel till Kungsör, förmodligen påverkad af de myckna klagomålen öfver Arboga stads förfall. År 1674 hade konungen ett *lustläger* i Herrängen vid Arboga graf ¹³⁸.

Arboga hade ej alltid behaglig förnimmelse af hofvets närhet. När kungens jakt sätter på grund, beordras arbogabor att vara med och vinda upp den, men få snubbor af kronobefallningsman, att allt går trögt, som till K. Majestets tjänst och nytta länder, 1681. Samma år lånas sängkläder till Kungsör. Hvar någon tergiversonerade att utlåna dessa sängkläder, så skulle sådant hos landshöfdingen anmälas. Året förut hade *tartariska* och *ryska ambassaden* uppvaktat vid Kungsör. Då begäres från Arboga 7 skjutsar af edra fagrade slädhar, tyg och björnskinshudar, 4 dussin stolar, som hederliga äro, item 4 dussin fat och 4 dussin talrikar af vackert ten.

Emellertid fick staden på detta sätt sina förnämliga relationer. Hos landshöfdingen blef magistraten en corps dopvittnen både 1675 och 1687. År 1686 kallades hela borgarståndet till fadder åt Ulrika Eleonora. Heder och vördnad! *Carl XI* själf stod i *Arboga kyrka fadder* åt en drabants barn.

Någon gång hände det, att staden fick ångra sin frikostighet. Så 1691, då landshöfding *Wallenstedt* skrifver, att han icke har något att befalla angående landshöfdingens förplägning och traktering af stadskassan, utan åtvarnas magistraten, att ej genom sin liberalitet utarma kassan, så framt de icke själfva vilja därför stanna. Denna skrifvelse hade föregåtts af en tvist inom borgerskapet. Landshöfding Gyldenhoff (d. 1689) hade anbudit sig till middag hos *borgmästar Wreman* ¹³⁹, som gärna uppdrog, utan någon penning, af det förråd han i sitt hus

hade. Men vinet, som han själf icke hade, blef af stadens medel betaldt. Därvid infunno sig åtskilliga officerare, som hos herr landshöfdingen hade något att förrätta ¹⁴⁰.

Öster-herrgårdens ¹⁴¹ uppkomst stod i samband med denna svaghet för de förnämas gunst. Stallmästaren, herr Gustaf Bonde, erhöll denna tomt till skänks af staden och anlade därpå stor trädgård ¹⁴² och åtskilliga byggda hus.

Efter Gustaf Bonde blef M. Gabriel de la Gardie ägare till Öster-herrgården. Då hans egendom indrogs genom reduktionen, uppsattes inventarium öfver Öster-herrgården. Själfva tomten blef från värdering eximerad och staden förbehållen, emedan den var belägen inom staketet.

Från kriget ingå under denna tid utförliga relationer. Arboga har visat sig ovilligt att deltaga i rikets försvar, hvarför 1678 kvarstad lägges på stadens inkomster. År 1662 kom en karl utan pass, efter uppgift från Norge. Där hade han tjänt Anders Mattson, borgmästare i Tönsberg. Denne hade gjort danske konungen stora tjänster under fejdtiden och därför fått en stor skog i underpant. Drängen blef satt till en skogsfogde och började hugga skogen. När frid blef, fordrade konungen igen sin skog. Då kallades en syn på skogen. Drängen vardt rädd, emedan han ej haft någon instruktion och sökte flykten till Sverige. Förpassades härifrån till Västerås slott.

Rykten om örlig spordes litet emellan. År 1677 anbefalles borgerskapet att aflåta så många *musköter*, som i orten finnas, till *kopparbergslagen* att möta danskarna, som infallit i *Jämtland*. År 1713 kommer bref, som förmäler, att uppror är å färde i landet. År 1714 blir det allvar af. Ordres anlända om borgerskapets infanteris exercis till manbart motstånd. Pest och krig följas gärna åt. En dyster ödslighet lade sig öfver Arboga, när pesten kom 1710. Bön om dess afvändande lästes i alla kyrkor.

Reglementet, som då utfärdades, innehöll bland annat följande:

1. Alla krigsfångar i staden afföras skyndsamt.
2. Karantän 1 mil från staden för ankommande farkoster från Stockholm. De, som färdas med våra farkoster, kvarhållas vid *Qvicksund*.
6. Den dödas kläder nedgrävas jämte liket å viss ort utanför staden. - Tillförordnad doktor medicinæ mottager hvar morgon rapport om tillståndet i husen.
8. Om något hus således blefve besmittadt, att de däruti boende bort dö, måste det med ett *hvit kors* utmärkas, androm till varning, och de som däruti vistas, då de utgå, vare utmärkta, manspersoner med en *hvit käpp*, och kvinspersoner med *hvit kläde* öfver munnen, på det att andra måga vete sig för dern att vackta.
12. På publika platser och på gator, så väl som i kyrkiorna och i huusen måste flitigt *rökas*, och hvar och en förmanas att hos läkaren förse sig med preservativ.

Åt de pestsjuke uppläts *hospitalet*, tills baracker ett stycke från staden hunne byggas. Från landet var staden strängt afspärrad. Från 8 om aftonen till 7 på morgonen fick ingen inresa från Fellingsbro gästgifvaregård. Desinficiering verkställes af spannmål, matvaror och specerier 1711 efter pestens afstannande, och samma år göres ytterligare undersökning af pesten i staden, i anledning af medicine doktor Heynes projekt.

Nu uppsändas tacksägelser i alla kyrkor. Arboga synes ha blifvit så godt som förskonadt.

För pestens smittosamma utbredande i Stockholm flyttade det *kungliga rådet* till Arboga 1710 ¹⁴³. Det är dess närvaro, som staden har att tacka för de allvarliga mått och steg, som här vidtagas till pestens hämmande.

Den största direkta faran för Arboga under Carl XI:s tid kom från *reduktionen*. Att reduktionskommittén skulle ha ögonen särskildt fastade på Arboga, med dess donationer från klostertiden, var gifvet.

Redan 1675 göres en förfrågan om abalienerade beneficier. År 1679 gifves den upplysning, att staden icke innehar fler donationer än *stenhuset*, som konung Gustaf I år 1531 donerat till rådstu, och några åkrar, som 40 rotar bruka mest till skatt och utlagor.

Kungsladugården indrages först af reduktionen, men återlämnas 1681, i anseende till den villighet och redebogenhet, hvarmed Arboga borgerskap alltid riktigt och i rättan tid utgjort deras skyldiga contributioner och utlagor, men icke allenast det, utan ock med försträckningar och andra goda tjänster att gå oss tillhanda, besynnerligt i detta sist förlidna kriget, af inqvarteringar och extraordinarie utgifter, haft stort besvär (Dat. Kungsör).

Af samma år är redogörelsen för kungsladugårdens *trädgårdar* ¹⁴⁴, åker och äng. Därmed är det dock icke slut. Undersökning anställes om försnällning af stadens fonder 1691. År 1694 infordras privilegierna till reduktionskommittén. Följande år anställer samma kommitté rannsaking om *Öster- och Västerby Långa* ¹⁴⁵. Ja, ännu efter Carl XI:s död fortsätts dessa rannsakingar. År 1698 uppsätter magistraten en omständlig berättelse, *huru Helgandshuset blifvit till rådhus förbättradt* samt trädgården med dess hus bebygd ¹⁴⁶. För de af magistraten bortskänkta tomter infordras särskild redogörelse ¹⁴⁷.

Om *kyrkotomterna* rannsakades särskildt. Frågan härom förekom på biskopsvisitationen 1657. Utom Vintrosii egen anteckning i Hvita Rosboken (i sakristian) om den förändring, som skett med prästgården genom 1650 års reglering ¹⁴⁸, samt hans relation om gamla stadskyrkotomterna efter västerås-biskopens stora anfordran 1672 ¹⁴⁹, äga vi den tämligen tvetydiga berättelsen från borgmästare och råd till biskopen 1678, att kyrkans tomter måtte vara förlorade vid regleringen af stadens gator ¹⁵⁰. Af ett magistratens bref af 1683 får man veta, att prästebordet genom stadsregleringen blifvit indraget inom stadens staket, hvarigenom pastor blifvit belastad med tull och accis. I vederlag härför samt för att han ensam måste underhålla kaplanen, hade han fått 24 daler samt under namn af taxen samt stora gården. Dessa 24 daler indrogos vid reduktionen till kronan, såväl som kyrkoherdebordet Åsby i Säterbo, som till kaplansbord af konung Johan III år 1572 skall ha blifvit donerad, hvaraf pastor hade att njuta litet mulbete. Två år senare, 1685, fordras af reduktionskommittén, att kyrkoherden skall uppvisa kongl. confirmation å den honom påförda kronotionden spannmål, så väl som ett mantal prestestomme. När kronobefallningsman 1688 frågar om kyrktionden, förnekar magistraten sig hafva någon kunskap därom, eftersom kyrkoherden uppbär både kronans och sin andel däraf.

Så var den hotande faran försvunnen. Staden hade för ett ögonblick hotats med förlusten af sin rikaste donation, men molnet gick förbi, och herråkern återlämnades till evärdeligt arrende. Dessa ord hafva ju relativ betydelse, men *ännu besitter staden Carl IX:s* af elfte Carl bekräftade *donationsjord*.

Att icke heller denna gått fri för inkräkningar af de maktägande, var efter det redan anförda att förvänta. År 1663 påbjudes, att de, som ingen jord hafva, af herråkersjorden skola blifva undsatta ¹⁵¹.

Arboga stad var anlagd på gränsen mellan 3 landskap, en lämplig plats för fribytare, som från det ena landskapets rätt kunde skjuta sig under det andras ¹⁵².

Af gammalt var *Arbogaån* gräns mellan *Västmanland* och *Södermanland*. *Nerike* och *Södermanland* möttes sunnan ån, så att Gäddegården och Nikolai kyrka ännu i Gustaf Vasas tid lågo i Rekarna, medan västra kvarteret sunnan ån hörde till Nerike. Gränsen mellan båda landskapen gick efter *Gäddebäck* genom *Kambohaf*. Ännu synas i skogen strax väster om Mellanbergsvägen några stenrösen, omtalade i Arboga Krönika I, p. 98, 99. I A. S. K. antager Lohman, att dessa varit gränsmärken ¹⁵³. År 1695 flyttas gränsen västerut, så att den nu går öfver *Gålsjön* och *Toftasjön*, medan Säterbo och Arboga sunnan ån redan i Gustaf Vasas tid lades till Västmanland. Den gamla *Mellanbergsvägen* blef 1692 ersatt af en ny väg ¹⁵⁴. Nya tullportar får staden till de nya landsvägarna 1694.

Det gamla *tegelbruket*, anlagdt i Joh. III:s tid, har redan hunnit förfalla, hvarför *Abraham Hult* anlade ett nytt ¹⁵⁵, norr om staden, 1663.

Tegellämningar, som torde röja forna tegelbruk, finnas ännu mellan H. Svens kapell och staden, samt nedanför Djupmyra, å Dyns äng, där Lohman med orätt trott sig finna ruiner af dominikanerkloster (p. 62). Klostret ägde tegelugn.

Jäders bruk erbjöds 1665, liksom förut Höjen, åt staden att öfvertaga, men anbudet afslogs s. år, till följd af medellöshet. De många klagomål, som vid denna tid afgifvas öfver orsakerna till stadens förfall, låta oss få en inblick i det historiska läget. I *postulaterna* till 1652 års riksdag härledes Arboga undergång af följande orsaker:

1) Utländska seglationens förlust. 2) Stockholms frimarknad, med järn och koppars säljande och förbytande, förbjuden. 3) Bergslagshandeln afhänd och inskränkt genom *Nora* och *Linde*, sedan de fingo stadsprivilegier, hvilka privilegier de extendera längre än vara bör, emedan däruti expresse bemäles handelsordinantian och hvars och ens privilegier oprejudicerlig. 4) Nora och Linde drifva handel och faktori med Stockholm och andra städer och föra sina varor *Arboga förbi*. 5) Hindra Nora- och Linde-borna Arboga handlande att utsmida sitt tackjärn till stångjärn hos bergsmännen. 6) *Bruksförvaltarna* ha utverkat sig frihet att med sitt järn passera Arboga stads våg förbi, hvari genom stadens intrader af vägarepenningar, som konung Gustaf, af senare framfarna konungar confirmerade, staden tillagt, gått förlorade.

Ur 1691 års besvärspunkter anföra vi:

Arboga handel är nu mer endast en liten skugga af den forna. I början af Hans Barkhusens borgmästartid funnos 400 borgare. På 18 år minskades dessa till 216. Om staden framdeles skulle komma uti decadence, så vela de ej själfva hafva något förtegdadt. Kontributionerna medförde ofta pantning af själfva kläderna på kroppen, hvilket icke skedde utan pust och tårar. Förr flyttade andra borgare in till Arboga, nu flytta borgare ut. Förr voro alla brukspatroner borgare här i staden ¹⁵⁶. Stadens borgare fara nu till bergslagen i djupa vägar och oroligt väder och komma hem utan något penningvärde för sin resa — endast en tom pung och utsläpad kropp, och är mången, som på sådant sätt knappt *kan skaffa sig något till bröd*. Likväl är staden i forna tider på den grunden lagder, icke allenast att den skulle hafva sin obehindrade handtering här i staden, utan ock i bergslagen ¹⁵⁷.

År 1681 omtalas, att *borgarnes antal*, som förr varit 400, nu ej utgjorde mer än 230 personer. Den märkbaraste minskningen inträffade således på 1670-talet. Intressant är det, att några årtionden senare taga kännedom om borgarnes förmögenhetsställning. År 1720 funnos i Arboga 3 förmögna handlande borgare, 17 st. någorlunda behållna handverkare, men ingen förmögen, 52 st. fattiga, utom 18 fattiga och 23 utfattiga änkor.

Till yttermera tunga komma nu de ständiga *drabantinkvarteringarna* 1696 - 1751. I ersättning härför åtnjöt Arboga (liksom Köping, som äfven hade inkvarteringar) städernas sammanskott 4,050 daler silfvermynt ¹⁵⁸. Detta oaktadt kännas bördan tung, och 1724 begär Arboga, att K. M:t ej ville förstärka drabantcorpsen till nästa riksdag ¹⁵⁹.

Under krigen öfversvämmades den utarmade staden med finska flyktingar ¹⁶⁰, som här hade egen predikant, liksom drabanterna hade sin fältpräst. I dessa mörka tider — 1711 kräfdes 1 karolin för hvar eldstad — var det med nöd, som krigshjälpen kunde betalas, oftast under pantning. Borgaresönerna togos till båtsmän 1660, emedan det lösa folk, som förut tagits därtill, visat sig odugligt. Värre var, att den, som på flera kallelser ej förmådde erlægga burskillingen, togs till båtsman, enligt kungl. påbud 1725. Just vid denna tid funnos ju många medellösa borgare, som således miste friheten, sedan de mistat sin förmögenhet. Ingen klagan häröfver förspörjes ¹⁶¹.

Mycket berodde på de styrandes hjärta för folket. Tyvärr var det undantag, om dessa, med sin krypande undfallenhet för de uppsatte, sökte de förtrycktas väl och ej sågo på sitt eget bästa. I midten af 1600-talet var *Abraham Hult* borgmästare, en berömlig man efter landshöfding Gustaf Sparres utlåtande. När Linde fick sina privilegier, gjorde han, hvad han kunde, för att skaffa ersättning och begärde bland annat utländsk seglationsrätt, men utan framgång. Under hans tid reglerades staden, reparerades rådhuset till herredagen 1657 och fick nytt torn ¹⁶², byggdes stadskyrkans torn. Hans vördiga porträtt vid sidan af hustruns, Lovisa de Morie ¹⁶³, sitter i stadskyrkan till vänster i koret.

Samtidigt med Hult var *Henrik Barkhusen*, född i Lybeck, borgmästare, förut bosatt i Malmö, Hamburg, Stockholm och sedan 1638 i Arboga. Han var förtrogen med Carl X, som ofta gästade i hans hus. I stadskyrkan finnes hans porträtt vid sidan af hans 2 hustrur. Ägare af den forna kungsgården, intog han här en patriciers ställning, ehuru ej utan fläck till sin karaktär ¹⁶⁴. Hans son, *Johan*, som i barnaår gick i kyller på stadens gator, fick med tiden se sig vida omkring i världen och genomreste Tyskland, Holland, Belgien, vann rykte för sin stora lärdom och stod i stor nåd hos Carl XI, som han ofta besökte på Kungsör. Johan tyckes ha ärft sin faders affärsgeni, ehuru ej till sin lycka. Anklagades 1691 att under förebärande af ovisshet om 1677 års löns åtnjutande mot halfva lönen ha tillhandlat sig de öfrigas hela årslöner och sedan strax därefter af stadskassan gjort sig betalt för hvaraderas hela löner. Följande år begärdes till och med kvarstad å borgmästarens lön för elak hushållning. Märkligt nog har denna Johan Barkhusen skrivit en disputation, *de conversatione cum malis*. Ett annat minne af honom är den tafla, som ännu sitter öfver ingången till rådhusförmaket ¹⁶⁵.

Det var under Joh. Barkhusens tid, som borgarnas antal så betydligt minskades och nöden tilltog, så att de merändels fattiga borgarna knappt kunde föda sig och med släta kläder sköta sina kroppar. Under dessa svåra tider hade dock staden bidragit och utgjort till kronan öfver 58,000 daler och 52 båtsmän med fördubblingar årligen blifvit presterade och underhållna. År 1691, vid Joh. Barkhusens död ¹⁶⁶, fick staden *en* borgmästare, som då var Petter Vreman. Bland andra inflyttade köpmän, som i Arboga intogo en framstående plats, var den från Skottland härstammande släkten *Petre*. Robert Petre d. ä. och d. y. (brorson till den förre) nämns 1660 som två af stadens förnämligare köpmän, som med hvarandra lågo i process sedan en rum tid. Robert Petre den yngres porträtt ¹⁶⁷ finnes å Epitafiet i stadskyrkan. Af hans barn märkas: 1) *Wilhelm Petre*, brukspatron och borgare i Arboga, ägde gård väster om torget. En dotter till honom gift med häradshöfding Christiernson. 2) *Johan Petre* skref en lat. disputation om de gamlas navigation, reste så själf utrikes och *kom till Kristi graf*.

Uppvaktade efter återkomsten Carl XI, som mindes honom från sina besök i faderns, brukspatron Robert Petres, hus, där han ofta gästade i Arboga. När borgmästar Peter Vretman 1695 afgick från sitt ämbete, blef Johan Petre ensam borgmästare, d. 1726 den 30 Juli. Lampa har om honom antecknat: »afled i Herranom och begrofs i sina fäders grift» (utom kyrkan, invid muren, midt emot Robert Petres epitafium ¹⁶⁸).

En annan framstående borgare vid denna tid var *Peter von Gent*, »förfärdig köpman her i staden» 1667. Peter von Gent ägde den tomt, där sedan Ahllöfska stenhuset byggdes.

Dessa släkter voro de förfärdigaste och inflytelserikaste och synas genom sin rikedom hafva öfvat ett stort inflytande på stadens ärenden. Utan opposition fingo de dock ej alltid råda och styra. Att magistraten krypt för dem, synes bland andra exempel däraf, att kaplanen Johan Cumblæus, i egenskap af Barkhusens måg, af magistraten blifvit förärad en tomt vid Västerlånggatan.

Landsvägarna voro ännu 1724 så dåliga, att man dels för de söndriga broarnas skull, dels för de djupa hålen icke utan lifsfara kunde taga sig fram. För målareresor funnos stadens 26 skutor tillgängliga. De hade 1664 fått flaggor, till skilnad från kronans, och hörde under särskildt gille. Vid farter utför ån betraktades *Hunn* med misstänksamma blickar ¹⁶⁹. Staden ägde dessutom formän till båt. *Arboga kanal* ombyggdes 1691, under tillsyn af en holländare, *van der Burg*. Carl XI säges i förargelsen öfver de stora kostnaderna ha uppbränt räkningarna, som han själf betalte. *Provinsvapnen inhöggs* nu i Västmanlands och Sörmlands slussar i muren ¹⁷⁰.

I samband med trafiken må *posten* nämnas. Postmästare var 1668 *Henrik Leffler* ¹⁷¹. Johan postförare 1670.

Handverksskråen bildade föreningar, som själfva kände sig äga en viss betydenhet och ofta också i viktigare frågor gåfvo sin mening tillkänna. År 1656 nekade skomakarna att deltaga i stadens borgerliga tunga. Borgmästare och råd fann då tjänligt att hota dem med, att den exekution af en syndare, som tillhör deras skrå, skall ske på skomakareämbetets bekostnad. Denna utgång hade det hedervärda skrået aldrig väntat.

Skråen ägde i sin författning en uppfostrande, stödjande och bärande makt, som nutidens föreningar söka vinna åter. Ur en senare skråordning för skomakareämbetet ¹⁷² anföras vi följande:

Oldgesällen skall bjuda fred och oplappa, när gesällskapet är tillhoppa. Då skola de ärligen fromt och tuktigt sig föra och icke tillfoga *kroghadern* eller hans folk någon men eller öfvervåld.

Den, som har att beklaga sig, göre det skickligt och stilla, *med hatt under armen*. Kommer en vandrande gesäll till staden, tage in på gesällernas *herberge*. Den yngsta gesällen stämmer uppå oldgesällernas anmodan gesällerna till krogdag. (»Gilles lustighet på herberget.»)

Ingen får draga en annan gesäll ur verkstaden ut på *spatsergång och dobbel*; anklagas i så fall vid embetet. Ingen gesäll får tala illa om en annan.

Den som förfaller till liderlighet och dageligt fylleri, hans namn skall sättas på *svarta brädet*, till dess han sig bättrar. Den som afviker för iklädd borgen, likaså.

§ 43. Som gesällernas utsigt är att blifva nyttiga och dugliga undersåter, så böra de föregå lärogoossarna med ett *kristeligt och förnuftigt lefverne*, uppmuntra dem till dygd och ära, samt undervisa dem uti arbetet, så att de inför Gud ansvara kunna och bibehålla ett godt samvete samt förvärfva sig Guds välsignelse och människors omvårdnad för deras egna barn, när de dem få kunna ¹⁷³.

I kyrkan hade skomakare och skraddare, smeder och bösseskyttar sina särskilda bänkrum på läktaren och betalade därför hyra, åtminstone till en tid ordentligt. Snart nog upphörde de därmed. Grassatgångandet nämnes samtidigt.

Snickareämbetet inrättas 1681. Af *murare* nämnes *Eskil murmästare* för det klena arbete han gjorde åt Abraham Hult. Det besked han får lyder: Hela arbetet är falskt, fundamentet illa lagdt, muhren sprucken ifrån nederst till öfverst, att den måste rifvas neder. Olyckligtvis hade samme Eskil jämte *Folke murmästare* arbete på kyrkans reparation. *Plåtslagareämbetet* i Arboga får alla Sveriges plåtslagare under sig 1685. Af grafhällarna, som smycka kyrkan, har mästern *Lars Christiernson stenhuggare* förfärdigat flera. Som läkare inflyttade 1666 mästern *Christian Beda*, som ankom med kungl. tillstånd att bruka sin konst in *medicina practica* och på samma gång begärde att få hålla gästgifveri samt lofvade uppsätta ett litet apotek. En annan läkare vid denna tid har mistat sitt renommé före mästern Bedas hitkomst. Det var mästern *Håkan Grass*. En blind man klagade, att han under hans »cour» mistat synen, och att mästern Håkan utan räkning hade inne hos sig en silfverdosa, som den blinde tillhörde. Det var året före mästern Bedas hitkomst. En barberare gjorde anslag på sin port om »oliteter». Detta anslag nedrefs, »emedan han litet förstår sig på oliteter».

Regementsfältskär *Johan Tärning* lefde här i början af 1700-talet, född 1659 i Västervik, † 1735 [174](#).

Om vi nu öfvergå till lif och seder, så faller det strax i ögonen att, jämte det myckna underslef, som fått passera opåtaladt eller oanmärkt, har lagens svärd i andra fall drabbat utan anseende till personen. Så göres anmärkning mot själfva *Vintrosius*, när han behåller räknenskaperna för sig själf och ej redogör för influtna medel (böter, brudvigsel i koret etc). Församlingen begär, att kyrkovärdarna måtte öfvertaga denna uppbörd [175](#).

Kämmärerna hade göra med ringare mål, sådana som straffas med kåken, och skuldfordringsmål. Trolldom börjar på 1700-talet räknas till deras forum, däremot icke mål, som angå äran. I skrifvelse till magistraten teckna de sig »den nedriga kämnärsrätten». Deras session kallas »kammardag», deras ordförande heter »syndicus». De höllo sin session i öfre kammaren af rådhusets utbyggnad inåt gården, och inventarierna öfver detta rum finnas i behåll.

Om det blef tvister mellan kämnärerna och rådhusrätten, så att kämnärerna togo sin tillflykt till hofrätten direkt, med förbigående af rådhusrätten, var ej detta underligt. Magistraten själf beskyldes för att hålla oriktiga räkningar. År 1664 erhåller magistraten en varning af borgerskapet, och 1668 revideras räknenskaperna af deputerade både inom och utom rätten. Vid denna tid börja *tatara* visa sig i landet. Hedvig Eleonora utfärdar befallning om att de skola gripas om halsen och landsförvisas inom 3 månader, eljes straffas till lifvet. De sägas drifva spådomar, lögn och tjufnad.

En tid hade varit, då det för *judar* var lifsfarligt att vistas här. Medeltiden rasade i judeförföljelser (se Arboga Krönika I, [pag. 12](#)). Nu finna vi här 1665 en jude, *Samuel*, såsom spannmålshandlande. Äfven katoliker våga sig hit men begapas nu, som om de vore kättare [176](#).

För att förekomma orening uppsattes på torget *halsjärn* och *tafla*, i af sikt att skrämman folk, 1696. För afvärjande af eldsfara påbjöds, att alla pörten skulle flyttas ur staden, 1686. Samma år anslås lön för *första vattentunnan vid eldsvådor*. År 1698 ombygges stadsbron på förra grunden [177](#).

Staketet kring staden nedrifves 1719. Det behöfves ej mer, sedan staden förlorat accisen. Däremot klagas 1686 öfver olofligt nederlag och tullförsnillning, som föröfvas på *Gäddgården*. Det är ej första gången. Staden fick emellertid nu en fiskal att hålla uppsikt

öfver dylika öfverträdelser, 1720, sålunda samtidigt med staketets borttagande. Hans instruktion är af 1721.

Till stadens *förströelser* och *nöjen* räknas *komedierna*, som uppfördes på rådhuset, där äfven lindansare uppträdde. En dylik lindansare fick betala 1 daler 1696 och 3 daler 1706 åt de fattiga. Ett annat nöje var *bollslagning*, som idkades på bränntomten. Å *kyrkkällaren* var samlingsplats för kannstöpande borgare, hvilkas räkning aflästes på karfstocken. Sommartid höll stadens ungdom till på *offerlundens* gamla *lekplats* mellan Vinbäcken och Ekbacken, då ännu bevuxen af ekar. Stadens *bösseskyttar* voro väl ock något att se på, för att ej tala om, när gossar fingo ris i rådstugången, eller djäkne- eller *kyrkstocken* var upptagen, ofta af druckna eller förklädda delinkventer, som bjödo de gaplystna på ett extra skådespel ¹⁷⁸.

Allt annat än nöjsam var för guvernör *Olivecrantz*, Västerherrgårdens innehafvare, anblicken af galgen, som reste sig midt för hans fönster. År 1696 begär han, att få den nedtagen, men staden beslutar, att den skall stå, *där den af gammalt stått* ¹⁷⁹.

Stadens byggnader stodo ej alltid så säkert. Än ramlade en hög skorsten, än föll en gammal nedrutten sjöbod i ån. Dessa bodar voro byggda öfver ån, så att båtarna hade tak inunder dem. *Skallgång* på odjuren anordnas. Man hade ännu icke kommit på den fyndiga idén att skrämra vargar och björnar genom lossade kanonskott, som längre fram. Men det är ej ensamt djuren, som lefva röfvare på södra skogen.

Kolbäck har af ålder varit skådeplatsen för röfvaranfall. Nu är det borgerskapet i Arboga, som där gör förfång medels skogens nerhuggande inpå dess gärdsgårdar och med ovet öfverfaller kolbäcksgubben, då han därom påminner ¹⁸⁰. Redan förut, 1665, hade en arbogaborgare, Olof Anderson, instängt och täppt å södra skogen, i akt att tillägna sig de skönsta och fruktbaraste platserna och stänga andras boskap från vatten och *mulbete*.

En *mineralkälla* å Ellholmens ägor undersöktes 1715 af Per Elfving och befinnes kraftigt verkande, hvarför det anses rådligt att uppsätta skjul däröfver och stänga omkring för kreaturen.

Äfven *sinnets för forntiden* har blifvit väckt. Det är Olof Rudbecks tid, som vi nu genomvandra. *Simonius*, arbogabarn, skrifver 1659 sin varma Encomium Arbogie, föregångare till Lohmans Känning. *Daniel Tholerus*, stadssekreteraren (1661 första, 1703 sista gången nämnd), börjar afskrifva de gamla urkunderna och samla dem i arkivets tomer. Utan honom ägde staden icke detta arkiv, som nu är dess rikedom. Förfrågan om stadens antikviteter göres 1667. Vintrosii svar visar föga intresse, men upplyser om att *14 munkebrief* finnas i Arboga sockens kyrka. Dessa infordras af reduktionskommittén 1694. De äro således icke förkomna. År 1666 hade Carl XI utgifvit cirkulär om bevarande af kyrkornas antikviteter. År 1695 förordnas att inga publika handlingar få bortföras från deras förvaringsrum. År 1686 börjar man här i Arboga tänka på arkiv. År 1706 aflämnas det ordnadt och lägges i skåp. Så blir det oss möjligt att ännu en gång genomlefva de flydda tiderna och låta släkte efter släkte stå upp igen med hälsning, att de ännu lefva. Som de hafva arbetat i trohet före oss, må vi genom trohet i vårt arbete hedra deras minne, så länge vår korta dag varar.

Vi gifva oss sist ut i folkvimlet i staden ¹⁸¹. Där möta vi den stackars *Lars Gudmundson*, som med tårar i ögonen går och frågar, hvar han kan få köpa några tolfter bräder, för att därpå göra sig ett *paulun på torget åt sig och sin fattiga hustru* och *sätta vaggan utanför*, därför att de handterat honom så hårdt, att han ej längre får bo i sin gård ¹⁸². När en annan skulle flytta i hans utmäta gård, hotade han att dräpa denne. Eld hade en afton i skymningen brutit ut på en

höskulle invid gården. Lars misstänktes därför. Han hade kallat borgmästaren den tjocke belgen och sagt, att han skiljt honom vid all hans välfärd, en annan gång, att *honom stod ingen nåder igen*. Kämnären Jon Stake, som kommit till honom i exekutivt ärende, har han hotat och *undsatt honom på väg och vägamot*. Efter hans undsägelser gällde hela staden, blef han 1660 dömd att förvisas under klockringning, efter han hade ej något att betala med, utan var *heel desperat*. Ännu en gång blef han dock till allas öfverraskning synlig i staden.

Henrik Leffler, postmästaren, går och ser bedröfvad ut. Ett bref hade kommit, adresserad till »*Knaperbocken*». Så kallades Erik Nilson sunnan. Han fick ock brevet genom Lefflers pojke. Men pojken blef örfilad med frågan: är du utskickader för att skälla på folk? Erik Nilson fick plikta, och pojken gjordes fri för att ha kallat »*knaperbock*».

Ovåsen på gatorna föres som förr. Nils profoss anklagade två *båtsmän*, att de hafva gått af och an på gatorna och frågat, hvarest stadens hundar äro, och ropat gruffveliga, gåendes den ena gatan upp, den andra neder. Plikta för *grassatgångande* till stadens husfattiga. Om en mästervsven heter det, att han esomoftast, ja, mest alla söndagsnätter, går af och an som en *satans nattfogel*, skriar och ropar som en galen och ursinnig människa.

Vake- och lekestufvor (från katolska tidens fastlagsnöjen) omtalas, med den förargelse, som de alltid medfört. År 1662 kom en »beryktad kvinnesperson från Örebro, som där säges vara med skarprättaren förviser staden, hafver här uti angifne kvarter, hos hustru Anna, carduansmakerskan, *hullit sig frisk, låckat stadens ungdom till sig*, kort till sägandes, hullit ett openbart *dansehus* uthi all lättfärdighet». Varnades att fly staden. Värdfolket förbjödes vid 4 mark att hyra en sådan skamblig kvinna. Af samma skäl anklagas *Erik Bengtson*, att han med sitt *speel* låckar och bedrager ungdomen och legofolket, hvarigenom de deras husbönders arbete mycket försettia.

Djäknarna tyckas vid denna tid vara i minoriteten. De äro mest ute på landet och lära små barn abcd, såsom *Olof Person i Medåker*, eller ock *sälja de messor* på landsbygden till prästernas stora förargelse, hvilket förbjöds genom cirkulär af biskop Nils Rudbeck 1673. Orsaken till djäknarnas tillbakaträdande i Arboga är väl dels skolans förfall efter Västerås gymnasii inrättande, dels soldatinkvarteringarna. Äfven gesällerna höllo bugt på dem. När gesäller en gång kommo i ett hus, där en djäkne satt bland andra och drack öl, hade de sagt: *det luktar djäknar*. Djäknen hette Johannes Nicolai och fick stryk.

Som i tider, när bruden röfvades, blef det ofta strid mellan *bröllopsskaran* och mötande. De, som redo mot brudgummen, voro klädda i kyller och hatt samt utrustade med pistol, karbas, stridshammar, spanskt rör. Hästarna hade blåa band på ryggstycket, *floresanband* eller »*favor*» ¹⁸³. Vid utridandet dracks öl ur silfkanna. Vid hospitalet gafs i *armbyssan*. När skarorna möttes, red Harald ur ledet och *braverade* dem på vägen. Detta var 1663. År 1673 förbjöds allt skjutande under in- och utridande på söndagarna vid brudfärder, 1685 vid bröllop, barnsöl och på marknader.

För en flickas *edukation* åtgick denna tid 200 daler. I fästegåfvor hade en fästman under 3 års tid, hvarunder han friade, utgifvit för 89 daler 24 öre. Utmärkande för denna tid och dess kvinliga fåfånga äro rangstriderna om bänkrum i kyrkan. De förnäma fruarna, *prostinnan* och *borgmästarinnan*, föregå de öfriga med sitt exempel. Lohmans mor träffas äfven inför rätta i dylikt mål. Efter ett dylikt *slagsmål i kyrkan* 1665, med slag, lufvar, knuffar och svordomar, blir det fråga om gudstjänstens inställande och *stort bann*. Icke ens *kyrkorådet* kan hålla sig stilla i kyrkan. År 1703 få ledamöterna varning af prosten, att de fört oljud i koret för att visa sitt missnöje med bänkindelningen. Äfven barn och skolgossar slåss i kyrkan.

Barnen ha sin särskilda historia i protokollen. Än springa de och jaga en lössläppt utsvulten häst på förborgen, än kasta de sten och blifva »näfsta», sådana små till exempel, än köpa de på gatan frukt, som ej blifvit torgförd, och begynna gråtande *bedja före*, än är det 2 små *byxsäckietjufvar*, som allestädes i marknaderna pläga bruka sina streck. Än tager en pojke en häst ur *Tråssens hage* och släppte honom på gatan. Hästen gick bort, och pojken dömdes att betala den. Än är det slagsmål mellan stadspojkar och jäderspojkar. Stadspojkarna hade lekt på gatan, då de överföllos. En pojke blef kastad med sten under ögat.

Rörande är det att läsa om hur *Johan Kumblæi häst*, som blifvit stulen, *efter mångåriga irrfärder återkom hit*, och gick in genom herr *Johans port samt in till stallet*. Lika rörande är det natursinne, i förening med barnakärlek, som röjer sig i ett annat protokoll. Fem små tallar hade af en gammal man, Jöns Andersons svärfader, i lång tid befredats, men blefvo nedhuggna i hagen nu, medan *gubben stod lik*, och det af öfverdåd.

Ett rent motsatt intryck gör det att läsa om hur magistraten, i brist på angifvare, söker »*per potestatem inquisitoriam*» den brottslige att antasta och straffet lämpa efter gärningens beskaffenhet. Duellen förbjöds 1663 genom anslag på rådhusdörren, och därmed var åtminstone den enskildes rätt till själfhämd efter lag upphäfd, om den ock i verkligheten och praxis fortfar. De, som härvidlag längst rådde sig själfva, voro de högst uppsatte. En räkning på hvad som åtgick vid en Gobysyn 1668 slår oss med häpnad. Öl dracks dagen i ända i hus och i skog, omkring 3 kannor öl per man åtgick per dag, utom andra dryckesvaror. Om i det laget blef fejd, innan dagen var liden, är ej under. En och annan gång synas de *kungliga* i Arboga. Då är *fyrverkeri, illumination, äreportar, pyramider och blommor*. Det var i n. v. Mannerstråleska gården Carl XI brukade ta in. Vi lämna nu de perukklädda, bugande borgarna med majestätet och kasta i förbigående en blick på de kyrkliga förhållandena, för att sedan återkomma till dem.

Det fanns dock under allt yttre världslif ett inre lif och ett sökande efter Gud. Protokollen i början af 1660 slutas med *Soli Deo gloria* (Gud allena äran [184](#)). En fallen kvinna begär gråtande att bli upptagen i Guds församlings gemenskap. *Okristeligt betyder kärlekslöst*. En man säger till sin forna ovän: *Vi hafva begge varit till H. H. nattvard och förlit oss med Gud, hvi skola vi nu oprepa sådant*. Det var ej de fattiga utan de rika i Arboga, som 1691 sade ett blekladigt nej till begäran om bidrag till bibelöfversättning. Allmän tillsyn öfver folkets sedliga och religiösa tillstånd hölls af *rotemännen*, som skulle ha uppsikt med *svärjande, eder, Guds ords förakt och sabbatsbrott*, 1665. Mot de tröga och försumliga, Guds ords och de heliga sakraments föraktare anlitas magistraten [185](#). För *kyrkodörren basas* pojke med ris, i *vapenhuset* stå söndag efter söndag, liksom under klostertiden, de fattiga, *utanför kyrkan stå syndare*, som ännu icke genom kyrkoplikt blifvit upptagne; i *stocken* sitta de, som gjort sig skyldiga till fylleri och dryckenskap, *öfverflödigt tobaksrökande* vid kyrkorna in på sammanringningen, skvaller och stim under gudstjänsten, och själfsvåldiga gossar och drängar, de, som syndat genom begifvenhet på svordom och banskap samt egenvilligt och vårdslöst afhållande från den allmänna gudstjänsten och catechismus-förhör, jemväl ock äkta folk, svågerskap och grannar, som lefva i osämja och oenighet, med mera otidigheter.

Carl XI höll sträng tillsyn med prästerna, och befallde biskoparna att afsätta alla odugliga präster. Genom katekismi-förhören vidmakthölls den inhämtade kristendomskunskapen hela lifvet igenom, och prästen kom i en beröring med folket, som gjorde själavården lätt.

Ingen har gjort mer för den svenska kyrkans yttre skick än Carl XI [186](#). Dock florerade hexprocessernas stygga vidskepelse på hans tid. Någon hexprocess härifrån är icke nämnd, men *djäfvlulen* har ändock många offer. Soldaten Christofer Larson var befängd af den orena anden. Hans sjukdom yppades en gång i Arboga landskyrka. Sedan han bekände sin synd,

hafver Gud hans sjukdom någorlunda förmedlat. År 1683 föll en 18-årig flicka i sömn under badning och vaknade mållös. Efter 4 års tid föll hon åter i sömn och fick målet tillbaka. Sådana tilldragelser voro under medeltiden vanliga och sattes alltid i samband med djäfvulens verksamhet liksom tvifvelsutän afven nu. Vid visationen 1684 stadgas, att de, som bruka någon *vidskepelse*, skola utom världslig plikt också plikta ecclesiastice, hvaraf synes, att vidskepelse icke varit något ovanligt här. En tjuf, som satt i järn, såg in i elden och sade: Släpp ut mig, *det tjuter så i mig*, jag måtte släppa ut *de djäflar, som äro i mig*. Mörkrets värld var en verklighet för de gamla. Man sökte inbilla sig, att den ej fanns till. En prest, *Floræus*, utnämnd till stadskaplan af senaten, som var här 1711, var ofta i syne och sades förmå utdrifva djäfvulen. Allmänheten aktade honom, till och med i ytterligheter, och många af de äldre stadens innevånare hafva vetat att berätta om de många anfäktningar han uthärdade af mörksens förste, som ofta i synlig måtto visade sig för honom. Fördref satan igenom korset på fönsterblyet [187](#).

Från denna tid berättas ock följande [188](#):

Uti Arbogaån förefalla åtskilliga ting, såsom med gråtande tjutande, spökande etc. Under 20-åriga kriget, då en förnäm rysk general satt fången i Arboga, hvars namn var *Golovin*, då skulle borgerskapet, som höll vakt den natten, hvaribland *parens beatus meus* var, gå öfver stora bron, men mötte *en oförliknelig dame*, både i gestalt och kläder, hvilken, ehuru mörkt det var, *klart lyste*, ju närmare hon kom, ju *längre hon blef*, tills hon i ett moment var med faseligt brusande i åån. *Hæc nymphæ fata* [189](#).

En handelman, *J. Ahlgren* (som bodde i Helgekorsgården) gift med *Elisabeth Cupp*, gick en afton ifrån vreten öfver kyrkogården, 1716 eller 1717, då honom vid *västra kyrkoporten* möter en stor *likprocess* med facklor och lyktor. Att se uppå dessa stannade han, då han tyckte sig känna bärarena, men kände dock ingen. Processus skedde in i kyrkan op til *koret*, hvarest allt var med *ljus beklädt, modo sane usitato* [190](#), där begrafdes liket och prästen kastade mull därpå. När allt var beställt, och han tog till hatten att läsa, efter akten, som seden var, så slocknade alla ljusne ut, och han stod på kyrkogården tillika med sin dräng, som bar lyktan och allt detta äfven såg. *Et tales fuere exseqviæ*.

Uti *rådstugan* sågos åtskilliga spökelsor, merendels i en *suggeskepnad*. En kapellan, vid namn Olof Ramzelius, gick Rådstugugatan, ämnade sig till Västerlånggatan och sitt hus, blef af denna sugga angripen, hvilken, då hon var liten som en ordinär, blef som taken. På denna slog herr Olof sönder sin käpp, då han baklänges gick för henne och motade, tills han kom fram.

En *valbjörk i Igelsäters skog* höggs ned af en skeppare i Arboga. Han vardt dödssjuk. En klok gumma rådde att lägga spånor på stubben. Så blef han frisk. Lohman säger: Hustruns *raison* har gått ut på *spiritus mundi universalis*, hvarom Fritzenheim, *Theophrastus Paracelsus et alii videndi*.

Klostergårdens, sedan *kungsgårdens* gamla *valbjörk*, stod ännu kvar på *Jacob Petres* gård, högre än kyrktornet, mycket underlig att påse [191](#). Lohman är rädd att omtala mera därom, att icke öka vantron. Själ är han, som vi sett, långt ifrån fri därifrån. Det var efter sägnen i Lohmans ungdom, som Carl XII stod lik i den gamla kungsgården i Arboga. Paradsängen, i guld och svart, är ännu kvar [192](#).

X. Frihetstiden

År 1736 upphävas de forna *handelsdistrikten i Bergslagen*. Därmed var den sekelgamla striden om Arboga husbonderätt öfver sitt forna »gebiet» afslutad.

Det gällde nu att söka ersättning för det förlorade. Borgmästar Schwede utverkade rätt att i Stockholm få afsätta de af ålder berömda *Arboga kringlor*. Man fästade öfverspända förhoppningar härvid, men glädjen blef kort. År 1734 börjades affären. År 1753 börjar arbogabrödet i Stockholm underkastas kontroll, och 1756 måste kringelbakeriet stängas af fruktan för eldsvåda.

Detta försök att upphjälpa stadens ekonomi var ej det enda. Man försöker med *tobaksplantering* och *tobaksspinnerier*, föreslår återupptagande af det vid Garpströmmen ödelagda *pappersbruket* ¹⁹³ samt anläggande af *kvarnar* i staden ¹⁹⁴. Man tänker på tråddragerier och andra *järnmanufaktur*er vid Höjen, som man nu ångrar sig att ej ha mottagit, då det 1647 erbjöds. Dessutom nämnas *pipbruk*, *tapetryckeri*. Vid *Fogelsjön* och norr om staden exploiteras *torfmåssar*, hvarför särskilda torkhus uppsätts. *Mineralkällor* börja undersökas (Vinbäcken), *malmstreck* att tillvaratagas. Förordning om *skogens sparande* utfärdas, och borgerskapet börjar *hålla vakt om skogen* i tur. De 12 små *kanonerna*, som 1722 anskaffats, få nu göra tjänst, för att med skotts aflossande *skrämma* vilddjuren. Så kommer staden lättast från allt besvär med *skallgång* och anskaffande af jakttyg. Dessa skallgångar förekomma under 1700-talet så ofta, att man kan antaga en stark tillväxt af både *varg* och *björn*. År 1780 sköts emellertid *den sista björnen* i Götlunda vid *Stäbergs* backe, n.o. från Götlunda kyrka, af major *Dankwardt Liljeström* vid Lifregementet † 1825, 95 år gammal ¹⁹⁵. Det forna rövvarlivvet *sunnan i skog* var ännu ej slut. Borgarena hade svårt att finna sig vid den nya ordningen, själfrådigt som de förut huserat å skogen. Stadens *skogvaktare* förolämpas med *hot* och *undsägelser* och eljes. Detta har till följd, att syn anställes på stadshagen, och vakt hålles i tur af borgerskapet såsom ofvan nämnt, 1771. — *Igelsäter* inköptes af staden 1746, men såldes redan 1749 i anseende till den myckna åverkan, som borgerskapet uppå skogen föröfva, så att därå ingen hägn hållas kan. Med *Guby* föres en 93-årig process, 1661 - 1754. *Herråkersängen* skiftas 1749. *Antalet borgare*, som bidrogo till båtsmanshållet, utgjorde 1741 171. *Förmögenheten* ställde sig 1747 sålunda: af borgarna voro 2 förmögna genom arf, 32 mindre förmögna, 65 minst förmögna och till undergång lutande, 96 utfattiga och utblottade, tillhoppa 195 borgare. *Potatisen*, hvaraf de 4 första tunnorna infördes 1748, blef för de utarmade snart en välkommen undsättning.

Borgarnas främsta näringsfång, *handeln*, hade, som alltid, sin värsta fara i oärligheten. Att oredlighet härskat bland borgarna, framgår däraf, att 1738 *årlig ed* affordrades hvarje borgare, att ej drifva *olaga handel* med främmande ¹⁹⁶. *Lösa krämare* efterslås, likaså *bönhasar* (mot hvilka landshöfdingeämbetet utfärdar s. k. *jagbref*), och af gångande handtverkare uppbäras gärningsören genom kronobetjäningen. Hallrätt införes 1731. *Adeln* hade dock fortfarande privilegier på att forsla eget järn (1726). Bland handtverkarne erhålla *skomakarne* sina statuter 1755, *garfvare* inkommer 1729. Stockholms *plåtslagare*, som hittills lydt under *harneskmakareämbetet* i Arboga, vilja frigöra sig 1723, men det erinras, att de ej äro rättskaffens mästare, utan merändels *bönhasar*. *Gullsmedsämbetet* i Arboga är nu så förfallet, att det, fastän under protester ¹⁹⁷, måste ställas under annat skrå 1759.

Ett spändt förhållande mellan de gamla gesällerna och dem, som stodo under *nyare skrän*, hade uppstått 1752. Med anledning häraf förordnas, att gesäller ej få förakta dem, som stå under nyare skrän. År 1753 stadgas, att intet ämbete får besvära gesäll, som aflagt mästerprof, med skänkning eller tractamente, hvaruti en hvar äger att sala. Frimåndagar förbjudas 1758.

Att gesällerna varit ärligt ansedda, framgår däraf, att de tillika med studerande, skrifvare och betjänter, väl klädda, inställa sig till *hajs formerande* vid deras kungl. personers genomresa 1754. I kyrkan börja de mer och mer sällan infinna sig, hvilket ock tyder på att bandet emellan husfadern och tjänarne börjat lossna. Läktarne, som i början varit skråens stolthet, började snart stå tomma. Skomakare, skraddare, smeder, öfvergifva den ene efter den andra sina kyrkplatser, tills slutligen stadens bösseskyttar äro ensamma kvar i kyrkan ¹⁹⁸.

För den inre ordningens upprätthållande utgåfvos en mängd stadgar. *Extra rådstufvor* förbjödos, till förebyggande af allehanda strider och oordningar. Borgmästare *Schwedes* lif hade blifvit förkortadt genom oroligheter af detta slag. Själff hade han varit för saktmodig att med kraft hålla ordningen vid makt bland borgerskapets oroliga hufvud. Han fick dock en efterträdare, *blodskommissionens ledare, Renhorn*, som visste att anse alla uppviglingar med tillbörligt förakt. Det behöfdes ock. År 1771 befanns en paskill uppslagen på rådhusdörren. *Kämmärsrätten* lär aldrig subordinationens plikt. Allt jämt klagas öfver oanständigt skrifsätt och målens förvisande »genom simpelt remitterande». Kämmärsrätten hade andra intressen än lag och rätt. År 1766 tvista tvenne rådmän om förmånsrätten till ordförandet vid Arboga kämmärsrätt.

Brandhöfvidsmännen för hvart kvarter erhålla 1737 till hjälp 2 af stadens äldste, hvilka, jämte 2 andra uppsyningsmän, skulle hafva uppsigt öfver hela kvarteret, att alla politie ordningar efterlefvas, inga *otillbörliga sammankomster* hållas, eller *svärmande* och otillbörligt väsende på *krogar* eller andra ställen föröfvas. En gång i veckan aflägga dessa rapport hos höfvidsmannen, denne åter hos magistraten. 2 gånger i månaden rapportera dessa 2 tillförordnade af stadens äldste omedelbart hos magistraten hvad, som därunder kunnat förelöpa.

Trots fiskal, stadsvaktmästare, brandvakt och profoss var det dock ej alltid så fredligt. För att ej tala om *djuren*, okynniga *hundar*, som bita får, och som skulle skjutas, *ankor* och *gäss* i ån, *getterna*, som beta på kyrkogården, *svinen*, som man förgäfves söker hålla från gatorna, fanns det *krogar*, som hyste löst folk hela natten, där de dansade och söpo, *drängar* och *pojkar* samt lättfärdiga pigor, som höllo oväsen på gatorna och störde godt folk i sin sömn, maskerade personer, som höllo upptåg på gatorna och inträngde i husen ¹⁹⁹. 40 daler smt var dock 1727 stadgadt för piga eller dräng, som var ute efter kl. 9, och brandvakten fick med vaktjärnet taga alla lösa personer öfver halsen och sätta dem i arrest. Pojkars *snöbollskastning* och *skrillande på ån* samt stenkastning i prostgårdsträdgården blifver också förbjuden. Ridning på *trähäst* och *stockstraff* nämnes ofta, det förra för hårdt och ovarsamt körande till kyrkan, 1763.

Brandvaktsvisan, som sjöngs på 1700-talet, ljöd:

*Guds härliga, milda och mäktiga hand
Bevare vår stad för eld och brand.*

En förordning, som i tider, då ingen folkskola ännu fanns, ådrager sig vår uppmärksamhet, är den af 1757, som rör *barn*, *hvilka fara på ån* eller öppna grindar, och som bjuder, att deras föräldrar skola varnas, att *barnen* genom magistratens försorg *mätte lära sig nyttiga handagärningar* i stället.

Om barmhärtighet vittnar tillåtelsen för de fattiga att *plocka ax*, sedan säden blifvit införd och gårderna hägnade, 1742. Det blef icke så lätt att taga bort allt från åkern, vid tanken på att det fanns hungrande munnar. Seden härstammade från kristendomens första tid i vårt land ²⁰⁰.

Andra ljusa drag i 1700-talets bild äro afskaffandet af *pinorum* och *tortyr* 1772. *Gatloppet* förvandlades till spöstraff 1731. I *nykterhetens* intresse har mycket blifvit gjordt af åldermännen. Öfverste G. *Modé* ²⁰¹ inlämnade 1773 ett memorial till magistraten, hvori han anhåller, att *krogvärdar* måtte straffas för deras gästers fylleri. Soldaten har att tacka krögarens egennyttiga, känslolösa och straffbara frikostighet, för det han, af omåttligt drickande och supande öfverlastad, föres till utförande af laster, hvilka eljes, eller under måttligt drickande, aldrig torde hafva fallit honom i sinne. Redan tidigare synes dock brännvinets skadlighet hafva blifvit insedt. År 1760 ålades krögaren att spinna något visst garn eller ock betala viss afgift till spinnhuset årligen.

Zigenare och *tattare* tillstålla oro, hvart de komma. Vid gränsorterna skulle pålar uppsättas med påskrift om hvad straff de hade att förvänta, om de fördrista sig att återkomma, 1736. *Stadens utseende* förändrades till sin fördel genom torgets utvidgande, då *Tajardtska tomten* norr om torget refs och sålunda hela öfra delen af torget blef öppen. *Tajardtska tomten* betalades genom värdet af husen, som försålades, samt den afgift, som gårdsägarna kring torget fingo erlägga för bättre utsikt ²⁰². *Stadskyrkogården* vidgades 1773 å södra sidan med 1,848 kvadratalnar, genom inköp af handlande Berglunds gård. *Stadsgården* bygges på nytt af borgmästar Schwede 1733. *Rådhuset* rifves (hela södra sidan och en del af den norra) och bygges om från grunden 1747 - 49. Tornet befans, då det nedtogs 1749, vara kärnfriskt ännu. Tornväktaren flyttade nu ur rådhuset till kyrktornet. År 1755 invigdes det nya rådhuset ²⁰³. Nybyggda hus äro *Ahllöfska barnhuset*, bygdt på gamla rännarebanan 1745, *Ahllöfska fattighuset* (n. v. bokhandeln) 1746, och *Ahllöfska stenhuset* 1738, enligt uppgift efter ritning af Tessin, samt med följande inskrift öfver porten åt gatan:

»Fromhet och rättfärdighet
Följe och bevara mig
Alla mina lifsdagar.»

Denna inskrift står nu öfver ingången till den källare och krog, hvartill huset användes. O tempora!

Ny bro fick staden 1730, ny gärdesgård kring staden 1749, för svinens och kreaturens skull. *Badstufvor* inom städerna förbjödos 1725. *Gatsopning* påbjudes, så att borgarne ej varda ansedda för osnyggt folk, af främlingar, som besökte Arboga, 1762. Vid denna tid skildras staden som *obetydlig, med små låga hus och trånga gator* ²⁰⁴. Taken täcktes af torf. Tegel var ännu sällsynt undantag.

År 1737 planteras *alm, ask, lind* och *lönn*, ej allenast på stadens större gator, utan ock vid landsvägarna däromkring, i synnerhet på *vägen till Koberg*. År 1740 gifves projekt till *lefvande gärdesgårdar* genom fröfallna grankottars planterande vid landsvägen. Själff ägde staden i *Södra Herrängen*, där fordom kungsgården haft en trädgård, en mängd *ekar, lindar* och *fruktbarande träd*, som ej få huggas, enligt beslut 1758.

I judiciellt hänseende bildar *Arboga län* 1718-19 särskild lagsaga. År 1725 nämnes jordebok för *Strömsholms län*, där alla stadens hagar beskrifvas. Milstolpar uppsättas 1740.

För samfärdseln till sjöss blef *Arboga kanal* af stor betydelse. År 1776 reparerades denna af en herr *Ulfström*, som egentligen var kvarnbyggare, men tog sig dristigheten att bygga om kanalen, hvilket totalt misslyckades. Gustaf III inhög emellertid sitt namn med egen hand i en af sluss-stenarna, som ännu visas, och efter fullbordad byggnad restes en minnessten af granit vid vindbroslussen med följande inskription:

»Gustaf III, Sveriges konung, understödde med allmänna medel detta slussverk, börjat 1770, fullbordat 1776.»

Flera hundra ekar utplanterades sedan 1796 ²⁰⁵.

För stockholmsfärder börja nu till större bekvämlighet *passagerarejakter* användas 1723. Fartygen lade här i Arboga till vid *rådman Vesténs sjöbod*, i Stockholm vid *Kornhamn*. Örebro och Arboga hjälptes åt att hålla ån klar med en mudderpråm, som anskaffats af dem båda. Passagerarelistor börja uppsättas 1753. Vid ankomst och afgang lossa jakterna *kanonskott* 1753, men eld på fartyg är eljes förbjuden, liksom tobaksrökning på gatorna och målskjutning på ladorna utanför staden.

I jämförelse med de förgångna tiderna hafva väl bördorna lättats, så att ställningen för borgerskapet blifvit drägligare. En *epidemi* 1737 har gifvit *Israel Tärning* tillfälle att i sin redogörelse visa sin latinlärdom ²⁰⁶. År 1773 omtalas åter en dödande *farsot*. Likstanken i kyrkorna föranledde detta år beslut, att inga lik mer *inom* kyrkorna fingo begravas.

Efter Carl XII:s krig lågo *112 gårdar öde* i Arboga. En lättnad bereddes åtminstone genom drabantinkvarteringarnes borttagande 1751, som då hade tyngt staden sedan 1696. I dess ställe kom, trots alla löften om befrielse, en *artilleriförläggning* 1772.

I *dalkarlsupproret* 1743 höll Arboga på att bli indraget. När de upproriska dalkarlarna voro på väg till Stockholm och hade utsändt budkaflar rundtom till landskapens befolkning att sluta sig till dem, erhöll Arboga bref från landshöfdingen, med uppmaning att på allt sätt söka afråda dalkarlarna och hellre undanhålla sig, än med dem deltaga i upproret, 1743. Denna skrifvelse från landshöfdingen synes hafva varit befogad, enär anledning ej saknas tro, det förrädiska tankar rört sig äfven i Arboga.

I Arboga rådhusarkiv (skåpet) förvaras en bundt papper, innehållande rannsaking om en del af daluppropet i Arboga 1744. Denna rannsaking leddes af provincialfiskal *Pape* såsom åklagare. En smådeskrift, hvori folket uppmanas att taga konungen och generalerna öfver hufvudet, emedan landet var förrådt åt ryssen, och där det heter, att endast *Plomgren* och några af ständerna protesterat häremot, fanns vara utspridd af en beridare, *Erik Sjöman*, som hade fått den af rådman *Erik Vestén*, denne af rådman *Ljung*, som sade sig ha fått den från Stockholm. Ljung upplystes hafva *Plomgrenarna* i Stockholm till kommissionärer. Ljung hade visat *Vestén* paskillen uti uppgången af torntappan på rådhuset.

I Köping hade det berörda brefvet blifvit uppläst för dalkarlarna ²⁰⁷ och af dem vidare spridt. Rådman Ljung hade genast insett, att paskillen var skrifven af en illasinnad person, att uppväcka buller och oro och misstroende till höga öfverheten, hvarför han tillskrifvit sin betjänt, *Schöldström* i Ramshytte socken, att förmana allmogen där och i flera socknar, som voro under hans förlag och med honom plögade handel, att de icke skulle låta sig skrämmas af dalkarlarnas hot eller med dem göra följe, så framt de icke till lifvet af dem skulle ansättas. Både Ljung och *Vestén* hade, till undvikande af allt äfventyr att göra dalallmogen följe, uppehållit sina fartyg, att på dem kunna undsätta sig och sina egendomar, i fall samma allmoge skulle komma hit till orten. Ehuru intet bevis fanns för *Vesténs* och *Ljungs* förräderi, hade dock deras beteende varit obetänksamt. Ljung säger sig ha litat på *Vestén* som sin förtrognaste vän och f. d. riksdagsman. Under rannsakingen tilltala de hvarandra med »ni». Arboga blef dock ej utan del i följande tilldragelser, om ock endast indirekt genom sin riksdagsman, borgmästar *Renhorn* ²⁰⁸.

Lojalare känslor visades vid *kungabesöken*. Så 1731, vid konung Fredriks återkomst från Hessen ²⁰⁹, då 15 par granruskor från allmänningen utsynades till pyramiderna, kanoner lossades, raketerna sprakade, musiken blåste, kyrktorn och våningar illuminerades, och prosten Lampa höll en för vår realistiska tid något fadd oration, men som säkert var hjärtligt välment ²¹⁰. Vid deras kungl. högheters intåg 1766 fingo inga svin eller kreatur insläppas på gatorna och rubba pyramiderna och förorsaka osnygghet, hvarjämte innevånarne borde tidigt infinna sig vid tullen uti sina hederligaste kläder till att uppställas mellan pyramiderna och bilda haj. Vid detta besök illuminerades alla fönster ²¹¹.

Reglemente för stadens *kavallericorps*, som vid dessa högtidliga tillfällen paraderade, utfärdades 1731. År 1744 fick denna corps ett standar till stadens heder och vördnad.

Af märkliga naturtilldragelser anteckna vi en svår *islossning* 1745, då hus bortfördes, och man fruktade, att stora bron skulle stryka. »Stort buller och farlighet i Arboga den 3 April.» Isen 5 à 6 alnar tjock. År 1795 steg *vattuflödet* 1 ½ aln öfver stora gatan på söder. Många flydde ur sina hus midt i natten. Vid Kungsörs tull roddes små ekstockar ²¹².

Under en svår västlig storm 1750 böjdes *landskyrkans* torn, men spelades rätt igen med en lina af byggmästaren Johan Hollén ²¹³. Samma dag, några timmar förut, blef stadskyrkans torn af stormen illa skadadt och reparerades med stor bekostnad.

Kyrkan börjar vid denna tid genom den s. k. *upplysningen* att förlora sitt forna välde öfver sinnena. Förr hade de kristna varit frimodiga i sitt vittnesbörd, och folket fruktade den lefvande Guden. År 1800 aflades mened af 40 smeder vid Jäder i en bränvinsbränningsfråga. Efter Lampas tid hade ett omslag inträdt ²¹⁴. När predikan om omvändelsens nödvändighet för alla utan undantag, om rättfärdiggörelse af tro och om det nya lifvets frukter tystnar, börjar den stora massan af människor inbilla sig, att de äro kristna, fastän ingen kan se Guds rike utan att varda född på nytt. I sådana tider utsår djäfvulen söndringens draksådd för att få affallet ännu större. År 1722 blef det olyckliga *konventikelplakatet* utfärdadt, som bragte pietismen i full låga. År 1727 hade en korporal *Carm* skrivvit en smådeskrift mot prästerskapet, som cirkulerade i Arboga och af domkapitlet inforrades. År 1737 svaras af Lampa vid efterfrågan af landshöfdingen, att intet svärmeri eller skadliga sammankomster finnas i Arboga, utan en ren och fri religionsöfning. Var det så, berodde det på en ren och klar evangeliis förkunnelse under Lampas tid. Förbud mot utfall emot pietisterna utfärdades, affattadt i en mild, försonlig och rent evangelisk ande, med uppmaning till prästerna att föregå sina åhörare i lära och lif. Ahllöfs och Ahlströms testamenten röja för öfrigt en lefvande tro och en innerlig gudsfruktan, som skulle glädja oss i alla tider. Arboga får deltaga i många barmhärtighetsverk genom sina kollekter för nödställda församlingar och individer både i Sverige och i främmande land. Vemodigt verkar det att se begäran om bidrag till bibelöfversättning 2 gånger nekas.

Nattvardsläsningen med ungdomen börjar 1773, d. v. s. ungdomen börjar nu, efter föregånget förhör i kyrkan, gemensamt fira sin första nattvardsgång. Så tröttnar aldrig Guds kärlek att, trots all otrohet och synd, åter och åter bjuda det eviga lifvet. Men på såningens tid kommer skördens, då det skall visa sig, hvad som föll i den goda jorden.

Vid omläggningen af grafplatserna i kyrkan gjordes 1750 ett dyrbart fynd, som dock genom ägarens snikenhet gick förloradt för staden. I en af grafvarna hittades nämligen ett *crucifix af metall* med stark förgyllning. Handelsman Såthe, som var ägare till grafplatsen, fick det först i sin ägo. Efter hans död såldes det till en bagare Schultz som af kyrkorådet 1758 anmodades att, mot sina pengars återfående, återlämna det till kyrkan såsom dess rätta ägare. Schultz

hotades till och med med lagsökning, men nekade envist att lämna det ifrån sig. Crucifixet medförde dock ingen lycka. År 1761 begick bagaren Schultz dråp och rymde ifrån Arboga. Ett silfvercrucifix skänktes i stället 1773 af öfverste G. Modé, hvilket nu står för altaret. Enligt gifvaren består dess värde däri, att det är af en mästars hand. Begärde att få lösa det med 200 daler, i fall han skulle flytta till landet.

År 1801 den 15 December om aftonen anlände badensiska herrskapet, hvilket skulle ligga här öfver natten. Staden var illuminerad, men arfprinsen Carl Ludvigs vagn hade stjälpit mellan Reutersberg och Magnäs. Dels af stöten, dels af alteration och kanske tillkommet slag bars han in i en bondsläda och dog följande morgon kl. 3/4 till 7 i Wahrenbergs hus, v. om torget. Med fackelryttare blefvo de furstliga damerna mottagna. Om aftonen den 16 anlände konungen och drottningen hit. Den 17 var offentlig tacksägelse i kyrkan, den 19 affördes liket till Stockholm under eskort af husarer. Borgerskapet och prästerskapet föregingo det i procession till Kungsörstullen i sträng köld.

Bland hemska tilldragelser i staden vid denna tid intager mordet å rektor Malmstedts fru främsta rummet. Hennes lik återfanns i Mars 1809 i ett dike nedanför stampen. Mannen och hon hade lefvat i ständig osämja. Han hade varit hård, hon hade börjat dricka. Slutligen blefvo de skilda, och Malmstedt ålades att gifva henne underhåll. Misstankarna föllo genast på Malmstedt och ökades genom hans synbara bemödanden att hindra upplysning och få henne förklarad för själfspilling. Provinsiälläkar Jacobi förklarade, efter besiktning och obduktion, att hon blifvit våldsamt mördad och till döds slagen. Hon begrofs ärligt den 20 April 1809. Malmstedt hade den dag hon försvann varit hos henne och bjudit henne hem till sig. Hade 3 gånger vidtalat personer att förföra henne till äktenskapsbrott, för att få lagligt skäl till äktenskapskillnad. Hösten förut hade han velat narra henne till Hamre under en falsk förevändning. Man berättar, att 2 personer legat i försåt för henne samma afton vid hemgången, som dock icke skedde.

Malmstedt blef ställd under framtiden. År 1809 förbjöds han att vidare befatta sig med skolan. Hans vikarier voro Svederus, Reuterström och Stenman. År 1812 blef han åter insatt i sysslan, då målet var utageradt och det blef svårt att få någon vikarie, d. 1820. Gick bort osaknad. Hans mördade hustru hette i sig Ramberg och var från Ljusnarsberg.

Ett rykte spriddes 1819, att Örebro skarprättare rest igenom Arboga och berättat, att han på befallning varit i Stockholm och i ett hus, dit han infördes genom obekanta vägar, halshuggit en okänd person af betydighet. Skarprättaren ställdes till ansvar.

Festerna i Arboga firades vid 1700-talets slut, efter samtida intyg, med tal, skålar, fyrverkeri, fylleri och dans. År 1797 halshöggs en barnamörderska och brändes å båle. Almgren, som följde henne till stupstocken, frågar vemodigt, hvarför hon skall dö men förföraren gå fri. Han satt måhända vid en af de middagar, som denna tid gåfvos af Erik Vestén å Ellholmen, där punsch vid middagsbordet tillverkades af färska citroner och pomeranser, tagna af träden ²¹⁵. År 1808 lågo ryska fångar i Arboga. Särskild barack uppfördes åt dem. En af dessa fångar, Alexander Menzikoff, stannade efter fredsslutet kvar, blef målare och gifte sig samt kallade en son Alexander, en annan Carl Johan. I 1800-talets början gästa de kungliga ofta Arboga på resa till och från Norge och komplimenteras under Vesténs sjukdom af Almgren, som t. o. m. en gång fick en nådig kyss på kinden af kronprinsen. Karl Johan bodde i Arboga hos krigsrådet Dahlfelt, i Ahllöfska stenhuset.

En klockare härstädes, Daniel Moberger, elev af organisten Oxelberg här, slog sig lös från tjänsten, började studera medicin, deltog i finska kriget, blef 1803 bataljonsläkare, fick tapperhetsmedalj, afsade sig klockaresysslan 1807, men blef genom enhälligt val återtagen, afsade sig 1810 på fullt allvar. Under hans frånvaro förestods klockaresysslan af snickareåldermannen Rosendahl. År 1811 blef Moberger chirurgie magister, 1811 antagen till medlem af svenska medicinska sällskapet, bevistade 1813 fältåget i Ryssland, blef med. doktor i Rostock 1813, öfvervar fältåget i Norge 1814, d. som provinsialläkare i Helsingland 1832. Moberger var den siste klockaren i Arboga, som icke tillika var organist. Efter hans afsägelse sammanslogos båda sysslorna ²¹⁶.

År 1815 begrofs fru Pape. Almgren säger om henne, att hon var något i hvarjehanda men intet i det hela. Förrättade stadskassörssysslan, nummerlotteri, collecteurskapet, reste i botaniken och slutade med att lära borgarflickorna prata franska och spela comedier. Löjligt var det att inträda i borgmästar Papes hus och se frun med räkenskapsböckerna, herrn vid redegarn och baron Åkerhjelm vid sin stickestrumpa.

En inblick i tidens andliga mörker få vi af det djäfvulskontrakt, som en dräng, Olof Janson, 1813 upprättat, skrifvet i hans eget blod, hvori han försäljer sig helt och hållet i djäfvulens våld, »att jag nu med detta mitt kontrakt får tala med honom och får efter min begäran:

- 1) Så mycket penningar jag begär.
- 2) Vinna på lotteriet så mycket jag behagar.
- 3) Så tapper, att ingen skall öfvervinna mig.
- 4) Så stor stad som jag behagar.
- 5) Att jag kan räkna och skrifva utan lärdom.
- 6) Att vinna på kortspel när jag behagar.

Och om jag får efter min begäran mot detta mitt kontrakt, så uppsäger jag mig Gud fader och Guds son och Gud den helige Ande, och jag afsäger mig mitt döpelseförbund och jag afsäger mig änglar, sol och stjärnor och jag afsäger mig allt hvad himmelen tillhör och gifver mig med kropp och själ helt och hållet i ditt våld när 45 år äro förlidne om jag får efter min begäran. Och nu är min begäran, att, när jag får tala med honom, att han visar sig i människogestalt. Olof Jonson.»

Läsare, det behöfs ej detta kontrakt, för att ha afsagt sig Gud och sitt döpelseförbund och tjäna mörkrets furste. Tusenden och åter tusenden ha pantförskrifvit sin salighet mot denna världens goda, likt Olof Jonson.

Vi stå frågande och spörjande, hvarför Guds kärlek icke tröttnar. När Carl Johan 1826 beser kanalverket, är halfsjette århundrade gånget, sedan Magnus Ladulås en dag bland de granklädda höjderna vid Arbogaån, med de nykomna franciskanermunkarna vid sin sida, såg sig om efter plats för kyrka och kloster. Det gömmes mycken förskjuten kärlek inom denna tid, men i sina grafvar bida de gångna släktena uppståndelsens dag och domen.